Janvikas Shikshan Sanstha Yeoda's

Arts Commerce College, Yeoda

Tq. Daryapur Dist: Amravati,

Maharashtra, PIN: 444706

NAAC

CRITERION–I

CURRICULAR ASPECTS

Arts-Commerce College Yeoda

Tq. Daryapur, Dist. Amravati, Maharashtra, 444706

Affiliated to S.G.B. Amravati University, Amravati (M.S.)

Recognized by U.G.C. u/s 2(f) & 12B & NAAC Accredited B+

Phone No: 07224-237063 Email: accollegeyeoda@gmail.com College Code: 155

Website: www.accy.ac.in

Shri Gajananrao N. Kokate
Secretary
Mobile: 9970163075

Dr. Y.G. Singh
Principal
Mobile: 9657233055

Declaration

This is to declare that the information, photos, reports, true copies, numerical data, etc. furnished in this file as supporting documents is verified by IQAC and found correct.

IQAC Coordinator

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Arts Commerce College Yeoda, Dist.Amravati

Principal

PRINCIPAL
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati

Janvikas Shikshan Sanstha Yeoda's

Arts Commerce College, Yeoda

Tq. Daryapur Dist. Amravati (Maharashtra)

SUPPORTING DOCUMENTS

1.3: CURRICULUM ENRICHMENT

1.3.1: ***Institution integrates crosscutting issues relevant to Professional Ethics, Gender, Human Values, Environment and Sustainability in transacting the Curriculum.***

Janvikas Shikshan Sanstha Yeoda's

Arts Commerce College, Yeoda

Tq. Daryapur Dist. Amravati (Maharashtra)

INDEX

Metrics No. 1.3.1

Sr. No.	Content	Page No.
1.	Principal Declaration	2
2.	Professional Ethics, Gender, Human Values, Environment and Sustainability in transacting the Curriculum	5-86

IQAC Coordinator

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Arts Commerce College Yeoda, Dist.Amravati

Principal

PRINCIPAL
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati

ARTS COMMERCE COLLEGE, YEODA

Tq: Daryapur Dist: Amravati

DEPARTMENT OF PERSIAN

SESSION

2018-19 TO 2022-23

VALUES REFLECTED IN THE SYLLABI

Sr. No	Program	Year	Subject	Professional Ethics	Gender	Human Values	Environment and Sustainability	OTHER VALUES
1.	B.A.	I	Qissa Sind Baad Bahri	YES	---	YES	YES	---
2.	B.A.	I	GRAMMAR	YES	---	---	YES	---
3.	B.A.	I	Qissa Gul e Khandan wa Durre Giryaan	YES	---	YES	---	---
4.	B.A.	I	Baaz Ba Wafa	---	---	YES	---	YES
5.	B.A.	I	Dastan Khair wa Shar	YES	---	YES	YES	---
6.	B.A.	I	Ghazal of Amir Khusro	YES	---	---	YES	YES
7.	B.A.	II	Poem Shakh Bi Bar	---	---	---	YES	YES
8.	B.A.	II	Shikaar	---	---	YES	---	---

9.	**B.A.**	**II**	**Maryam wa Gul**	**---**	**---**	**---**	**YES**	**---**
10.	**B.A.**	**II**	**Poem Zaare**	**---**	**---**	**---**	**YES**	**YES**
11.	**B.A.**	**II**	**Siyahat Nama Ibrahim Baig**	**---**	**---**	**YES**	**YES**	**YES**
12.	**B.A.**	**II**	**CHAR MAQALA**	**YES**	**---**	**YES**	**YES**	**---**
13.	**B.A.**	**III**	**Deen Wa Aadmiyat**	**---**	**YES**	**YES**	**YES**	**---**
	B.A.	**III**	**TAQTEE**	**YES**	**---**	**---**	**YES**	**---**

Principal
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Arts Commerce College Yeoda, Dist.Amravati

قصّهٔ سندباد بحری

(کتاب هزار و یک شب کتابی است شامل افسانه های قدیم شرقی که از هندوستان به ایران و از ایران به عربستان رفته و در قرن سوم هجری به زبان عربی نوشته شده است - این کتاب در زمان قاجاریه از زبان عربی به فارسی ترجمه گردیده است - قصّه های این کتاب از زبان دختری است به نام شهرزاد که در مدّت هزار و یک شب برای پادشاه نقل می کند.

قصّهٔ سندباد بحری یکی از قصّه های است که شهرزاد در شب پانصد و سی و هشتم برای شاه آغاز میکند - سندباد هفت سفر کرده است و اینک سفر اوّل را از دهان او می شنویم -)

سفر اول سندباد بحری

پدری داشتم از بازرگانان مالدار - چون او سپری شد دست به ثروت نهادم و آنرا در خوردن و نوشیدن صرف کردم و با دوستان به عشرت بسر بردم - گمان من بر این بود که مال پایدار خواهد بود، دیر گاهی بدین حالت بودم، وقتیکه به عقل خود باز گشتم دیدم که مال از دست من بیرون رفته و حالم دگرگون گشته است - از انجام کار هراس کردم، پس از آن برخاستم و آنچه از مال و عقار باقی مانده بود، فروختم و سه هزار درم جمع آوردم و بضاعت تجارت خریدم و با جمعی از بازرگانان از بصره به کشتی نشستم - شبانه روز در دریا می رفتیم و از جزیره ای به جزیره ای و از دریایی به دریایی میگذشتیم، تا اینکه به جزیره ای رسیدیم که باغی بود از باغهای بهشت - ناخدا کشتی به کنار جزیره راند، هر کس در کشتی بود به جزیره در آمد و به شغلی مشغول شد، یکی آتش می افروخت، یکی طبخ میکرد، یکی جامه

REFERENCE BOOK: HADIQA-E-FARSI, B.A. PART-I

HIGHLIGHTED VALUES: SELF CONFIDENCE, HARDWORKING

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda Dist Amravati

PROF.SAYYAD SAJJAD
HEAD, Dept.of Persian
Arts-Commerce College
Yeoda, Taluka-Daryapur
Dist.Amravati

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

قصّهٔ گل خندان و دُرّ گریان

(۱)

راویان اخبار روایت کنند که پادشاهی بود با مال و نعمت، دو وزیر داشت یکی نیک سرشت و یکی بد نهاد. این پادشاه پسری داشت به همهٔ هنرها آراسته، به نام احمد، و با پسر وزیر نیک سرشت که ملک جمشید نام داشت به یک مکتب می رفتند و بی یکدیگر آرام نداشتند تا آنکه وزیر نیک سرشت در گذشت و جای او را به ملک جمشید دادند. پادشاه نیز سفر آخرت کرد و ملک احمد به پادشاهی نشست.

چون پادشاه به ملک جمشید محبت تمام داشت، وزیر بدنهاد با خود گفت که: این پسر عن قریب مرا به کشتن میدهد، باید که کار او را بسازم. وقتی فرصت یافته به عرض رسانید که بعضی از امرا قصد آن دارند که شما را از تخت به زیر آورند و ملک جمشید را پادشاه کنند. پادشاه غضبناک شد. روز دیگر به ملک جمشید گفت: ای ملک جمشید، تو جوان خوبی هستی، من نمی خواهم ترا بکشم. برخیز و از مملکت من بیرون رو. ملک جمشید از دیدگان خون فشاند و گفت: شاها، از این بنده چه گناهی سرزده که باعث رنجش خاطر شاه شده است؟ پادشاه گفت: ای ملک جمشید، تو هیچ گناه نداری امّا خاطر من چنین می خواهد.

اتفاقاً آن وقت زمستان بود و راهها همه بسته بود. هیچکس قدرت نداشت که از سرما سر از خانه بیرون کند. ملک جمشید سوار شد و تنها روی

Dr. Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda Dist. Amravati

Dr. Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda Dist. Amravati

PROF.SAYYAD SAJJAD
HEAD, Dept.of Persian
Arts-Commerce College
Yeoda, Taluka-Daryapur
Dist.Amravati

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

بازباوفا

در زمان قدیم پادشاهی بود شکار دوست که پیوسته به قصد صید اسب می تاخت و کمند در گردن شکار می انداخت ـ این پادشاه بازی داشت که به یک پرواز پرندگان را از آسمان فرود می آورد ـ شاه این باز را عظیم دوست داشت و پیوسته به دست خود او را تربیت میکرد ـ اتفاقاً ملک روزی آن باز را بر دست گرفته به شکار رفته بود ـ آهویی از پیش او گذشت و ملک از شدت شعف از پی او تاخت و آهو را نیافت و از همراهان جدا افتاد و برخی از ملازمان نیز در پی او می تاختند، امّا ملک چنان تند میراند که باد به گرد او نمی رسید ـ

در اثنای این حال تشنگی بر ملک مستولی شد ـ مرکب را به هر طرف می تاخت و دشت و صحرا می پیمود تا به دامن کوهی رسید و دید که از بالای آن آبی زلال می چکد ـ ملک جامی که در ترکش داشت، بیرون آورد، به زیر کوه گرفت و آن آب را که قطره قطره از کوه می چکید در آن جام جمع کرد و خواست که بنوشد، باز پر زد و آب جام را تمام ریخت ـ پادشاه از آن حرکت آزرده خاطر گشت و جام در زیر کوه گرفت تا مالامال شد و

REFERENCE BOOK: HADIQA-E-FARSI B.A. PART-I

HIGHLIGHTED VALUE: MORALITY

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda Dist Amravati

PROF SAYYAD SAJJAD
HEAD, Dept.of Persian
Arts-Commerce College
Yeoda, Taluka-Daryapur
Dist.Amravati

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

داستان خیر و شر

دو رفیق بودند به نام "خیر" و "شر" روزی آهنگ سفر کردند. هریک مشکی پر آب و توشه ای با خود برداشت. رفتند تا به بیابانی رسیدند که از گرما چون تنوری تافته بود و آهن در آن از تابش خورشید نرم میگشت. خیر که بیخبر از این بیابان سوزان، آب های خود را تا قطرهٔ آخر، آشامیده بود تشنه ماند. امّا چون گوهر بد رفیق خود را می شناخت دم نمی زد، تا جایی که از تشنگی بیتاب شد و دیده اش تار گشت.

REFERENCE BOOK: HADIQA-E-FARSI B.A. PART-I

HIGHLIGHTED VALUE : HUMANISM

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda Dist Amravati

PROF.SAYYAD SAJJAD
HEAD, Dept.of Persian
Arts-Commerce College
Yeoda, Taluka-Daryapur
Dist.Amravati

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

غزلیات امیر خسرو
(۱)

جان من از آرام رفت ! آرام جان من کجا
بجرم نشان فتنه شد ، فتنه نشان من کجا
آمد بهار مشکدم ، سنبل دمید و لاله هم
سبزه به صحرا زد قدم ، سرو روان من کجا
در کار غم شد سوریم بی پرده شد مستوریم
تلخست عیش از دوریم شکر فشان من کجا
شخصم ضعیف و دیده تر زین ریسمان وزان گهر
اینک مهیا شد کمر ، لاغر میان من کجا
هر دم جگر در سوز و تاب ، از دیده ریزم خون ناب
اینک می و اینک کباب آن میهمان من کجا
در رفت در مهمان او ، گفت آن ندیدم خون او
گر هست این و آن او ، آخر ازان من کجا
من جور آن نامهربان دارم ز خاموشی نهان
او هم نیارد بر زبان گوئی زبان من کجا
جان ست آن یار نکو ، رفته دل خسرو بدو
گر دل برفتست این مگو این گو که جان من کجا

REFERENCE BOOK: HADIQA-E-FARSI, B.A. PART-I
HIGHLIGHTED VALUE: IMPORTANCE OF ENVIRONMENT
Dr. Amin Khanojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati
PROF.SAYYAD SAJJAD
HEAD, Dept.of Persian
Arts-Commerce College
Yeoda, Taluka-Daryapur
Dist.Amravati
Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

شاخ بی بر

آن قصه شنیدید که در باغ یکی روز — از جور تبر زار بنالید سپیدار

کز من نه دیگر بیخ و بنی ماند و نه شاخی — از تیشهٔ بیزم شکن و ارّه نجّار

این با که توان گفت که در عین بلندی — دست قَدَرم کرد بناگاه نگونسار

گفتش تبر آهسته که جرم تو همین بس — کاین موسم حاصل بود و نیست ترا بار

تا شام نیفتاد صدای تبر از گوش — شد توده در آن باغ سحر هیمهٔ بسیار

دهقان چو تبر خود از آن هیمه برافروخت — بگریست سپیدار و چنین گفت دگربار

آوخ که شدم بیزم و آتشگر گیتی — اندام مرا سوخت چنین ز آتش ادبار

از سوختن خویش همی زارم و گریم — آنرا که بسوزند چو من گریه کند زار

خندید بر او شعله که از دست که نالی — ناچیزی تو کرد بدینگونه ترا خوار

PROF.SAYYAD SAJJAD
HEAD, Dept.of Persian
Arts-Commerce College
Yeoda, Taluka-Daryapur
Dist.Amravati

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda Dist. Amravati

REFERENCE BOOK: HADIQA-E-FARSI, B.A. PART-II
HIGHLIGHTED VALUE: IMPORTANCE OF ENVIRONMENT

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

دین و آدمیت

دین سراپا سوختن اندر طلب — انتهایش عشق و آغازش ادب

آبروی گل زرنگ و بوی اوست — بی ادب بی رنگ و بو، بی آبروست

نو جوانی را چو بینم بی ادب — روز من تاریک میگردد چو شب

تاب و تب در سینه افزاید مرا — یاد عهد مصطفیٰ آید مرا

از زمان خود پشیمان می شوم — در قرون رفته پنهان می شوم

ستر زن یا زوج یا خاک لحد — ستر مردان حفظ خویش از یار بد

حرف بد را بر لب آوردن خطاست — کافر و مومن همه خلق خداست

آدمیت احترام آدمی — با خبر شو از مقام آدمی

PROF.SAYYAD SAJJAD
HEAD, Dept.of Persian
Arts-Commerce College
Yeoda, Tahsil-Daryapur
Dist.Amravati

Dr. Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda Dist Amra

REFERENCE BOOK: HADIQA-E-FARSI, B.A. PART-II

HIGHLIGHTED VALUES: HUMANISM & HUMAN RIGHTS

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

داستانهای کوتاه از محمد حجازی

شکار

رفیقی که در بچگی بر سر شکار با هم دعوا داشتیم، این حکایت را از سفر اروپا برایم آورده، گفت: کشور اتریش، پیرمردیست که در جوانی یلی بوده و زور میگفته و بخانهٔ دیگران میتاخته، امروز حکیمی است سرد و گرم چشیده و بپوچی کارهای دنیا پی برده، آنچه در نبرد زندگانی از زور بازو باخته، بر نیروی فکر و دانش افزوده و اینک دانشمندیست وارسته و بی آزار و محبوب. هر چه از خوبی و لطف و صفای اتریش بگویم کم گفته‌ام.

خلاصه آنکه تو رغبت مرا بشکار میدانی، اما در مملکت بیگانه بعلت آشنا نبودن

PROF.SAYYAD SAJJAD
HEAD, Dept.of Persian
Arts-Commerce College
Yeoda, Taluka-Daryapur
Dist.Amravati

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College

REFERENCE BOOK: HADIQA-E-FARSI, B.A. PART-II

HIGHLIGHTED VALUES: PROTECTION OF WILDLIFE, HUMANITARIAN VALUES

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

مریم وگل

دوست نادیده ای مرا بخانهٔ خود دعوت کرده بود. چون شنیدم که همدل وهمراز است. رفتم واشتباه نکردم، از همان یاران قدیم بود که مدتها می جستم و پیدا نمی کردم. آنشب را نه از وقائع روز گفتیم، نه از سیاست صحبت کردیم و نه از بدیهای خیالی و واقعی، صور تهای مُوحِش ساختیم. گل گفتیم وگل شنیدیم ومست شعر وساز وآواز شدیم.

گفت این دختر من عاشق شماست، آرزو داشت شمارا ببیند. اگر این آرزو نبود، زودتر از شما تمنای دیدار میکردم اما می ترسیدم تمنای من آلوده بغرض یعنی آرزوی دخترم باشد، تا اینکه راستی بیش از این نتوانستم صبر کنم.

چند کلمه با دخترک حرف زدم واز درس ومدرسه پرسیدم. نمی دانم او بیشتر خجالت می کشید یا من. حال ما هر دو را فهمید و گفت اجازه بدهید مریم برای شما آواز بخواند تا بتواند هر چه دلش می خواهد بگوید.

آنچه در اول از آواز، جلب توجه می کند، قدرت وملاحت وزنگ صداست وسپس درست خوانی وروشن بیانی. ولی آواز مریم مرا بعالمی برد که این نکات ودقایق واندازه ها در آن نبود. همچو آتشی که از عشق بدل افتاده باشد، آهسته زمزمه میکرد وخوش میسوزانید.

از خاطرم گذشت که ای کاش میشد این آواز وسوز را ترجمه کرد وبزبان قلم در آورد. دیدم مثل آنست که بخواهم نسیم سحر را نگاه دارم واز قصه ها وغصه هائی که از گلها و عاشقها بهم می رساند، پرسم وبرای شما حکایت کنم!

REFERENCE BOOK: HADIQA-E-FARSI, B.A. PART-II

HIGHLIGHTED VALUE: ENVIRONMENT

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda Dist Amravati

PROF.SAYYAD SAJJAD
HEAD, Dept.of Persian
Arts-Commerce College
Yeoda, Taluka-Daryapur
Dist.Amravati

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

منظومات جدید

محمود خان افشار

(۱) زارع

پاینده باش زارع بد بخت رنجبر — ای آنکه زندگانی ما در بقای تست

بد بخت خواندمت بخطا عذر من پذیر — خوش بخت زیر سایهٔ همچون همای تست

در نزد خلق اگرچه گدائی و بینوا — در چشم من تو شاهی و سلطان گدای تست

یکدانه زیر دست تو صد دانه میشود — هر شاخه‌ای که روید از آن از دعای تست

دانی که خوشه از چه سر افکنده بر زمین؟ — شکر تو میگذارد و اندر ثنای تست

از قحط و از غلا نشود کار خلق تنگ — تا مشکلات در کف مشکل کشای تست

نیکی بخلق می کن و امیدوار باش — فردای رستخیز که نیکی سزای تست

گر مردم از رضای تو غافل نشسته اند — خوشنودی و رضای خدا در رضای تست

جان حقیر من نبود لایق نثار — ورنه ز روی صدق و ارادت فدای تست

☆☆☆

REFERENCE BOOK: HADIQA-E-FARSI, B.A. PART-II

HIGHLIGHTED VALUE: EQUALITY, IMPORTANCE OF FORMER FOR SOCIETY

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda Dist Amravati

PROF.SAYYAD SAJJAD
HEAD, Dept.of Persian
Arts-Commerce College
Yeoda, Taluka-Daryapur
Dist.Amravati

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

☆☆☆☆☆

سیاحت نامه ابراهیم بیگ

این ابراهیم بیگ فرزند یکی از تجار بزرگ آذربایجان است که پدرش پنجاه سال پیش ازین بعزم تجارت به مصر آمده باقتضای وسعتی که در کار تجارتش روی داده آن شهر بزرگ را که مضبوط بسیاری از بلاد اسلامیه است برای خود مسکن اتخاذ نموده عزم رحیلش باقامت مبدل شده بود. این شخص محترم بسبب امانت و دیانت که نخستین نیکنامی و ترقی تجارت است در اندک زمانی ثروت بسیار جمع نموده باقتضای صفای نیت و خیر خواهی ملت توجه عمومی را نیز بسوی خود جلب میکند. این تاجر درستکار پاک اعتقاد در ظرف سالیان دراز که در مصر مقیم بود در هیچیک از عادات مستحسنهٔ ملی و اطوار پسندیدهٔ ایرانی خود تغییر نداده، در وضع

REFERENCE BOOK: HADIQA-E-FARSI, B.A. PART-III

HIGHLIGHTED VALUE: PATRIOTISM

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda Dist Amravati

PROF.SAYYAD SAJJAD
HEAD, Dept.of Persian
Arts-Commerce College
Yeoda, Taluka-Daryapur
Dist.Amravati

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda Dist Amravati

वाणिज्य शाखा (मराठी)

१)

१) बी. कॉम. भाग १	भारतीय लोकशाहीचे भवितव्य काय ? डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर (Page 15)
(Sem 1)	शिक्षणामुळे जातीचा विध्वंस होत नाही.
२) बी. कॉम. भाग १	युवा कोण ? – बाबा आमटे (Page 56)
(Sem 1)	युवा पिढी उज्वल भारत निर्माण करु शकतो.
३) बी. कॉम. भाग १	मी तीच आहे ! मलाला
(Sem 2)	शिक्षणासाठी केलेले महत्वपूर्ण योगदान (page No. 36)
४) बी. कॉम. भाग १	देणं – जयराम खेडकर (Page No. 94)
(Sem 2)	दुष्काळातील नात्यांची होणारी जाणीव व्यक्त नाही.

२)

१) बी. कॉम. भाग २	या अंधारातून वाट सापडत नाही – रा. ग. जाधव (Page 16)
(Sem 3)	बदलला परिस्थिती सोबत मानवाचा संघर्ष
२) बी. कॉम. भाग २	जगणे कठीण झाले – अशोक थोरात (Page 47)
(Sem 3)	प्रेमपासून मानवाची होणारी घुसमट व्यक्त होते
३) बी. कॉम. भाग २	जेट युगातील मराठी माणूस – श. ल. किर्लोस्कर
(Sem 4)	व्यक्तिगत जीवनात समाज विकासाला महत्त्व देणे (page No. 62)
४) बी. कॉम. भाग २	झुंज – सुरेश भट
(Sem 4)	माणसाची जगण्याविषयीची झुंज व्यक्त होते. (Page No. 87)

३)

१) बी. कॉम. भाग ३	पाणी आणि पर्यावरण निष्ठ जागतिकीकरण - दिलीप पू. चित्रे (Page 17)
(Sem 5)	जागतिकीकरणाचा पाणी व पर्यावरणावर होणारा परिणाम चित्रित होतो.
२) बी. कॉम. भाग ३	माती – शोभा रोकडे
(Sem 5)	माती आणि माता यांचा संबंध व्यक्त होतो. (Page 43)
३) बी. कॉम. भाग ३	अंधश्रद्धा विनाशाय – पुरुषोत्तम अवारे
(Sem 6)	अंधश्रद्धा जनजागृती करणे. (Page 81)
४) बी. कॉम. भाग ३	निर्धार – अनंत खेळकर
(Sem 6)	शेतकऱ्याच्या विपरित परिस्थितीचे वर्णन केले. (Page No. 112)

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

मराठी विषयातील मानवी मूल्यांची तत्त्वे

कला व वाणिज्य शाखेतील मराठी विषयान्वये मानवी मूल्यांचा, स्त्रीवादी साहित्य, विज्ञानवादी साहित्य, निसर्गवादी साहित्य, संत साहित्य, वैचारिक साहित्याचा अभ्यासक्रमात समाविष्ट आहे. कला व वाणिज्य शाखेतून शिकविल्या जाणाऱ्या अभ्यास क्रमामध्ये खालील मूल्यांचा सहभाग केलेला आहे.

१)

१) बी. ए. भाग १	जीवन आणि शिक्षण् – विनोबा भावे
(Sem 1)	जीवनाची जबाबदारी भयानक वस्तू नाही. आनंदाने भरली आहे. (Page 5)
२) बी. ए. भाग १	संतवाणी सामाजिक सुधारणेसाठी समाजकार्य (Page 39)
(Sem 1)	
३) बी. ए. भाग १	विज्ञानवादी दृष्टिकोन – नरेंद्र दाभोळकर (page No. 87)
(Sem 2)	जीवनाची जबाबदारी भयानक वस्तू नाही. आनंदाने भरली आहे.
४) बी. ए. भाग १	स्त्री शुद्रांचा राजा छत्रपती शिवराय – चंद्रशेखर शिखरे (Page No. 71)
(Sem 2)	सर्व धर्म समभावाची शिकवण दिली.

२)

१) बी. ए. भाग २	भाषाभिवृद्धीची सामाजिकदृष्टी – श्री. म. माटे (page 18)
(Sem 3)	भाषा समृद्धीकरणक राष्ट्रीय जबाबदारी आहे
२) बी. ए. भाग २	जातं – श्रीकांत देशमुख (page 41)
(Sem 3)	बदलत्या संस्कृतीची जाणीव करून दिली आहे.
३) बी. ए. भाग २	स्त्री - पुरुष तुलना – ताराबाई शिंदे (page 53)
(Sem 4)	स्त्री - पुरुष यांच्यामध्ये समानता निर्माण करणे.
४) बी. ए. भाग २	स्मशानातील सोनं – अण्णा भाऊ साठे
(Sem 4)	भुकेसाठी केलेला संघर्ष (page 77)
	माणूसकीची झालेली होरपळ दिसून येते.

३)

१) बी. ए. भाग ३	बुद्धी माणसाची खरी शक्ती – दादा धर्माधिकारी (page 19)
(Sem 5)	विचारातून जीवन घडते.
२) बी. ए. भाग ३	लोकजीवनातील वृक्षपूजा – द. ता. भोसले (page 220)
(Sem 5)	पर्यावरणाचे महत्त्व
३) बी. ए. भाग ३	ढग – सखा कलाल (page 101)
(Sem 6)	स्त्री - वृद्ध आई बापापासून वेगळे झाल्यानंतरचे त्यांच्या विषयीचे प्रेमाचे, आदराचे वर्णन केलेले आहे.
४) बी. ए. भाग ३	बैलाचा मृत्यू – वसंत आबाजी डहाके (Page 110)
(Sem 6)	वृद्धापकाळातील एकाकीपणाचे महत्त्व विशद केले.

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

कला शाखा, मराठी वाङ्मय या विषयातील मानवीमूल्ये दर्शन खालीलप्रमाणे होते.

१)	बी. ए. भाग १- (Sem I)	तहान - सदानंद देशमुख Peg-१५ पाणी विषयक सामाजिक जाणिवेचे चित्रण केले.
	बी.ए. भाग १- (Sem I)	माझ्या मना बन दगड –विंदा करंदीकर Peg-58 मानवाच्या निरपेक्ष कर्तव्याची जाणिव होते.
	बी.ए. भाग १- (Sem I)	आई रिटायर होतेय - अशोक पाटोळे Peg-25,126,127, मानवी जीवनातील आईचे महत्वपूर्ण योगदानाचे चित्रण होते.
	बी.ए. भाग १- (Sem II)	मोडलेल्या माणसाचे दु:ख ओले झेलताना Peg-96 मोडलेल्या माणंसाचे दु:ख कवितेत चित्रित होते.
२)	बी.ए. भाग २- (Sem ३)	निवडक मराठी कथा-Peg-91 विज्ञानवादी कथा टॉयचा घोडा –जयंत नारळीकर
	बी.ए. भाग २- (Sem ३)	संत तुकारामाचे निवडक अभंग - Peg-66,67 सामाजिक अंभग.
	बी.ए. भाग २- (Sem ४)	आठवणीचे पक्षी –प्र.ई.सोनकांबळे Peg-159 उंटाच्यावर –प्रवासामधील बालपणाची आठवण.
	बी.ए. भाग २- (Sem ४)	लीळाचरित्र- Peg-14,15 सर्वज्ञाचे प्रबोधन कार्याचे दर्शन होते.
३)	बी. ए. भाग ३- (Sem 5)	मिरासदारी –द.मा.मिरासदार .-Peg-165 माझ्या बापाची पेंड मधिल मुलगा आणि वडील यांचे बंधन चित्रित होतात. मानवी नात्याची वेगळी चव चित्रित होते.
	बी.ए. भाग ३- (Sem 5)	साहित्य विचार – डॉ. दत्तात्रय पुंडे, डॉ. स्नेहल तावरे साहित्य निर्मिती प्रक्रिया - Peg-38 साहित्य निर्मिती कशी होते, त्याकरिता महत्वपूर्ण

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

बी.ए. भाग २- (Sem ४)	आठवणीचे पक्षी –प्र. ई. सोनकांबळे Peg-159 उंटाचावर –प्रवास मधिल बालपणाची आळवण.
बी.ए. भाग २- (Sem ४)	लीळाचरित्र- .Peg-14,15 सर्वज्ञाचे प्रबोधन कार्याचे दर्शन होते.
बी.ए. भाग ३- (Sem 5)	साहित्य विचारक स्नेहल चवारे साहित्य निर्मिती प्रक्रिया - Peg-38 साहित्य निर्मिती कशी होते, त्याकरिता महत्वपूर्ण
बी.ए. भाग २- (Sem 5)	मिरासदारी – द.मा.मिरासदार Peg-265 माझ्या बापाची पेंड मधील मुलगा आणि वडील यांचे बंध चित्रित होतात. मानवी नात्याची वेगळी चव चित्रित होते.
बी.ए. भाग ३- (Sem ५)	साहित्य विचार साहित्य निर्मिती प्रक्रिया .Peg-38 साहित्य निर्मिती कशी होते, त्या करिता महत्वपूर्ण ग्रंथ होय.
बी.ए. भाग ३- (Sem 6)	भाषा विज्ञान पारिचय डॉ. स. ग. मालशे .Peg-7. भाषेचे स्वरूप आणि उपयोग डॉ.दत्तात्रय पुंडे, डॉ.अंजली सोमन, भाषेचा उच्चार, उपयोग, स्वरूप कसे होते ह्याचा परिचय होतो.
बी.ए. भाग ३- (Sem 6)	एक होता कार्व्हर – वीणा गवाणकर (मराठी वाङ्मय). दुरिताचे तिमिर जावो .Peg-156,157(मराठी) भूमिगत सुप्तधनाचा शोध लावून त्यांनी सामान्य जनाचे भले केले. एक प्रदीर्घ अंधार डॉ. कार्व्हर यांनी संपवली आहे.

(मराठी विभाग प्रमुख)

प्रा. पी. जे. जाँभुळे

Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

(मराठी विभाग)
(डॉ. ए. के. इंगळे)

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

B. A-I (Sem I)

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

त्याला जीवनाच्या तयारीचे ज्ञान म्हणतो ते जीवनापासून अजिबात अलिप्त राखू पाहतो. त्यामुळे सदर ज्ञानाने मरणाची तयारी होते.

वीस वर्षांचा उत्साही तरुण अभ्यासात मग्न आहे. नाना प्रकारच्या उंच विचारांचे मनोरे बांधीत आहे. 'मी शिवाजी महाराजांप्रमाणे मायदेशाची सेवा करीन. मी वाल्मीकीसारखा कवी होईल, मी न्यूटनसारखे शोध करीन,' एक ना दोन, काय काय कल्पना करतो. अशा कल्पना करण्याचे भाग्यही थोडक्यांना लाभते. पण ज्यांना लाभते त्यांची गोष्ट घ्यायची. ह्या कल्पनांचे पुढे काय होते? **'वितीएवढेसें पोट'** पण **'कोण तयाचा बोभाट!'** त्या पोटाचा प्रश्न पुढे उभा राहिला म्हणजे बिचारा दीन होऊन जातो. जीवनाची जबाबदारी म्हणजे 'क्या चीज है' ह्याची आजपर्यंत मुळीच कल्पना नव्हती. आणि आता तर डोंगर उभा राहिला. मग काय करतो? मग पोटासाठी वणवण हिंडणारा शिवाजी, दु:खाचे रडगाणे गाणारा वाल्मीकी आणि कधी नोकरीचा तर कधी बायकोचा, कधी मुलीच्या स्थळाचा व शेवटी स्मशानाचा शोध करणारा न्यूटन असल्या भूमिका घेऊन आपल्या कल्पनांचे समाधान करतो. हा हनुमान–उडीचा परिणाम आहे.

''काय हो! तुम्ही पुढे काय करणार?''– मॅट्रिकमधल्या एका विद्यार्थ्याला विचारले.

''पुढे काय? पुढे कॉलेजात जावयाचे.''

'होय. कॉलेजात जावयाचे खरे. पण पुढे काय हा प्रश्न राहतोच.'

''प्रश्न राहतो. पण त्याचा आताच कशाला विचार करा? पुढे पाहता येईल.'' नंतर तीन वर्षांनी त्याच विद्यार्थ्याला तोच प्रश्न विचारला.

''अजून काही विचार झाला नाही.''

''विचार झाला नाही म्हणजे? पण केला होता का?''

''नाही बुवा. विचार केलाच नाही. काय विचार करा? काही सुचत नाही. त्यातून अजून दीड वर्ष वेळ आहे. पुढे पाहता येईल.''

'पुढे पाहता येईल' हे शब्द तीन वर्षांच्या पूर्वी उच्चारले तेच. पण पूर्वीच्या आवाजात बेफिकीरपणा होता. आताच्या आवाजात थोडी चिंतेची झांक होती.

पुन्हा दीड वर्षाने त्याच पृच्छकाने त्याच विद्यार्थ्याला– किंवा आता गृहस्थांना म्हणा– तोच प्रश्न विचारला. ह्या वेळी चिंताक्रांत होता. आवाजातला बेफिकीरपणा पार उडून गेला होता. **''ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम्''** हा शंकराचार्यांनी विचारलेला सनातन सवाल आता चांगलाच डोक्यात घुमू लागला होता. पण जवळ उत्तर नव्हतेच.

आजचे मरण उद्यावर ढकलता ढकलता एक दिवस असा उगवतो की ज्या दिवशी मरावेच लागते. हा प्रसंग त्यांच्यावर येत नाही, जे मरणाआधीच मरून राहतात, जे आपले मरण डोळ्यांनी पाहतात. जे मरणाचा आगाऊ अनुभव घेतात त्यांचे मरण टळते. जे मरणाचा आगाऊ अनुभव घ्यायला कचरतात, धजत नाहीत, त्यांच्या उरावर मरण आदळते. समोर खांब आहे ही गोष्ट आंधळ्याला त्या खांबाचा छातीला प्रत्यक्ष धक्का लागल्यानंतर समजते, डोळसाला तो खांब आगाऊ दिसतो. म्हणून त्याचा धक्का त्याच्या छातीवर लागत नाही.

जीवनाची जबाबदारी म्हणजे काही अगदी मरण नाही. आणि मरण तरी काय एवढे मोठे 'मरण' आहे? अनुभवाच्या अभावी सारा बाऊ वाटतो. वास्तविक जीवन आणि मरण दोन्ही आनंदाच्या वस्तू असल्या पाहिजेत. कारण आपल्या परमप्रिय पित्याने– परमेश्वराने– त्या आपल्याला दिल्या आहेत. ईश्वराने जीवन दु:खाचे निर्मिलेले नाही. पण आपल्याला ते जगता मात्र आले पाहिजे. कोणता बाप आपल्या मुलाचे जीवन तळमळीचे असावे अशी इच्छा करील? त्यातून ईश्वराच्या प्रेमाला, करुणेला काही पार आहे? तो आपल्या लाडक्या लेकरासाठी सुखाचे जीवन निर्माण करील की अट्टहासाचे जीवन निर्माण करील? कल्पना कशाला? प्रत्यक्षच पाहा ना. जी वस्तू आपल्याला जितकी जरुरीची ती तितकी सुलभतेने मिळावी अशी ईश्वराने योजना केली आहे. पाण्यापेक्षा हवेची जरूर जास्त. तर ईश्वराने पाण्यापेक्षा हवा अधिक सुलभ केली आहे. जिथे नाक तिथे हवा ठेवली आहे. पाण्यापेक्षा अन्नाची जरूर कमी म्हणून पाणी मिळविण्यापेक्षा अन्न मिळविण्याला अधिक परिश्रम पडतात. 'आत्मा' ही वस्तू सर्वांत अधिक महत्त्वाची तर ती प्रत्येकाला कायमची देऊनच टाकली आहे. अशी ईश्वराची प्रेमळ योजना आहे. तिचा प्रचार न करता आम्ही निरुपयोगी जडजवाहीर जमा करण्याइतके 'जड' बनलो तर आम्हाला उरी फुटावे लागेल. पण हा आमच्या जडतेचा दोष आहे. त्याला बोल ईश्वराला नाही.

जीवनाची जबाबदारी ही भयानक वस्तू नाही. आनंदाने भरलेली आहे. जर ईश्वराने निर्मिलेली जीवनाची ही सरळ योजना लक्षात घेऊन भलभलत्या वासनांना आळा घालू शकलो, तर पण जशी ती आनंदाने भरलेली वस्तू आहे तशी ती शिक्षणाने भरलेली आहे. जो जीवनाच्या जबाबदारीला मुकला तो सर्व शिक्षण गमावून बसला म्हणून निखालस समजावे. पुष्कळांची अशी समजूत आहे की, लहानपणापासून जीवनाच्या जबाबदारीचे भान जर मुलाला राहील तर त्यांचे जीवन कोमेजून जाईल. पण जीवनाच्या जबाबदारीचे भान असल्याने जर जीवन करपून जात असेल, तर जीवन ही वस्तू जगण्याच्या लायकीचीच नाही, असे म्हणावे लागेल.

जगता येते, हा इथला पूर्वीचा अनुभव होता. हे जागतिकीकरण ह्या मातीत रुजणारे नाही. बारा बलुतेदार, अठरापगड जातीचं गाव म्हणजे एक कडबुळं होतं. सुतार, न्हावी, चांभार, लोहार- सगळे शेतकऱ्यांची कामं करायचे आणि शेतं पिकल्यावर आपला वाटा न्यायचे. शेतं पिकली नाही तर त्यांनाही वाटा नाही. चातुर्वर्ण्यव्यवस्था नाकारताना बलुतेदारी मोडीत काढली ते योग्य होते. पण, त्या बलुतेदारांचे व्यवसाय आपण कुटीरोद्योगात बदलू शकलो नाही. आपण गांधींना समजून घेतले नाही. ग्रामीण अर्थव्यवस्थेची शोकांतिका येथे सुरू झाली.

आपण हे लक्षात घ्यायला हवे की, ग्रामीण, दलित व आदिवासी ह्यांच्या जगण्यात एक सूत्र आहे. ते म्हणजे समूहमनाचे जगणे. त्यांच्या जगण्यात, वागण्यात, साहित्यात सामूहिक मनाचा आविष्कार आहे. अगोदर राजकरणी नेत्यांनी आपल्या सोयीसाठी हे समूह तोडण्याचा प्रयत्न सुरू केला. त्याला वैश्विकीकरण, जागतिकीकरण व विज्ञान यांचा विळखा पडला. ह्या बदलाच्या वेगात छोटी माणसं बावचळून गेली. बदल होताना आधीचे आणि नंतरचे ह्यांच्यासाठी प्रश्न नसतो. प्रश्न असतो जे बदलांच्या सांध्यात सापडतात त्यांच्यासाठी. ते एकटे पडतात. ह्या सांध्यात त्यांचे पाय सापडतात आणि ते मृत्यूच्या सीमारेषेवर जाऊन बसतात आणि बळी जातात.

ह्या जागतिकीकरणाच्या झंझावातात कितीतरी गोष्टी कोसळत चालल्या आहेत. इर्जिक केवळ हे उदाहरण आहे. इर्जिक ही फार जुनी गोष्ट नाही. गेल्या पंचवीस-तीस वर्षांतले हे बदल आहेत. पण, इर्जिकसारख्या पद्धती होत्या म्हणून बहात्तरच्या भयानक दुष्काळात वा नंतर आत्महत्या घडल्या नाहीत.

ह्या पद्धती गेल्या व अशी जीवनशैली बदलत असताना मराठीतले कितीतरी शब्द लुप्त झाले. मराठीतील शब्दसंख्या रोडावत चालली आहे. मराठी भाषेच्या विकासातील हा मोठा अडसर आहे. एखाद्या भाषेचे वैभव तिच्यात सतत वाढत जाणाऱ्या शब्दसंख्येवर असते. प्रादेशिक भाषांसमोर हा मोठा धोका तयार झाला आहे.

अडचणीतला दरिद्री इर्जिक घालतो तेव्हा तो गरीब असला तरी बळीराजा आहे. म्हणून 'बळीराजा संभाजी घालतुया इर्जिक, समदी मिळून आपण खाऊ या गोडीनं.' गरीब असला तरी बळीराजा म्हणजे त्याला सामाजिक प्रतिष्ठा देणे. सरकार सवलती, पैसा देते पण ही प्रतिष्ठा?

आज तरी पैशाच्या जगात प्रतिष्ठेच्या सगळ्या व्याख्याच बदललेल्या आहेत. म्हणून नाही भल्लरी, नाही इर्जिक. तो बळीराजाही नाही. आहे फक्त 'बळी'.

■ ■ ■

B.A.I (Sem I)

विभाग-क (कविता)

१. संतवाणी

(अ) संत ज्ञानेश्वर

परिचय : ज्ञानदेव विठ्ठलपंत कुलकर्णी (१२७५-१२९६)

मराठीतील श्रेष्ठ प्रतिभावंत संतकवी, आत्मानुभवी योगी व चिद्‌विलासवादी तत्त्वज्ञ. महाराष्ट्रातील भागवत धर्माचे प्रवर्तक, 'भावार्थदीपिका' ('ज्ञानेश्वरी'), 'अमृतानुभव', 'चांगदेव-पासष्टी' व स्फुट अभंगांचा संग्रह असलेली 'अभंगांची गाथा' ही त्यांची ग्रंथसंपदा.

ज्ञानदेवांची 'अभंगगाथा' म्हणजे पारमार्थिक भाव-कविता. इतरत्र तत्त्वचर्चेत आणि चिंतनात मग्न असणारे ज्ञानदेवांचे व्यक्तिमत्त्व अभंगांत मात्र कमालीचे भावविभोर होते; आर्त, हळुवार, उत्कट आणि अनावर अशा मनाचे रंगतरंग धारण करते. अभंग, पदे, गौळणी, विराण्या या निरनिराळ्या नावांनी ओळखले जाणारे ज्ञानदेवांचे हे अभंग एकाच अनुभवाच्या वेगवेगळ्या भावच्छटा व्यक्त करतात. हा अनुभव विश्व-चैतन्याशी एकरूप होण्याचा, आपले वेगळेपण विसरण्याचा आहे. ज्ञानदेवांच्या 'विराण्या' तर त्यांच्या अभंगांचे खास वैभव. मधुराभक्ती म्हणून जी आहे तिचे खरे सौंदर्य त्यांच्या विराण्यांमध्ये प्रकट झाले आहे.

पांडुरंग भेटीची आर्तता व आस प्रस्तुत अभंगातून व्यक्त झाली आहे.

पैल तो गे काऊ कोकताहे। शकुन गे माये सांगताहे।।१।।
उड रे उड रे काऊ तुझे सोन्यानें मढीन पाऊ। पाहुणे पंढरीरावो घरा कैं येती।।२।।
दहिंभाताची उंडी लावीन तुझ्या तोंडी। जीवा पढिये त्याची गोडी सांग वेगीं।।३।।
दुधें भरुनी वाटी लावीन तुझे वोंठी। सत्य सांगें गोठी विठो येईल कायी।।४।।
आंबया डाहाळीं फळें चुंबी रसाळीं। आजिचे रे काळीं शकुन सांगें।।५।।
ज्ञानदेवे म्हणे जाणिजे ये खुणें। भेटती पंढरीराणे शकुन सांगें।।६।।

■ ■ ■

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

खाफीखान हा मोगलांचा पुरस्कर्ता ग्रंथकार. त्याने आपल्या ग्रंथामध्ये एक उदाहरण दिले आहे. तो लिहितो- ''रायगडला लागूनच शिवाजीने एक वाडा पाचाडला बांधला होता. उन्हाळ्यात तेथे पाण्याची फार टंचाई भासे. त्यामुळे तेथील लोकांना अतिशय त्रास होत असे. शिवाजीने बांधलेल्या वाड्यात राहण्याचा मला प्रसंग आला. शिवाजीने आपल्या वाड्याला लागून एक विहीर बांधली होती, विहिरीजवळ त्याने दगडाची बैठक तयार करविली होती. तेथे शिवाजी बसत असे. विहिरीवर सावकारांच्या बायका आणि इतर गरीब स्त्रिया पाणी भरण्यास येत. त्यांच्या मुलांना तो त्या त्या मोसमातील फळे देत असे. आपण आपल्या आईशी किंवा बहिणीशी ज्या प्रकारे बोलतो त्या प्रकारे तो त्या बायकांशी बोलत असे.'' खाफीखान हा शत्रुपक्षाचा बखरकार आहे, हे येथे महत्त्वाचे आहे. पाचाडला आजही असणारी विहीर व दगडी बैठक शिवाजीराजांच्या स्त्रीदाक्षिण्याची साक्ष देते. शिवरायांच्या या स्त्रियांविषयीच्या समतावादी दृष्टिकोनामुळेच येसूबाई, ताराराणी, उमाबाई दाभाडे, अहिल्याबाई होळकर या कर्तृत्ववान स्त्रिया मराठेशाहीमध्ये ठसा उमटवून गेल्या. कल्याणच्या सुभेदाराच्या सुनेची गोष्ट ही कदाचित दंतकथा असेल, परंतु त्यामागे असलेले नीतितत्त्व राजाकडून पाळले जात होते. याची ग्वाही एरव्ही शिवाजीराजांची भरपूर निर्भर्त्सना करणारा मुसलमान बखरकार खाफीखान याने प्रांजळपणे दिली नसती.

फ्रेंचांनी शिवाजी महाराजांच्या छावणीचे चांगले वर्णन केले आहे. महाराजांचे बळ कशात होते, हे त्यांनी अचूकपणे सूचित केले आहे. फ्रेंचांच्या दृष्टीस काय आढळले? ते म्हणतात, ''शिवाजी महाराजांच्या छावणीत डामडौल नव्हता. छावणीत बाजका-माणसे नव्हती. अतिरिक्त सरंजाम नव्हता. फक्त जाड्याभरड्या कपड्यांचे थोडेसे तंबू होते. तेही किती म्हणाल? तर एक तंबू स्वत: शिवाजी महाराजांसाठी व दुसरा त्यांच्या मुख्य प्रधानासाठी.'' आणखी एके ठिकाणी मार्टिनने म्हटले आहे, ''शिवाजी महाराजांच्या घोडेस्वारांना सामान्यपणे प्रत्येकी दर महिन्यास दोन पॅगोडा असा पगार मिळतो हे येथे सांगणे अस्थानी होणार नाही. सैन्यातील सर्व घोडे हे शिवाजीचे, (सरकारचे) त्या घोड्यांची निगा राखण्यासाठी मोतद्दार असत. घोडेस्वारांची या बाबतीत काही ढवळाढवळ नसे. दर दोन माणसांमागे ३ घोडे असत. यामुळे शिवाजी महाराजांचे सैन्य इतके चपळ का? याची कल्पना येईल. त्यांच्या शत्रूंना वाटे की, तो लांब अंतरावर आहे. अशा वेळी तो त्यांच्यावर अचानक तुटून पडे. यामुळे शत्रू गोंधळून जाई. या प्रदेशात असलेल्या शिवाजीच्या घोडेस्वारांची कुटुंबे हिंदुस्थानच्या पश्चिम किनारपट्टीवर राहत त्यामुळे हे घोडेस्वार शिवाजीला चिकटून राहत. शिवाजी आपल्या हेरांना उदारपणे मुबलक पगार देत असे. त्यामुळे ते

B. A. I (Sem II)

त्याला अचूक माहिती पुरवीत. ह्या कारणांनी त्याला आपले विजय प्राप्त करणे बरेच सोईचे गेले.'' युद्धातून मिळणारी मालमत्ता, शस्त्रे, अगदी कुराण किंवा इतर धर्मग्रंथ अथवा शत्रूच्या स्त्रिया हाती लागल्यास ते सर्व अधिकाऱ्यांपुढे सादर करावे लागे. कुराणासारखा ग्रंथ मुसलमान धर्मगुरूकडे आदरपूर्वक पाठविला जाई आणि स्त्रियांची त्यांच्या स्वगृही सन्मानाने पाठवणी केली जाई. इतिहासतज्ज्ञ डॉ. रवींद्र रामदास यांनी आपल्या 'इंग्लिश रेकॉर्डस् ऑन शिवाजी' या पुस्तकामध्ये शिवाजी महाराजांनी डचांच्या बरोबर केलेल्या व्यापारी करारातील एका कलमाकडे लक्ष वेधले आहे. ते कलम असे, ''बादशहांच्या कारकीर्दीत तुम्हाला स्त्री आणि पुरुष यांना गुलाम म्हणून विकत घेण्याची आणि विकण्याची परवानगी होती. पण, आता माझ्या राज्यात स्त्री आणि पुरुष यांना गुलाम म्हणून विकण्याची आणि विकत घेण्याची परवागनी मिळणार नाही. असे काही करण्याचा तुम्ही प्रयत्न कराल तर माझी माणसे तुम्हाला प्रतिबंध करतील. या कलमाचे काटेकार पालन झालेच पाहिजे.'' त्या काळी भारतात सर्वत्र गुलामी प्रथा सर्रास सुरू असताना शिवरायांनी घेतलेली मानवतावादी भूमिका त्यांचे मोठेपण सिद्ध करते.''

शेतकरी व कष्टकरीवर्गातूनच शिवाजीराजांच्या सैन्याचा भरणा होत असे. हा वर्ग संत तुकारामांच्या नेतृत्वाखाली संतचळवळीच्या परिसरात आला होता. तीन-चार शतकांच्या अवधीत वारकरी धर्माची छाप त्या वर्गावर चांगलीच बसली होती. त्यांच्यामध्ये झालेल्या जागृतीने त्यांना नवी दृष्टी आणि नवा जोम दिला. सरंजामदारांच्या छळापासून मुक्तता, ज्यांना जमिनी नाहीत अशांना पडीक जमिनीचे केलेले वाटप आणि स्वत:च्या जमिनीचा स्वत:च्या मनाप्रमाणे मिळणारा उपभोग यामुळे मावळ्यांना प्रेरणा मिळत होती. हीच प्रेरणा मावळ्यांचे आत्मभान जागवून त्यांच्या अंगी शेकडो मैलाच्या दौडी मारून बलाढ्य शत्रूला हैराण करण्याचे सामर्थ्य आणीत होती. वारकरी संतांच्या प्रबोधन चळवळीच्या पार्श्वभूमीवर छत्रपती शिवरायांचे लोककल्याणकारी राज्य साकारल्याचे न्या. म. गो. रानडे व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी प्रतिपादन केले आहे.

शिवरायांच्या प्रजाहितदक्ष राज्यकारभारामुळेच ते आपल्या प्रजेत व सैन्यात अत्यंत लोकप्रिय होते. त्यांच्या याच धोरणामुळे सामान्य माणसेही ध्येयप्राप्तीसाठी असामान्य कामगिरी गाजवून इतिहासप्रसिद्ध झाली. प्रत्येकाच्या मनात हे राज्य आपलेच आहे, अशी भावना निर्माण करण्यात शिवराय यशस्वी झाले. ''शिवाजी महाराजांच्या स्वराज्याच्या स्वप्नांची पूर्तता ज्या लढवय्या मावळ्यांनी केली, त्यांच्या जाती-कुळीचे संदर्भ उपलब्ध आहेत. कागदपत्रांतून ज्यांच्या नावाची नोंद झाली

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

मला गरज नाही. मी दिलेलं उत्तरच सर्वांनी मान्य केलं पाहिजे, कारण मला गवसलेलं सत्य हे अंतिम सत्य आहे.' हा सर्व दावा धर्माचा असतो. विज्ञान नेहमी असंच म्हणतं की, 'मला आता एवढंच समजलं आहे आणि सध्या जे पुरावे उपलब्ध आहेत. त्याच्याप्रमाणे मी हे मत ग्राह्य मानतो. पण याच्यापेक्षा वेगळं असं काही उद्या मला समजलं, तर मी माझं पूर्वीचं मत सोडीन.' कारण विज्ञान हे नेहमीच नम्र असतं. नवीन झालेल्या संशोधनाच्या, नवीन आलेल्या पुराव्याच्या प्रकाशात आपलं मत बदलणं हे नेहमीच विज्ञानाचं वैशिष्ट्य राहिलेलं आहे. धर्म हा कधीच नम्र नव्हता आणि नाही. धर्मामध्ये एक प्रेषित असतो आणि त्या प्रेषितानं सांगितलेलं उत्तर अंतिम असतं.

प्रश्न विचारावयाची सवय नाही :

आपल्याकडे आपल्या शिक्षणव्यवस्थेमध्ये आणि समाजव्यवस्थेमध्ये प्रश्न विचारायला शिकवलं जात नाही. डॉ. जयंत नारळीकर यांचं वैज्ञानिक दृष्टिकोनावरचं एक भाषण मी एकदा ऐकलं होतं. त्यामध्ये त्यांनी स्वत:च्या जीवनातला एक अनुभव सांगितला. ते इंग्लंडमध्ये गेले होते आणि त्यांची चौथीतली मुलगी शिकण्यासाठी एक वर्ष बरोबर घेऊन गेले होते. एके दिवशी तिच्या वर्गाचे शिक्षक नारळीकरांना भेटले आणि त्यांना म्हणाले की, ''तुमची मुलगी ही हुशारच आहे, यात शंका नाही. आमच्या वर्गातील मुलींपेक्षा तिची बुद्धिमत्ता जास्त तेज आहे. परंतु तिच्यामध्ये एक उणीव आहे.'' नारळीकरांना चिंता वाटली की, कोणती उणीव? ते शिक्षक म्हणाले, ''तुमची मुलगी ही अजिबात प्रश्न विचारत नाही.'' त्यांनी नंतर सांगितलं, ''ती प्रश्न विचारत नाही, हा तुमचा दोष नाही. तुमच्या शिक्षणपद्धतीचा दोष आहे. कारण तुमच्या शिक्षणपद्धतीमध्ये प्रश्न विचारायला शिकवलं जात नाही.'' अनेकविध शंकांचे धुमारे मुलांच्या मनाला फुटत असतात. सातत्यानं चौकस दृष्टीनं ती आजूबाजूला बघत असतात. गोष्टीचा अन्वयार्थ समजून घेण्याची त्यांची धडपड चालू असते आणि ज्यावेळेला त्यांना हे जमत नाही, त्यावेळेला ते जातात आणि गुरुजींना असं विचारतात, ''गुरुजी आम्हाला हे सांगा की, काजवा का चमकतो?'' ''बाई, आम्हाला ते सांगा की, सूर्य उगवल्यानंतर अन् सूर्य उगवण्याच्या आधी तांबडं का फुटतं?'' ''सर, आम्हाला हे सांगा की, पाण्यावर लाटा कशा निर्माण होतात?'' ''बाई आम्हाला हे सांगा की, फुलपाखराच्या पंखावर इतके रंग कुठून येतात?'' असे अनेक प्रश्न विचारले जात असताना कोणतीच भीती अजिबात वाटत नाही त्या शिक्षकांना वा गुरुजींना. कारण त्या सर्व प्रश्नांचं एकच प्रभावी उत्तर त्यांच्याकडे तयार असतं. ते उत्तर काय? ते उत्तर ''काट्यर्‍या, गप्प बैस आणि परीक्षेत पडणार आहे काय?'' आणि फार तर फार पुढं जाऊन ते म्हणतात, ''काट्यर्‍या, गप्प बैस देवासारखा.'' म्हणजे या संस्कृतीमधील देव माणसाला गप्प बसायला शिकवतो. ज्या

संस्कृतीमधील देव हा अळीमिळी गुपचिळी, हाताची घडी, तोंडावर बोट असं शिकवतो; त्या समाजामधल्या माणसांना, तरुणांना, लहान मुलांना प्रश्न विचारायला शिकवावं लागतं. कारण या प्रश्न विचारण्याच्या डोळस प्रवृत्तीमधूनच उद्याचं राष्ट्र घडणार असतं.

वैज्ञानिक दृष्टिकोन व नीती :

एक प्रश्न लोक असा विचारतात की, ''तुमचा वैज्ञानिक दृष्टिकोन आला म्हणजे झालं का हो सगळं? झालं का सर्व जग सुखी? अमेरिका आहे की नाही विज्ञानात पुढं? मग त्यांच्यापुढे एवढे सगळे प्रश्न कशामुळं निर्माण झालेले आहेत?'' लक्षात घ्या, एक तर अमेरिका विज्ञानात पुढं आहे; पण वैज्ञानिक दृष्टिकोन हा तिथल्या नागरिकानं जीवनाचा स्थायीभाव केलेला आहे, असं नाही. मुद्दा असा आहे की, वैज्ञानिक दृष्टिकोन याचा अर्थ यथार्थ ज्ञानप्राप्तीचा सर्वाधिक अचूक मार्ग. या मार्गाने सर्व प्रश्नांची उत्तरं मिळतातच, असं नाही; परंतु प्रश्नांची उत्तरं मिळण्याचा हा सर्वात योग्य मार्ग आहे. यामुळे प्रश्नांची उत्तरं मिळविण्याची प्रक्रिया ही निश्चितपणे सुरू होते.

याच्या पलीकडे जाऊन ती माणसं वैज्ञानिक दृष्टिकोन मानणारी आहेत किंवा जी माणसं धार्मिक दृष्टिकोन मानणारी आहेत, ती माणसं तो-तो दृष्टिकोन वापरून नीतीनं वागतात किंवा अनीतिनंही वागतात. वैज्ञानिक दृष्टिकोन मानणारा माणूस हा क्रूरकर्माही असू शकतो स्टॅलिनसारखा किंवा अत्यंत धार्मिक असणारा माणूस हा फसवणूक करणारा असू शकतो- कांदा आणि लसूण न खाणाऱ्या हर्षद मेहतासारखा. तेव्हा माणसं कशी वागतात याचा संबंध त्यांच्या विवेकाशी आहे. विवेक याचा अर्थ वैज्ञानिक दृष्टिकोन अधिक मूल्यभावना. ही मूल्यभावना वैज्ञानिक दृष्टिकोनाच्या आधारे निर्माण करता येते; कारण माणसाची नैतिकता ही माणसाच्या विचारामधून निर्माण करता येणं शक्य असतं. एका नामवंत पाश्चात्त्य तत्त्ववेत्त्याने असं म्हटलेलं आहे की, "Right thinking is the way to right conduct." योग्य विचार हा योग्य आचाराचा मार्ग असू शकतो. परंतु योग्य आचाराचा अन्य मार्गही असू शकतो.

उदा. धार्मिक : तुम्ही योग्य आचार करता की नाही, हा महत्त्वाचा मुद्दा आहे; परंतु योग्य विचाराच्या क्षेत्रामध्ये मात्र वैज्ञानिक दृष्टिकोनाला पर्याय नाही. योग्य आचार तुम्ही कोणत्याही पद्धतीनं केलात, तरी अंधश्रद्धा निर्मूलन समिती त्याचं स्वागतच करते.

नेहरूंचे उद्‌गार :

ज्या वेळेला १९५३ साली भारताचे त्यावेळचे पंतप्रधान पंडित जवाहरलाल नेहरू यांनी भारताचं नवं वैज्ञानिक धोरण लोकसभेमध्ये मांडलं, त्यावेळेला त्यांनी जे भाषण

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

B.A-II (sem III)

४. जातं

– *श्रीकांत देशमुख*

परिचय : *श्रीकांत* देशमुख *(जन्म : १९६३)*

श्रीकांत साहेबराव देशमुख हे विदर्भातील बुलडाणा जिल्ह्यातील राहेरी बुद्रुक येथील रहिवाशी व प्रतिभासंपन्न कवी. 'बळिवंत', 'आषाढमाती' व 'बोलावे ते आम्ही' इ. कवितासंग्रह प्रकाशित. 'बोलावे ते आम्ही' या काव्यसंग्रहास साहित्य अकादमी पुरस्कार प्राप्त. 'कुळवाडीभूषण शिवराय' हे वैचारिक, 'पडझड वाऱ्याच्या भिंती' हे ललित यासह 'महानोरांची कविता', 'भालचंद्र नेमाडे यांचे साहित्य : नव्या पिढीचे अर्धशतकोत्तर पुनरावलोकन' हे संपादित ग्रंथ प्रकाशित. 'बळिवंत' या पहिल्या कवितासंग्रहासदेखील यशवंतराव चव्हाण प्रतिष्ठान, परिवर्तन प्रतिष्ठान, 'बी रघुनाथ', नाशिकच्या यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठाचा विशाखा पुरस्कार असे अनेक पुरस्कार प्राप्त झाले आहेत.

'बोलावे ते आम्ही' या साहित्य अकादमी पुरस्कारप्राप्त कवितासंग्रहातून घेतलेल्या प्रस्तुत 'जातं' या कवितेत कवीने बदलत्या संस्कृतीची जाणीव विशद केली आहे.

गावात आलेल्या गिरणीसोबत
तुझं जातं थांबलं
वाटलं, आतातरी थोडं मांस चढंल
तुझ्या करपल्या हाडावर

जात्याची घरघर थांबली
तसं वाटलं थांबेल तुझ्या कंठातलं
ओवीचं बहरणं

जातं थांबलं तरी राहिलं तुला खुणावत
गिरणी बंद असताना अधूनमधून

मृगाचा पाऊस
रानफुलांना कोंब

बळीयुगातल्या कष्टाच्या समाधीसारखी आता
घराच्या ओसरीत निमूटपणानं
जात्याची पाळू असते पडून आता

जात्याच्या घरघरीतून
कंठाला आणि हाडामांसाला
आलेली हिंदळती लय
तू मात्र सोडू शकली नाहीस

शेतशिवार घरअंगणातून
तुझ्या देहाची पाळू आजही
किलबिलते एखादी ओवी
घामाचे गळासर लेवून

■ ■ ■

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

वास्तविक पाहता त्यातले सूत अगदीच नरम आहे.'' हाच कोष्टी आपल्या बिलावरचे भाषण संपविताना म्हणेल की, ''सभ्य गृहस्थहो, माझे हे सणंग आपल्याला पसंत पडते का पाहा.'' परदेशातून नाना प्रकारचे तत्त्वे इकडे आणावीत, पण आपल्याला कोणते मानवते ते पत्करावे बाकीचे टाकावे. हा विचार व्यक्त करताना प्रस्तुत कोष्टी लेखक म्हणेल की, 'जांगड माल वाटेल तितका आणावा. पसंत पडेल तो ठेवून घेऊ बाकीचा परत पाठवू.'' ज्याच्यावर हल्ला करावयाचा त्याच्यावर नेम धरून झाप घेतली पाहिजे. हा विचार प्रकट करताना एखादा शिकारी वावदूक म्हणेल, ''किरण साधून उडी टाकली पाहिजे.''

''आपण आपले साधे गड्डी आहोत.'' असे शेतकरी वक्त्यास सांगावयाचे असले तर तो म्हणेल, ''माझे बोलणे अगदी रायवळ आहे. यात गावरानपणा म्हणजे तिखटपणा कसलाही नाही.'' तसेच ''चळवळ अगदी यशस्वी होण्याची वेळ आली पण सरकार कोपल्यामुळे तिची पीछेहाट झाली'' हा विचार शेतकरी वक्ता असा सांगेल की, ''चळवळ अगदी पोटऱ्याला आली होती; पण सरकारी अवकृपेचा कडाका पडला व ती करपून गेली.'' आपल्या विद्यार्थ्यांना एखाद्या विषयाची एकदा समजूत देऊन पाहिली, ती अपुरी पडते असे दिसताच शिक्षक स्वत: मूळचा जर रंगारी असला तर आपल्याशी उद्‌गार काढेल की, ''तिसरा हात द्यावयास पाहिजे!''

वरील उदाहरणेसुद्धा मी केवळ अनुमानाने बसविली आहेत. मला त्या त्या धंद्याची तपशीलवार माहिती नाही. अर्थात् त्या त्या धंद्यातील लोक जेव्हा लेखनाचे व वक्तृत्वाचे कसब हस्तगत करतील तेव्हा त्यांनी खंत न मानता आपापली परिचित रूपके लेखनात प्रविष्ट करावी. त्यांचा पुष्कळदा उपयोग झाला म्हणजे ती सर्वांच्या परिचयाची होतील व भाषेत साधे शब्द म्हणून नव्या अर्थाने वावरू लागतील. अशा तऱ्हेने मराठीतील शब्दांचा भरणा झपाट्याने वाढेल. याचा अर्थ असा, की आपल्या समाजात शिक्षण फैलावले पाहिजे व लिहिणे, बोलणे हे व्यवसाय जे एकाच वर्गाकडे आहेत ते सर्व वर्गात फैलावले पाहिजेत, तसे झाले म्हणजे सर्व समाजांच्या निरनिराळ्या वासना, त्यांचे रागलोभ, त्यांच्या आकांक्षा चित्रविचित्र रूपकांची रूपे धारण करून पुढे येतील. एकीकडे सर्व समाजांचे मनोगत व्यक्त होण्याचे कार्य होईल व दुसरीकडे शब्दकोश पुष्ट होत जाईल. वर दिलेल्या विवेचनावरून 'भाषासमृद्धीकडे सामाजिक दृष्टीने पाहणे' म्हणजे काय याचा पुरेसा बोध होईल, अशी नम्र आशा आहे.

■ ■ ■

. B. A. II Csem III)

विभाग– ब (ललित)

१. आज्ञापत्र

– रामचंद्रपंत अमात्य

परिचय : रामचंद्रपंत अमात्य (१६५०–१७१६)

रामचंद्रपंत अमात्य उपाख्य रामचंद्र नीळकंठ बावडेकर हे छत्रपती शिवाजी महाराजांनी नेमलेल्या शिवकालीन अष्टप्रधानमंडळातील राजनीतीचे प्रत्यक्ष ज्ञान असलेले एक प्रधान होते. शिवाजी महाराज, संभाजी महाराज, महाराणी ताराबाई यांच्या कारकीर्दीत रामचंद्रपंत अमात्य यांचा राजकीय घडामोडीमध्ये सल्लागार म्हणून सहभाग होता. कल्याण–भिवंडीजवळ त्यांच्या घराण्याकडे देशमुखी वतन होते. १६७४ मध्ये शिवराज्याभिषेकसमयी ते अमात्य म्हणून सक्रिय होते.

कोल्हापूरचे दुसरे संभाजी महाराज यांच्या आज्ञेवरून रामचंद्रपंत अमात्य यांनी 'आज्ञापत्र' ग्रंथ लिहिला. छत्रपती शिवाजी महाराजांची पर्यावरणविषयक दूरदृष्टी प्रस्तुत आज्ञेतून स्पष्ट होते.

गडावरील झाडें जीं आसतील तीं राखावी, याविरहित झाडें, आंबे, फणस, चिंचा, वड, पिंपल आदिकरून थोर वृक्ष व निंबें, नारिंगे आदिकरून लाहन वृक्ष, तैसेच पुष्पवृक्ष, वल्ली, किंबहुना प्रयोजक–अप्रयोजक जें झाड होत आसेल तें गडावरी लावावें; जतन करावें; समई तितकेंही लांकडे तरी प्रयोजनास पडतील.

आरमारास तख्ते, सोट, डोलाच्या काठ्या आदिकरून थोर लाकूड आसावे लागते. ते आपले राज्यांत आरण्यामध्ये सागवानादि वृक्ष आहेत त्यांचे जे आनकूल पडेल ते हुजूर लेहून हुजूरचे परवानगीने तोडून न्यावे. याविरहित जें लागेल तें परमुलकीहून खरेदी करून आणवीत जावें. स्वराज्यातील आंबे, फणस आदिकरून हेही लांकडे आरमारचे प्रयोजनाचीच. परंतु त्यांस हात लाऊ न द्यावा. काये म्हणोन की ही, झाडें वर्षा दों वर्षांनी होतात यैसें नाही. रयतेने ही झाडें लाऊन लेकरासारखी बहुत काल जतन करून वाढविलीं असता, ती झाडें तोडिलियावरी त्यांचे दु:खास पारावार काये आहेत? येकास दु:ख देऊन जे कार्य करीन म्हणेल, तें कार्य करणारासहित स्वल्पकालेंच बुडोन नाहींसेच होतें. किंबहुना धण्याचेच पदरीं प्रज्यापीडणाचा दोष पडतो. या वृक्षाच्या अभावें हानीही होते. याकरितां हे गोष्ट सर्वथा होऊं न द्यावी. कदाचित येखादे झाड, जे बहुत जीर्ण होऊन कामातून गेले आसेल, तरी त्याचे धण्यास राजी करून, द्रव्य देऊन, त्याच्या संतोषें तोडून न्यावे. बलात्कार रयतेवरी सर्वथा न करावा.

■ ■ ■

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

B.A.II (Sem 4)

२. स्मशानातील सोनं

– अण्णा भाऊ साठे

परिचय : अण्णा भाऊ साठे (१९२०–१९६९)

अण्णा भाऊ उपाख्य तुकाराम भाऊसाहेब साठे हे समाजसुधारक, लोककवी आणि लेखक म्हणून परिचित आहेत. अतिशय प्रतिकूल परिस्थितीत जीवन जगणाऱ्या अण्णाभाऊंनी गिरणी कामगार म्हणून नोकरी केली. त्यांचे 'खुळंवाडी', 'बरबाद्या कंजारी', 'भानामती', 'फरारी', 'लाडी', 'आबी', 'गुऱ्हाळ' आदी कथासंग्रह प्रकाशित असून 'फकिरा', 'वारणेचा वाघ', 'माकडीचा माळ' इत्यादी सुमारे पस्तीस कादंबऱ्या प्रकाशित आहेत. त्यांच्या 'फकिरा' या कादंबरीस १९६१ चा राज्य सरकारचा उत्कृष्ट कादंबरीचा पुरस्कार मिळाला आहे. कादंबरी व कथेप्रमाणेच साठे यांनी नाटक, रशियातील भ्रमंती, पटकथा, मराठी पोवाडा शैलीतील गाणी आदी प्रकारचे लेखन केले आहे. क्रांतिकारी जाणिवा, तळागाळातील जीवन चित्रण, समाजपरिवर्तनाचा ध्यास ही त्यांच्या लेखनाची वैशिष्ट्ये होत.

दीनदलित माणसाला पोटाची भूक भागवण्यासाठी काय दिव्यातून जावे लागते याचे प्रत्ययकारी चित्रण प्रस्तुत पाठातून व्यक्त होते.

शेजारच्या गावात एक बलाढ्य सावकार मरण पावल्याची बातमी ऐकून भीमानं ताडकन उडी मारली. त्याला समाधानाचं भरतं आलं. त्याला त्या मेलेल्या सावकाराची ओढ लागली होती. त्याचा आत्मा कित्येक वेळा गावच्या स्मशानात जाऊन परत चिंचेखाली येत होता. भीमा पुनःपुन्हा सूर्याकडे पाहत होता. त्याला आता अंधाराची गरज होती म्हणून तो चुळबुळत होता. त्याची लाडकी लेक नाबदा जवळच खेळत होती. बायको घरात भाकरी थापत होती.

भीमा अंगापिंडानं जबरा होता. लाल रंगाचा मोठा पटका, पिवळे धोतर, जाड कापडाची पैरण असा त्याचा सातारी पोशाख होता. तो पहिलवानासारखा दिसे. त्याचं प्रचंड मस्तक, रुंद गर्दन, दाट भुवया, पल्लेदार मिशा, रुंद पण तापट चेहरा पाहून कित्येक दादांना हुडहुडीच भरत असे.

भीमाचं गाव दूर वारणेच्या काठी होतं. रेड्याचं बळ असूनही पोट भरत नाही म्हणून तो मुंबईला आला होता. मुंबईत येऊन त्यानं काम मिळावं म्हणून सारी मुंबई पालथी घातली होती, पण त्याला काम मिळत नव्हतं. आपणाला काम मिळावं, आपण कामगार व्हावं, पगार आणावा, बायकोला पुतळ्यांची माळ करावी, अशी

कित्येक स्वप्नं फाटून भीमा निराश होऊन त्या उपनगरात, जंगलात आला होता. मुंबईत सर्व आहे पण काम आणि निवारा या दोन्ही गोष्टी नाहीत; यामुळे त्याला मुंबईचा राग आला होता; आणि त्या उपनगरात येताच शेजारच्या डोंगरात, एका खाणीत त्याला कामही मिळालं होतं.

जंगलात काम आणि निवारा मिळताच भीमाला आनंद झाला. आपलं रेड्याचं बळ घेऊन तो डोंगराला जणू टक्करच देत होता. त्यानं टिकाव घेताच डोंगर मागं सरकत होता. त्यानं सुतकी उचलताच काळे पाषाण तोंड पसरत होते. त्यामुळे कंत्राटदार त्याच्यावर खूष होता आणि भीमाही संतुष्ट होता.

परंतु, सहाच महिन्यांत ती खाण बंद पडली आणि भीमावर बेकारीची कुऱ्हाड कोसळली. तो एका सकाळी कामावर रुजू झाला आणि लगेच त्याला समजले की, आजपासून खाण बंद झाली. आपलं काम सुटलं ही वार्ता ऐकून भीमा भांबावला. उपासमार त्याच्यापुढे नाचू लागली. क्षणात तो विवंचनेच्या डोहात बुडाला. 'आता उद्या काय' हा एकच प्रश्न तो स्वत:ला विचारू लागला.

अंगातील कापडं काखेत दाबून भीमा घरी निघाला होता. तो एका ओढ्यावर थांबला. त्यानं तिथं आंघोळ केली आणि उद्विग्न मन:स्थितीत तो घराकडे फिरला. तोच त्याची नजर राखेच्या एका ढिगावर स्थिरावली. ती राख मढ्यांची होती. जळकी हाडं सर्वत्र पसरली होती. त्या मानवी हाडांच्या जळक्या खुळप्या पाहून भीमा अधिकच गंभीर झाला. एखादं बेकार असेल बिचारं– कंटाळून मेलं असेल. सुटलं असेल एकदाचं– असं मनाला सांगू लागला. आपणही असेच मरणार! दोनच दिवसांत उपासमार सुरू. मग नाबदा रडत बसेल, बायको मलूल होईल आणि आपण काहीच करू शकणार नाही.

इतक्यात त्या राखेच्या ढिगावर काहीतरी चमकलं तसा भीमा पुढे झाला. त्याने वाकून, निराखून पाहिलं. तिथं एक तोळ्याची सोन्याची अंगठी होती. ती चटकन उचलून भीमानं करकरून मूठ दाबली. त्याला आनंद झाला. एक तोळा सोनं आणि तेही मढ्याच्या राखेत,– याचा त्याला हर्ष झाला. मढ्याच्या राखेत सोनं असतं, याचा त्याला नवा शोध लागला. जगण्याचा नवा मार्ग सापडला.

आणि दुसऱ्याच दिवसापासून भीमा त्या प्रदेशात सर्वत्र हिंडू लागला. नदीनाल्यांतले मसणवटे तुडवू लागला. प्रेतांची राख जमवून ती चाळणीनं चाळू लागला; आणि रोज त्या राखेतून सोन्याचे कण काढू लागला. बाळी, मुदी, नथ, पुतळी, वाळा असे काही ना काही घेऊन रोज येऊ लागला.

भीमाचा हा नवा उद्योग जोरात सुरू होता. तो निर्भय होऊन राख चाळीत होता अग्नीच्या दाबानं प्रेताच्या अंगावरचं सोनं वितळून त्याच्या हाडांत जातं, याचा त्यानं

Principal
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati
Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

B.A.II (Sem 4)

जरासा कलप द्या कीं झालें. त्यांत काय आहे, बरें असो केसांचे होईल हो, पण या दांताळवाडीचा पत्तासुद्धां राहिला नाहीं. याला कांहीं युक्ति काढा. ''बरें महाराज, उद्यां अशी नामी एक त्या दंतवैद्याजवळून बत्तिशीच विकत आणतो. आपण तेवढी आपल्या मुखांत सिलक राहिलेली दाढ आहे, तेवढी मुखमार्जन करतेवेळी उपटून टाका म्हणजे झालें, त्यांत काय आहे. अहो आतांचे पंचविशींतलें पोर का आपली बराबरी करील? छेहो महाराज हें जुनें हाड. नासके मिरे जोंधळ्याला हार जातील काय?'' असें म्हटलें म्हणजे झालें. महाराज फुगले, लागले चाळे करायला. डोक्याचे टक्कलाभोंवती शिल्लक राहिलेले दहा बारा केश, भोंवया; मिशा अगदीं पिंजलेल्या कापसासारिख्या जरी पांढऱ्याशुभ्र झाल्या असतील तरी त्याला तीन रुपयाची कलपाची पेटी आणवून दिवसांतून तिनदां कलप. लेपावर लेप चढवावयाचे. पट्टीदार मोठें आंखडून धोतर नेसायचें. पागोटें लफेदार. अंगांत तटतटींत आंगरखा हाडकावर बळेंच घालावयाचा. खांद्यावर उपरणें, बोंचऱ्या तोंडांत उसणें दांताचें बखल बसवून, खलबत्त्यांत विडा कुटून ती हाडाची बत्तिशी लालभडक करायाची. पायांत लाल जोडा, चालतांना कापरें येत असेल तर हातांत विलायती काठी घ्यावयाची व दिवसांतून दहा वेळ पौष्टीक बदामी वड्या, कोठे जिलीब्या, कोहाळे पाक हे खाऊन शंभरदां अरशांत तो गालाचे खळगे पडून विद्रूप झालेला मुखवटा न्याहाळून इतका नखरा करून ज्याला त्याला विचारायाचें, ''कायरे, मी आतां कांही बरा दिसतो का?'' मग तेथें एखादा थट्टेखोर मतलबी असायाचाच. त्यानें म्हणावें, ''छे महाराज'' आतां तर बुवा तुम्ही कीं नाहीं, आपल्या गणपतच्या बरोबरीचे दिसतां, लग्न करा. घरांत कोठें आमचा जीव लागत नाहीं, मग तुमचा कसा लागेल? आहो म्हण आहे, हगवणी बायको नागवणी सोयरा.''

मग काय महाराजाचे नजरेंत रात्रंदिवस बायकोच. दुसरें कांहीं नाहीं. झालें, असें करून करून एखाद्या कसाबाला गांठून त्याचे जवळून जशी एखादी बकरी वाघापुढें टाकण्यास विकत घ्यावी त्याप्रमाणें हजार दोन हजार देऊन सुरेख मृगनेत्रीचें लग्न या मढ्याबरोबर करून द्यावें. पुढें हें मढें घराचे बाहेर एके दिवशीं शेवटीं गंगातीरीं गेलें म्हणजे झालें. सरला यांचा संसार, पुन: हीच आपली अवदशा. कां हे सर्व खरेंना?

असें सोंग नखरे स्त्रिया करितात कां? एकदां त्यांच्यावर ही आकाशाची कुऱ्हाड कोसळली कीं त्या तें वैधव्याचें गाठोडें पदरांत बांधून आपल्या भर्त्याचे गुण अवगुण वाणीत व सर्व घरच्या दारच्यांचा जाच काढीत मरून जातात. नवरा जरा अजारी झाला कीं तिचें तोंडचें पाणी पळतें. व ती त्याला हरघडी प्राणापेक्षांही जास्त जपते. मग ती भक्तिभावानें म्हणा अगर भीतिभावानें म्हणा. जसा तो असेल त्याप्रमाणें तीही त्याजबरोबर वागत असेल. कारण आपण कोणाही बरोबर ममतेनें; किंवा दानें वागत

असलों म्हणजे तो म्हणा अगर ती म्हणा. कशीही बाजिंदी असली तरी तिला त्याबरोबर चांगले वागणें भागच पडतें. नाहीं तर तुम्ही तिला रोज पाहिजे तशी वाटेल त्याप्रमाणें वागवून पुन: तिनें नेकीनेंच रहावें असें म्हणाल तर कसें होईल? मग बरी किंवा वाईट वागणूक सहजीं स्वाभाविकच उत्पन्न होते. तुमच्यावरून तुम्ही पहा. तुम्हांला एक लुच्चा भेटला म्हणजे तुम्ही त्यापेक्षां दसपट लुच्चे बनतां किंवा नाहीं? तसेंच हें. इंग्रजीत एक म्हण आहे कीं, ममतेपासून ममता उत्पन्न होते. तर जशी ममतेच्या पोटीं ममता उपजते तसेंच सर्व गोष्टींत आधीं आपले मनास विचारून मग दुसऱ्याचा विचार करावा. पण पुरुषाचेजवळ तेंही नाहीं. एखाद्याची बायको वर्ष दोन वर्षे आजारी पडली तर हे राजश्री ''ही कधी मरेलहो, औषध देऊन कंटाळलों'' असें म्हणायाचें. पण बायको कशीही असो, ती जनलज्जेकरितां तरी असें म्हणणार नाहीं. पण इथें काय? मुसलमानासारिखे सदापूज्यच; श्रीमंत असले ह्मणजे अमीर, भिकारी हुये तो फकीर. बरें आतां मेल्यावर तर म्हणे पीर. तसें हें लग्न झालें नाहीं तर ब्रह्मचारी; लग्न केलें तर घरबारी गृहस्थ; बरे आतां शेवटीं सर्व विधि झाले म्हणजे मग संन्याशी; कां झालें. पण संन्यास घ्यायाचा कधीं? तर संध्याकाळीं. प्राणोत्क्रम होईल असें वैद्यांनी निदान ठरविलें म्हणजे सकाळीं तेही दोन प्रहरीं संन्यासदीक्षा घ्यावयाची तोंपर्यंत तुमची या संसाराची आशा सुटत नाहीं.

■ ■ ■

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

B. A-III (Sem 5)

प्रतीक बनले आणि त्यातून त्याची उपासना आपल्या धर्मविधीत रूढ झाली. मानवी जीवनाला सर्वांगांनी वेढून टाकणारी ही वृक्षपूजा या स्वरूपात जन्मास आलेली आहे.

आनंद व्यक्त करण्यासाठी, देवदेवतांना प्रसन्न करून घेण्यासाठी आणि समृद्धी देणाऱ्या घटकांविषयी आपली कृतज्ञता व्यक्त करण्यासाठी आपण अनेक सणसोहळे आणि उत्सव साजरे करीत असतो. या आनंदोत्सवाला आपण कालांतराने धार्मिक अधिष्ठानही बहाल करून टाकलेले असते. अशा या उत्सव नि सणांमध्येही आपण वृक्षांची पूजा या ना त्या कारणांनी करीत असतो. या वृक्षपूजेची सांगड कधीकधी आपण आपल्या इतिहासातील व्यक्ती आणि घटनांशी घातलेली असते. आपल्याकडे दसरा सण साजरा करताना आपण शमी वृक्षाची पूजा करीत असतो. पांडवांनी अज्ञातवासात असताना या वृक्षावर आपली शस्त्रे ठेवली, म्हणून आपण याची पूजा करतो. ती शस्त्रे घेऊन त्यांनी विजय संपादन केलेला आहे, अशी आपली श्रद्धा आहे. श्रीरामानेही या वृक्षाची आधी पूजा केली व मग तो विजययात्रेला निघाला, म्हणून आपण आजही शमीची पूजा करतो. आपटा किंवा अश्मंतक वृक्ष हा महादोषांचे निवारण करतो व शत्रूचा नाश करतो, अशी आपली परंपरा सांगते म्हणून दसऱ्याला आपण याचीही पूजा करीत असतो. प्रजोत्पादक आणि आयुष्यवर्धक म्हणून गणेशचतुर्थीला आपण दूर्वा पूजतो. गणेशाला वाहतो, तर बंगालमध्ये दुर्गापूजेच्या उत्सवात दुर्गेचे प्रतीक म्हणून वृक्षांच्या फांद्या आणि पानांची पूजा केली जाते. प्रयाग या तीर्थक्षेत्री असलेल्या वडाखाली राम, सीता आणि लक्ष्मण यांनी आसरा घेतला होता, असे मानले जाते. या वृक्षापासून जन्मलेल्या दुसऱ्या वटवृक्षाची पूजा अलाहाबादमधील भाविक मंडळी या निमित्ताने करतात. उत्तर भारतातील काही खेड्यांमध्ये ग्रामदेवतेच्या मंदिरासमोर एक बांबू पुरलेला असतो. मंदिरात राहून देवाला कंटाळा आला, की या बांबूवर देव काही दिवस राहतो असे मानून त्या बांबूची पूजा केली जाते. त्याची यात्राही भरविली जाते. मुंड आणि बैंगा जातीचे आदिवासी लोक चैत्री पौर्णिमेला एक वसंतोत्सव साजरा करतात. त्या वेळी अविवाहित मुलीकडून सालवृक्षाची पूजा करून त्याच्याभोवती सुताने गुंडाळलेली मडकी ठेवतात व त्या वृक्षाभोवती नृत्य करतात. दुसऱ्या दिवशी गावातला पुजारी या सालवृक्षाची डहाळी प्रत्येक घराच्या वरती ठेवतो. त्याबद्दल त्याला दक्षिणा दिली जाते. भिल्ल लोक होळी आणि दिवाळीत वृक्षपूजा करतात व त्या वृक्षांच्या तळी मातीचे हत्ती, बैल, घोडे इ. प्राण्यांची प्रतीके ठेवतात. थोडक्यात काय, तर आपण ही वृक्षपूजा आपल्या सणसोहळ्यात आणि उत्सवात सामावून घेतलेली आहे.

लोकजीवन आणि लोकसंस्कृतीपेक्षाही आदिवासींचे जीवन निसर्ग आणि भूमी यांच्याशी अधिक निगडित झालेले असते. ते जंगलाचे रहिवासी असतात. जंगलावर

Principal
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati
Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amr...

अवलंबून असतात. जंगलात वृक्षांच्या साक्षीने वाढतात-विस्तारतात. जंगल हा त्यांचा बहिश्चर प्राण असतो. त्यामुळे आदिवासींच्या जीवनामध्ये जंगल म्हणजे वृक्ष-वेली व्यापून उरलेल्या असतात. आदिवासींचे अन्न, घरे, देवदेवता, धर्मविधी, विवाहसोहळे यांमध्ये जंगलातील वृक्षांना किती महत्त्व असते, हे आपणाला समजणार नाही. त्यांचे उत्सवदेखील ऋतुबदलाशी जोडलेले असतात. आदिवासी जाती-जमाती आपले जे विवाह साजरे करतात, त्यामध्ये वृक्षाला एक अनन्यसाधारण स्थान प्राप्त झालेले आढळून येते. ओरिसातील गंजाम जिल्ह्यात भोंडारी नावाची एक आदिवासी जात आहे. या लोकांमध्ये एखाद्या मुलीचा विवाह वयात येण्यापूर्वी झाला नाही, तर तिचा विशिष्ट वृक्षाशी विवाह लावतात. पुढे जन्मभर त्या मुलीने त्या वृक्षाला स्पर्श करावयाचा नसतो, अशी या लोकांची श्रद्धा आहे. ओरिसातीलच बोट्टड नावाच्या आदिवासींमध्ये विवाहवेळी लग्नमंडपात सालवृक्षाचे नऊ सोट (खोड) रोवल्याशिवाय लग्न पूर्ण होत नाही. या खांबाला विशेषतः मधल्या खांबाला हळदीच्या पाण्याचे मडके बांधतात. कदाचित हा मधला खांब म्हणजे या वधूचा प्रतीकात्मक वर मानला असावा. आसाम आणि छोटा नागपूर भागातील आदिवासी लोक बांबूलाच देव मानतात. त्यांच्या विवाहाच्या वेळी वधू-वराला बांबूला प्रदक्षिणा घालाव्या लागतात. नंतर तीन बांबूंची किंवा तीन बांबूंच्या तुकड्यांची पूजा केली जाते. उरांग आदिवासी जमातीमध्ये गुरांच्या अभिवृद्धीसाठी गारू या झाडाची फांदी पूजतात. काही टोळ्या विवाहाच्या वेळीही ती पूजतात. कारवार आणि मंगरूळ जिल्ह्यात एका आदिवासीच्या विवाहसोहळ्यात पाच सुवासिनी मातीचे घडे करून आधी नदीवर जाऊन गंगेची पूजा करतात. त्या घड्यातील पाणी विवाहाच्या वेळी देवासमोर ठेवून वधू-वरांना हळद लावताना एका खांबाला उंबर आणि कडुलिंबाच्या डहाळ्या बांधतात आणि त्या खांबाभोवती वधू-वराला खांद्यावर घेऊन पाच फेऱ्या मारतात. एका परीने हीदेखील विवाहातील वृक्षपूजाच म्हणावी लागेल.

प्राचीन काळापासून चालत आलेली ही वृक्षपूजा आजही थोड्याफार प्रमाणात आपल्या संस्कृतीत व विशेषतः आदिवासी संस्कृतीत पाहावयास मिळते. या पूजेला पाप-पुण्यात्मक महत्त्व असो-नसो, धार्मिक विधीतील त्याचा प्रतीकात्मक वापरही आज निरर्थक वाटत असेल. तरीही आजचा अभ्यासक असे सांगतो की, आपल्या श्वासासाठी, आपल्या घासासाठी, आपल्या उन्नयनासाठी नि तृप्त जीवनासाठी वृक्षलागवड आवश्यक गोष्ट झालेली आहे. एक वृक्ष त्याच्या साठ वर्षांच्या आयुष्यात मानवाला सुमारे चौदा लाख रुपयांची देणगी या ना त्या प्रकारे बहाल करीत असतो. त्यासाठी तरी त्याची आपण पाद्यपूजा केली पाहिजे. आपल्या जगण्यासाठी तरी वृक्षपूजा-वृक्षोपासना अत्यंत आवश्यक झालेली आहे, यात शंकाच नाही.

■ ■ ■

माणसाची शक्ती आहे. या निष्ठेची आज आवश्यकता आहे. ही निष्ठा म्हणजेच लोकनिष्ठा. बुद्धीचा उपयोग जो करू शकतो, बुद्धीच्या शक्तीवर ज्याचा विश्वास आहे, तोच लोकनिष्ठेने हे लोकतंत्राचे, लोकशाहीचे अधिष्ठान आहे.

आज आपण असे बघतो की, ज्याच्याजवळ संपत्ती आहे, धन आहे तो लोकशाहीला विकत घेण्याचा प्रयत्न करीत आहे. आणि ज्याच्याजवळ दंडुका आहे, तो लोकशाही आपल्या वळणावर कशी येईल, या दृष्टीने माणसाला वळवण्याचा प्रयत्न करीत आहे. या तीन शक्तीची प्रतिष्ठा जोपर्यंत आहे. तोपर्यंत औपचारिक लोकशाहीच्या ऐवजी जिला आपण वास्तविक लोकशाही म्हणतो या वास्तविक लोकशाहीची स्थापना होऊ शकणार नाही आणि वास्तविक लोकशाहीची स्थापना कोण करणार, हा मुख्य प्रश्न आहे. आतापर्यंत लोकशाहीची स्थापना ज्यांनी केली त्यांच्यादेखील विचारात, त्यांच्या मनोवृत्तीत लोकांना फारच अल्प स्थान होते. लोक म्हणजे कोण? आपल्याला काय हवे हे ज्यांना कळत नाही त्यांचे नाव लोक. त्यांना जे हवे ते आम्हाला कळते. त्यामुळे त्यांना जे हवे आहे ते त्यांच्याकरिता आम्ही मिळवावे आणि नंतर ते बळजबरीने त्यांच्या गळी उतरवावे. ही आजपर्यंतच्या क्रांतिकारांची भूमिका. समाजपरिवर्तन करणारा जो वर्ग असेल, त्याची ही भूमिका. लोकांची समजूत घालून त्यांना जर आपल्याला वळणावर आणता आले तर ठीक आहे, तसा प्रयत्न आम्ही करू, पण ते जर आपल्याला करता आले नाही तर त्यांच्या मताची पर्वा न करता, त्यांच्या इच्छेची तमा न बाळगता, त्यांना जे इष्ट आहे आणि त्यांच्याकरिता जे हितकार आहे ते त्यांच्यावर लादण्याचा आम्ही प्रयत्न करू. ही भाषा सर्वत्र आपल्याला ऐकू येते. समाजपरिवर्तन करणारी माणसे मूठभरच असतात, जास्ती नसतात. पण ही समाजपरिवर्तन करणारी माणसे असतात, या माणसांच्या समाजपरिवर्तनाच्या प्रक्रियेत लोकांच्या पुरुषार्थाला कितपत वाव आहे, हा मुख्य प्रश्न आहे. समाजपरिवर्तनाच्या प्रक्रियेत लोकांचा प्रत्यक्ष भाग किती? सक्रिय भाग किती? आणि यावर आजच्या क्रांतीची प्रक्रिया अवलंबून आहे.

क्रांतिकारक हा जर कुठल्याही प्रकारची- हिंसक असो, अहिंसक असो, सशस्त्र असो, नि:शस्त्र असो, कुठल्याही प्रकारची- सेना उभारू लागला तर त्या सेनेला एक शिस्त लागते आणि शिस्तीला एक गोष्ट आवश्यक असते. विचार ज्या मानाने कमी असेल, शिस्त त्या मानाने जास्त शिस्तीला एकसूत्रीपणा लागतो. एकसूत्रीपणाचा अर्थ असा आहे की, सगळ्यांनी विचार करता कामा नये. एका शिपायाची गोष्ट सांगतात : हा शिपाई एकदा जखमी होऊन दवाखान्यात गेला. डॉक्टरांनी त्याच्या मेंदूचे ऑपरेशन केले. चुकून तो मेंदू त्याच्या कवटीत परत ठेवायला डॉक्टर विसरले. शिपाई

तसाच घरी निघून गेला. नंतर डॉक्टरांच्या लक्षात आले. मग पत्र पाठविले की, तुझा मेंदू चुकीने राहून गेला आहे. तू परत आलास तर फिरून तुझ्या कवटीत मी तो व्यवस्थित बसवून देईन. शिपायाने लिहिले की बरेच झाले. माझ्या लक्षातदेखील आले नाही. पूर्वीच्यापेक्षा आता मी सुखी आहे तो मेंदू नसल्यामुळे. असे सांगतात की नेपोलियन म्हणाला होता, की जो विचार करू शकत असेल तो शिपाई बनू शकत नाही आणि म्हणूनच आपल्याला माहीत असेल, सैन्यातल्या शिपायाला दारू पाजण्याची पद्धत आहे. त्याची विचारशक्ती मंद व्हावी, कुंठित व्हावी हा त्यातला हेतू. विचार करू लागला, की तो शिपाई राहूच शकत नाही. कार्डिनल ह्यूमन म्हणून एक मोठा निबंधकार झाला. फ्रांसमध्ये त्याने नेपोलियनसंबंधाने एक निबंध लिहिला. त्यात असे लिहिले : त्याला बंदुकीत जी दारू असते, तिचे व्याकरण फक्त येत होते. दुसरे व्याकरण काही कळत नव्हते. पण नेपोलियन स्वत: काय म्हणतो : 'एक हजार तरवारीपेक्षा आपल्याविरुद्ध लिहिणारे एक वर्तमानपत्र जास्त भयंकर आहे.' आज आपण बघतो, जिथे जिथे समर्थ हुकुमशाही असेल तिथे भिन्न विचाराला थारा नसतो. राज्यकर्त्याच्या विचाराहून निराळा, भिन्न विचार व्यक्त होऊ नये, हा सगळ्या हुकुमशहांचा प्रयत्न आहे. त्यांना तलवारीची, शस्त्राची भीती विचाराइतकी वाटत नाही. विचाराची जास्त भीती वाटते. विचारात तलवारीपेक्षा जास्त शक्ती आहे, याचे हे प्रत्यंतर आहे. तलवारीत जर जास्त शक्ती असती तर सगळे हुकुमशहा शस्त्रधाऱ्यांना भ्याले असते. आज हुकुमशहा शस्त्रधाऱ्यांना भीत नाहीत. ज्याच्याजवळ विचार असेल त्याची मात्र भीती वाटते. त्या व्हॉल्टेअरच्या संबंधाने एक आख्यायिका आहे. पॅरिस शहरात जो आपल्या घोडागाडीत बसून जाऊ लागला. ऑक्ट्रायच्या नाक्यावर जो चौकीदार होता तो डोकावून त्याच्या गाडीत बघू लागला. म्हणाला, ''बघतो आहे की, तुमच्याजवळ ज्याच्यावर कर लागू शकेल अशी काही वस्तू आहे का?'' व्हॉल्टेअर फार थट्टेखोर होता, विनोदी होता. मिस्कीलपणाने म्हणाला, ''माझ्याखेरीज या गाडीत ज्याच्यावर कर लागू शकेल असा कुठलाही जिन्नस नाही. एकटा मीच असा आहे. माझ्या डोक्यातला विचार आज जे सत्ताधारी लोक आहेत, त्यांच्या विचाराहून भिन्न आहे.''

म्हणून मला आपल्याला असे सांगायचे आहे की, विचारात भेसळ होऊ देता कामा नये. भेसळ नको याचा अर्थ, एकाच विचाराला आपण पकडून ठेवले पाहिजे असा नव्हे. एका विचाराला जो पकडून ठेवतो त्याला विचारच करता येत नाही. भेसळ होऊ देऊ नये याचा अर्थ एवढाच, कुठल्याही विभूतीच्या तत्त्वज्ञानाशी, विचाराची भेसळ होऊ देता कामा नये. विचार निरपेक्ष आहे. मी आपल्या विचाराची स्वत:च्या जीवनाशी गल्लत करण्याचा प्रयत्न केला नाही, त्यामुळे विचार करू शकतो.

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Ta. Daryapur, Dist. Amravati

B.A.III (Sem 6)

४. बैलाचा मृत्यू

– *वसंत आबाजी डहाके*

परिचय : वसंत आबाजी डहाके (जन्म : १९४२)

वसंत आबाजी डहाके हे साठोत्तरी मराठी कवितेतील अस्तित्ववादी जाणिवेची परिपक्व अभिव्यक्ती करणारे एक महत्त्वाचे कवी म्हणून परिचित आहेत. त्यांनी मुंबई येथील एल्फिन्स्टन महाविद्यालयामध्ये मराठी विषयाचे अध्यापन केले. वसंत आबाजी डहाके यांचे 'योगभ्रष्ट', 'शुभवर्तमान', 'शुनःशेप', 'चित्रलिपी' हे कवितासंग्रह प्रकाशित आहेत. 'अधोलोक', 'प्रतिबद्ध आणि मर्त्य' या कादंबऱ्या, 'यात्रा-अंतर्यात्रा' हा चिंतनात्मक ललित लेखसंग्रह, 'कविता म्हणजे काय?', 'समकालीन साहित्य', 'उपयोजित समीक्षा', 'कवितेविषयी', 'नवसाहित्य आणि नवसाहित्योत्तर साहित्य' इ. समीक्षा ग्रंथासह 'निवडक कविता' आणि 'निवडक सदानंद रेगे' इ. संपादित ग्रंथ त्यांच्या नावावर आहेत. 'चित्रलिपी' या काव्यसंग्रहासाठी त्यांना साहित्य अकादमी पुरस्कार देऊन सन्मानित करण्यात आले आहे. चंद्रपूर येथे संपन्न झालेल्या अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनाचे अध्यक्ष म्हणून त्यांना बहुमान मिळाला आहे.

प्रस्तुत कवितेतून उतारवयातील एकाकीपण प्रत्ययास येते.

एखाद्या बैलाच्या नशिबात
चिखलात रुतून राहणं येतं,
एखादा शेतांतून येता येता
मध्येच रस्त्यात बसून राहतो :
बैल थकला की असं होतं.

मग घरातलं सर्वात धाकटं पोर,
पाण्यानं भरलेली बादली
आणि हिरव्या चाऱ्याची एक पेंडी
–ज्यासाठी आयुष्यावर सबंध
जू ओढवून घेतलं होतं–
त्याच्या सोबतीला दिवसभर.

हें बैलाला जगवणं नसतं;
तें आपल्याच शेवटच्या दिवसाची
तयारी करणं.

संध्याकाळी बैल एकाकी असतो.
पिकांवर उतरणाऱ्या त्या उदास उजेडात
त्याच्या डोळ्यांतलं पाणी चमकतं.
अंधाराच्या विरल पडद्याआड
एखादं घुबड ओरडतं.
तो आवाज हाच आता शेवटचा सोबती.
गाव पुढे आहे... त्याचं कांही नाही,
शेत मागेच राहून गेलंय...

■ ■ ■

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

B. A - III (Sem 6)

''न्हव आप्पा. हातंपाय गळल्यागत झालंय ते काय घडलंय म्हणून न्हवं. आपलं उगच मनाला काच लागतीया. सगळं आभाळ भरून आल्यावर कसं अंधारल्यागत वाटतंय. पुढचं काय दिसंना. पण उगाच वाटतंय की मनाला.''

एवढं बोलून त्यानं आप्पाच्या तोंडाकडं पाहिलं. आतनं बाहेर येताना तिनं सारं ऐकलं होतं. चार हात दूर उभी राहून तिनं काळजीचा सुरू काढला,

''बरं नसंल तर लवंडा इळभर-''

''व्हय. लवंड जा इळभर-''

आणि एवढं बोलून आप्पा जागचा उठला. हळूहळू आपल्या खोपीच्या वाटेनं दिसेना झाला.

''काय हुतंय सांगा तरी-''

''काय बी होत न्हाई.''

''मग असं का? उंबऱ्याच्या कडेला नीट बसत तिनं हाताचा मुटका गालाला टेकविला.''

''असं म्हणजे?''

''आता मलाच विचारा! रात्रीचं झोप न्हाई म्हणतासा. खायला बसलं की भूक न्हाई म्हणून उठतासा झालंय तरी काय म्हणावं?''

त्यानं बायकोच्या तोंडाकडं पाहिलं. नाकेली, ठसठशीत असलेली बायको त्याला खूप आवडली होती. त्यानंतर किती उन्हाळे-पावसाळे संपले...

''मला कायबी कळंना ग-''

बायको ठसक्यानं उठली. तिचं नाक आणखी तिखट झालं.

''दुखलं खुपलेलं ज्येचं त्येला चांगलं कळतंय! तुम्हांला नसंल सांगायचं तर न्हाऊ द्या की-''

आणि एवढं बोलून ती तरतरत आत वळली.

ती गेली तिकडं त्यानं नुसतं वळून पाहिलं. आतल्या घरात नेहमीचा अंधार. ओल आल्यानं बुरसटल्यागत झालेल्या भिंती. खुंटाळीला लोंबणारे कळकट कपडे. मनात खूप साचून आलं होतं. वाटत होतं- ते सारं घडघड ओकावं.

खरंतर बायकूच कराया नको होती! अरं, बायकू म्हणायचं का सोंग! या हिच्यापायी तर अशी गत झाली. माघारी का होईना, लोकांचं बोलणं केव्हातरी कानावर पडतंच की. काय म्हणे तर बायकोच्या बोटावर नाचतोय. सारं करते ती बायकू. ती सांगेल त्या आणि तितक्या उठाबशा. बाईलवेडा! आयला मी! तरी सहन केलंच की. अगदी डोळे मिटून. आवंढा गिळून. आणि बोलणाऱ्याचं तरी काय चुकलं

म्हणावं? बायको केली, ती स्वतःच्या मर्जीनं. दिसायला गोरी, बरी वाटली म्हणून केली. म्हणून काय चूक झाली? मग बायकोनं असं का करावं? एका ठिकाणी तिला खपेना झालं. वर्ष-सहा महिन्यांतच धुसपूस सुरू झाली. सासू-सुना एवढ्यातेवढ्या कारणानं भांडाय लागल्या. हातातलं भांडं आपटू लागल्या. तुझं-माझं चालू झालं. म्हातारा-म्हातारी एका बाजूला धाकल्याची बायको एकीकडं आणि ही माझी बायकू एकीकडं. झालं का! आता आली का पंचाईत घराबाहेर बरं वाटायचं. पण दारात पाय टाकलं की कावकाव चालू व्हायची... आता लग्नाची बायकू टाकून चालंल? आणि समजा टाकलं- पोरांचं काय करायचं? अरं, एवढी एवढी होती ही पोरं. हप्पा दे म्हणायची. नाकात शेंबूड गळायचं, पण तरी पोरांना बघून बरं वाटायचं. पुनः पाय गोत्यात. मी म्हटलं, ती म्हणते तर वेगळंच राहावं. वेगळं राहून तरी डोकं ठिकाणावर राहील वाटलं. पण, धाकट्यानं माझं ऐकलंच नाही. (लई माजोरी लेकाचा!) हजार कावळ्यांनी काव काव करावी न् डोस्कं उठवावं, तसं झालं घरात. पटकन वाटण्यांचं ठरलं. वाटण्या झाल्या. वेगळं घर मिळालं. डोळं मिटून गप्प उभा राहिलो. म्हातारी, म्हातारा धाकल्याजवळच राहिली. का रं? मी तुमचा लेकरू न्हवं?

घराच्या, आईवडिलांच्या आठवणीनं त्याचं मन भरून आलं. ढगावर ढग आपटावेत तसं आतल्या आत खूप मोठी वावटळ उभी भिरभिरत होती. मनाला काच लागली होती. इतक्या दिवसांत म्हाताऱ्यानं का ढुंकून बघू नये असं वाटत होतं रक्ताची माया अशी आटली कशानं? असा एकच विचार त्याच्या डोक्यात घुमू लागला आणि एकाएकी त्याचे डोळे भरून आले. आठवणींची वाट आणखी मोकळी पण जड होत गेली... ढग नुसतेच खालीवर उन्मळून फुटावेत, तशी त्याच्या मनाची गत झाली.

न्हवं- आजच असं काय घडलं म्हणून हा इतका गोंधळ मनात माजलाय म्हणावं! का, आयुष्यात एक दिवस येतोच केव्हातरी...

तो जागचा उठला. आतल्या अंगाला एका कोपऱ्यात लवंडला. अगदी तोंडावरचं पांघरूण घेऊन गुडूप निजला. त्यानं डोळे मिटले. डोळ्यापुढनं तांबड्या-पांढऱ्या रंगाची झालर फिरत राहिली. मन पुनः भरून आलं. डोळ्यांना नकळत धार लागली आणि पांघरुणाखालचं हाडामांसाचं शरीर गदगदत राहिलं.

खूप वेळानं त्याचं पोरगं आलं आणि ''बाबा, बाबा'' म्हणत त्याच्या अंगाव पडलं. त्यानं त्याचा मुका घेतला. पोरगं बाहेर पळालं. त्याला उठावं वाटलं म्हणून तं उठला. आत जाऊन त्यानं चुळा टाकल्या. नाक शिंकरलं. तोंड पुसत तो बाहेर आला

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati
Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Dary... Dist. Amravati

B.Com I (Sem I)

प्रॉटेस्टंट, हिंदू आणि मुसलमान, शिया आणि सुन्नी, ब्राह्मण आणि अब्राह्मण, स्पृश्य आणि अस्पृश्य, A religion which refuses to establish fellowship between man and man is bound to fall in estabilishing fellowship betwen man and the God. जो धर्म माणसामाणसांत भाईचारा निर्माण करायला असमर्थ आहे तो माणूस आणि देव यांच्यात नाते कसे सांधणार? मी साशंक आहे. तुमचा धर्म कोणता आहे?– युवाधर्म. जो दुसऱ्यांसाठी जगण्याचे शिकवतो, तो माझा धर्म आहे. To live for others. It is good to get, but better to give and giving is growing and there is no growth without prunning. घेणे चांगले, पण देणे त्याहून श्रेयस्कर. आणि देण्याचा अर्थ आहे– विकास करणे. छाटणी केल्यावाचून विकास होत नसतो. द्राक्षवेलींची छाटणी होते, मगच त्यांची वाढ होते; द्राक्षांचे घोस बहरतात. दोस्तहो, religious dogma धार्मिक मतांधता आम्हांला कुठेच नेऊ शकणार नाही. चालण्याची शक्ती आमच्याय पायांत आली पाहिजे. आपला विश्वास स्वत:वरच असला पाहिजे. आज विश्वास ठेवला जातो– ग्रंथावर, धर्मावर, ज्याला कधी कुणी पाहिले नाही अशा देवावर. इंग्रजीत म्हण आहे : As secured as the baby in the womb – गर्भाशयात मूल जसे सुरक्षित असते तसे. पण, नऊ महिन्यांनंतर ते मूल बाहेर यायची कोशीस करते. त्याचे पालनपोषण करणाऱ्या आईला किती वेदना, किती चिंता वाहाव्या लागतात. New life is never born without labour-pain. प्रसूतिवेदना सहन केल्यावाचून नूतन जीवन कसे जन्मणार?

साने गुरुजींनी 'आंतर भारती' शब्द आपल्या हृदयीच्या सर्व सद्भावना एकवटून दिला. तो शब्द, ती भावना एकतेचा राजमार्ग आहे. Sane Guruji drained the udder of his heart by the word Antar Bharati, Friends, it is the blue print of unity. मी ब्राह्मण, मी देशमुख, मी मराठा, मी शीख, मी पंजाबी, मी तमिळ, मी बंगाली, मी तेलुगू– हा विचार मग मनात का येतो? का यावा? हा प्रश्न विचारता विचारताच साने गुरुजी प्राणांची कुरवंडी करून गेले. Defeated prophet पराभूत प्रेषित बनून गांधीजी एकटे नौखालीत गेले. विनोबाजी सूक्ष्मात प्रवेशिले. महात्म्यांना कळले की, हे दु:खाचे धर्मचक्र भोवऱ्यासारखे घुमत असते. जितकी जास्त गती तेवढे ते स्थिर भासते. म्हणून महात्म्यांचे, प्रेषितांचे चित्त भंग पावत नसते. With a view to stay at one place in the era of science man has to move with the greatest speed. विज्ञानयुगात एका जागी ठाकण्यासाठीसुद्धा मोठ्या वेगाने पुढे जावे लागते!

रचनात्मक संघर्षासाठी तरुणाईने अविलंब तयारी करायला हवी. जेव्हा वृक्षाची मुळे जमिनीत चांगली खोलवर रुजवतात, पसरतात, तेव्हा त्याच्या फांद्या धरतीवर विस्तारतात. रचनात्मक कार्याचा अर्थ असा भूमीत रुजून, मुळे खोलवर पसरवून, जीवनरस प्राप्त करणे. मदर रूट– सुर्माची ताकद जेवढी, त्याची भूमीत विस्तारण्याची शक्ती जेवढी, त्या प्रमाणात वृक्ष मोठा होतो, बहरतो, पसरतो. कितीएक घोटीव दगडांच्या चिऱ्यांतून, त्या पत्थरांचे स्नायू चिरीत तो अंकुर आत पसरतो. ही मुळे केसाहूनही नाजूक, तंतूसमान, मुलायम असतात. पण किती दुरून, किती गहराईतून ती जीवनरस शोषून आणतात; वृक्षाला पुरवतात. वृक्षांच्या मुळांतली ही ताकद आपण समजून घेतली पाहिजे. ही ताकद ज्या वेळी तुम्ही जाणून घ्याल त्या वेळी श्रेयाला, साहसाला आलिंगन देता येईल. रचनात्मक क्रांती ज्यांना करायची आहे त्यांनी हा बीजमंत्र जाणून घेतला पाहिजे.

(उज्ज्वल उद्यासाठी)

■ ■ ■

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

B-Com I (Sem I

विषमता हा जातिव्यवस्थेचा दुसरा दुष्ट परिणाम आहे. प्रत्यक्षात दोन जातींतील उत्तेजना आणि प्रतिसाद हे मुळातच एकांगी आहेत असे दर्शविते. उच्च जातींनी एका ठरावीक पद्धतीने वागावे आणि खालच्या जातींनी एका रूढ झालेल्या पद्धतीनेच प्रतिसाद द्यावा. याचा अर्थ असा, की विविध जातींना प्रोत्साहनाची आणि त्यानुसार प्रतिसाद देण्याची समान संधी उपलब्ध नसल्याने, परिणामत: यामुळे काहींना मालक होण्याचे शिक्षण मिळते, तर इतरांना गुलाम होण्याचे शिक्षण मिळते. जीवनातील विविध अनुभवांच्या मुक्त आदानप्रदानाला प्रतिबंध केल्यामुळे प्रत्येक घटक त्याच्या नैसर्गिक अधिकाराला मुकतो. यामुळे विशेषाधिकार असणारे आणि नैसर्गिक अधिकार हिरावून घेतलेले असे दोन वर्ग समाजात निर्माण होतात. असे विभाजन, सामाजिक अभिसरणाला (Social Endosmosis) प्रतिबंध करते.

जातिव्यवस्थेच्या तिसऱ्या वैशिष्ट्याचा दुष्टपणा असा की, ते लोकशाहीची मुळेच निखंदून टाकते. प्रत्येक जात एका विशिष्ट व्यवसायाला बांधलेली असते. प्रत्येक व्यक्ती इतरांना उपयुक्त होईल अशा पद्धतीने, स्वत:च्या नैसर्गिक आवडीनिवडीप्रमाणे व्यवसायाची निवड करीत असेल, तर त्यामुळे निश्चितपणे समाज सुसंघटित रीत्या स्थिर राहील. अशा प्रकारच्या आवडी-निवडींचा शोध घेणे आणि समाजोन्नतीसाठी त्या दिशेने त्यांना घडविणे हे समाजाचे कर्तव्य आहे. परंतु, प्रत्येक माणसात क्षमतेची आणि कृतिशीलतेची अमर्याद विविधता असते, जी त्या-त्या व्यक्तीला घडवू शकते. लोकतांत्रिक स्वरूप असलेल्या समाजाने व्यक्तीतील सर्व क्षमतांना मार्ग मोकळा करून द्यायला हवा. स्तरीकरण हे व्यक्तिविकासाला खुंटविते आणि जाणीवपूर्वक केलेली खुंटविण्याची प्रक्रिया लोकशाहीला हेतुपुरस्सर नकार देते.

जातिव्यवस्था कशी संपविता येईल? पहिला अडथळा म्हणजे जातिव्यवस्थेचा प्राण असलेली श्रेणीबद्ध विषमता होय. जेव्हा लोक उच्च आणि निम्न अशा दोनच वर्गांत विभागलेले असतात, तेव्हा वरच्या वर्गाशी संघर्ष करण्याच्या उद्देशाने निम्न वर्गाला संघटित होणे सोपे जाते. परंतु येथे निम्न जातीचा एकच वर्ग नाही. हा वर्ग निम्न आणि अतिनिम्नांचा असतो. निम्न हे अतिनिम्नांसोबत संघटित होऊ शकत नाहीत. निम्नाला अशी भीती वाटत असते की, जर तो अतिनिम्नाचा स्तर उंचविण्यात यशस्वी झाला तर त्याला आणि त्याच्या जातीला समाजात असलेले वरचे स्थान गमवावे लागेल.

दुसरा अडथळा असा, की आपले समाजहित कशात आहे हे ओळखता न. आल्यामुळे एकत्रितपणे कृती करण्याच्या प्रसंगी भारतीय समाज पंगू ठरतो. प्लेटोने

म्हटल्याप्रमाणे, सामाजिक संघटन अंतिमत: जीवित माध्यांच्या जाणिवेवर अवलंबून असते. जर आपण आपल्या माध्यांबद्दल अनभिज्ञ असू, आपले हित कशात आहे हे जर आपणास माहीत नसेल, तर सर्व बाबींसाठी आकस्मिकता आणि लहरीपणा यांच्या कृपेवर अवलंबून राहावे लागेल. जोपर्यंत आपल्याजवळ सुपरिणामाबाबत बुद्धिवादी निर्णयाचे निकष नसतील, (तोपर्यंत) कोणत्या शक्यतांना आपण चालना द्यावी हे आपल्याला ठरविता येणार नाही. प्रश्न असा आहे की, न्याय्य आणि एकजिनसी समाज निर्माण करण्याच्या ध्येयप्राप्तीच्या मार्गातील जातिबद्ध रचनेचा अनुलंघनीय अडथळा दूर केल्याशिवाय भारतीय समाज हे ध्येय साध्य करू शकेल काय? जातिबद्ध समाजरचना अस्तित्वात असताना एकजिनसी समाज निर्माण होणे शक्य आहे काय? चुकीचे मूल्यमापन आणि चुकीचे वास्तवदर्शन यामुळे सर्व भारतीयांच्या मनात गोंधळ उडालेला आहे आणि त्यांना चुकीच्या दिशेने नेले आहे. असंघटित आणि खंडित समाज विविध प्रकारची प्रारूपे आणि प्रमाणे यांनी निर्धारित असतो. अशा परिस्थितीत जातीच्या प्रश्नामुळे प्रत्येक भारतीयाला मनाची सुसंगतता प्राप्त करणे अशक्यप्राय झाले आहे.

शिक्षणामुळे जातींचा विध्वंस होऊ शकतो काय? याचे उत्तर 'होय' त्याचप्रमाणे 'नाही' असे आहे. आज जे शिक्षण दिले जाते तेच जर दिले जाणार असेल, तर त्या शिक्षणाचा जातीवर काहीच परिणाम होणार नाही. ती ज्या स्वरूपात आहे त्याच स्वरूपात राहील. ब्राह्मण जात याचे ज्वलंत उदाहरण आहे. तिच्यातील शतप्रतिशत शिकलेले आहेत. नव्हे, तिच्यातील बहुसंख्य उच्चशिक्षित आहेत. असे असताही एकही ब्राह्मण जातीविरुद्ध असल्याचे दिसत नाही. वास्तविकता अशी आहे की, वरच्या जातीतील शिक्षण घेतलेल्या माणसास, शिक्षण घेण्यापूर्वीच्या अवस्थेच्या तुलनेत शिक्षण प्राप्त केल्यानंतर जातिव्यवस्था टिकून राहावी, असे प्रकर्षाने वाटत असते. कारण हेच शिक्षण त्याला मोठे पद उपलब्ध होण्याची अधिकची संधी देत असल्यामुळे, जातिव्यवस्था कायम ठेवण्यासाठी तो अधिक रुची घ्यायला लागतो. या दृष्टीने पाहता जातिव्यवस्था समाप्त करण्यासाठी शिक्षण उपयुक्त साधन ठरत नाही. ही झाली शिक्षणाची नकारात्मक बाजू. (त्या उलट, शिक्षणाची नकारात्मक बाजू म्हणजे) भारतीय समाजाच्या खालच्या स्तरातील लोकांना शिक्षण दिले, तर हे शिक्षण जातिव्यवस्थेला विरघळवून टाकेल. ते त्यांच्यात बंडखोरीची प्रवृत्ती निर्माण करील. त्यांच्या सद्य:परिस्थितीतील अज्ञानामुळे, ते जातिव्यवस्थेचे समर्थक बनलेले आहेत. एकदा त्यांचे डोळे उघडले तर ते जातिव्यवस्था नष्ट करण्यासाठी उद्युक्त होतील.

वर्तमान धोरणातील प्रमुख दोष असा की, शिक्षण हे मोठ्या प्रमाणावर दिले जात असले तरी भारतीय समाजाच्या वाजवी वर्गातील लोकांना दिले जात नाही. भारतीय

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

बालकं बालकामगार म्हणून बळी पडत आहेत आणि बालविवाहाचे शिकार बनत आहेत.

माझ्या एका चांगल्या मैत्रिणीची दु:खद गोष्ट सांगते. माझ्या वयाची हिंमतबहादर मुलगी होती. डॉक्टर होण्याचं स्वप्न पाहायची; पण तिचं स्वप्न हे अधुरं स्वप्नच राहिलं. घरच्यांनी बाराव्या वर्षी जबरदस्तीनं तिचं लग्न केलं. चौदाव्या वर्षी ती आई बनली. मला मात्र खात्री होती, माझी ही मैत्रीण एक चांगली डॉक्टर झाली असती, पण हे झालं नाही, कारण ती एक मुलगी होती. तिच्या या गोष्टीमुळेच मी माझ्या नोबेल पारितोषिकाची रक्कम 'मलाला फंडास' अर्पण करीत आहे. तिच्यासारख्या मुलींच्या चांगल्या शिक्षणासाठी या पैशाचा उपयोग व्हावा.

मी जगभरातील नेत्यांना आवाहन करते. आमच्या या कामासाठी मला, मेझून, अमिना या सगळ्यांना आपण मदत करा. माझ्या या पारितोषिकाच्या रकमेतून मी माझ्या खेडेगावातील शाळा व स्वातमधील शाळा बांधणार आहे.

माझ्या गावी आजही मुलींसाठी माध्यमिक शाळा नाही. माझ्या मैत्रिणींसाठी मी ती बांधणार आहे. यामुळे त्यांची शिक्षणासंबंधीची स्वप्नं पूर्ण होऊ शकतील.

ही माझी सुरुवात असेल, एवढ्यावरच मी थांबणार नाही. प्रत्येक मूल शाळेत गेलं पाहिजे, इथंपर्यंत हे काम सुरू राहणार आहे. माझ्यावर झालेल्या हल्ल्यानंतर माझी हिंमत वाढली, असं मला वाटू लागलं. माझ्या आतला आवाज मला सांगत आहे की, या कामापासून कुणीही मला, आम्हाला थांबवू शकणार नाही. याच कारणाने आज हजारो माणसं या कामासाठी एकत्र आली आहेत.

प्रिय बंधू आणि भगिनींनो, मार्टिन ल्यूथर किंग, नेल्सन मंडेला, मदर तेरेसा, आँग सान सू कीसारख्या महान व्यक्तींनी हा परिवर्तनाचा बदल आणला आहे. या थोर व्यक्ती या व्यासपीठावर येऊन गेल्या आहेत. आदरणीय कैलाश सत्यार्थी आणि माझा हा जो प्रवास आहे, त्यामुळेही दीर्घकाळ टिकणारा बदल घडून येणार आहे.

माझी मनापासूनची ही कळकळ आहे. आपल्या मुलाच्या शिक्षणासाठीची ही शेवटची लढाई आपण लढावी. आपण सर्वांनी एकत्र येऊन या कार्यास मदत करावी. यातूनच सगळ्यांच्या शिक्षणाचा प्रश्न सुटू शकेल.

मुलांच्या शिक्षण हक्काविषयी आम्ही काही पावलं चालले आहोत; पण आता त्याकरिता झेप घेण्याची आवश्यकता आहे. जगातल्या सर्व नेत्यांना शिक्षणाचं महत्त्व सांगण्याची ही वेळ नाही; कारण त्यांना हे नम्र आवाहन आहे की, त्यांनी आता सर्वांच्या शिक्षणासाठी कृती करावी.

जगभरातील नेत्यांना विनंती आहे की, एक व्हा आणि शिक्षणासाठी अग्रक्रम द्या. पंधरा वर्षांपूर्वी जगभरातील प्रमुख नेते एकत्र आले. ग्लोबल गोल्ससंबंधी निर्णय

घेतला. गेल्या काही वर्षांत याची प्रगती झाल्याचे दिसून आले. शिक्षणापासून वंचित राहिलेल्यांसाठीचे काम सुरू झाले, पण पुढे अर्धेच राहिले. प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणावर भर दिला गेल्यानं, शिक्षणातील प्रगती सर्वांपर्यंत पोहोचू शकली नाही.

येत्या वर्षात, २०१५ साली, शिक्षणासाठी कार्य करणाऱ्या संयुक्त राष्ट्र संघाचे कार्यकर्ते भेटत आहेत. चिरंतन प्रगतीचं लक्ष्य गाठण्यासाठी चर्चा करणार आहेत. शिक्षणापासून वंचित राहिलेल्या जगातील नव्या पिढीच्या भवितव्यांचा ते आराखडा तयार करणार आहेत. या क्षेत्रातील नेत्यांना आवाहन आहे की, त्यांनी जगभरातील मुलांसाठी दर्जेदार मोफत प्राथमिक आणि माध्यमिक शिक्षण घेण्याची संधी उपलब्ध करून द्यावी.

याबद्दल काही जण म्हणतील, हे अशक्य कोटीतलं आहे, खर्चीक आहे आणि त्याहूनही अवघड काम आहे; पण हीच वेळ आहे, जगानं मोठी झेप घेण्याचा विचार केला पाहिजे.

प्रिय बंधू आणि भगिनींनो,

मोठ्या माणसांच्या लक्षात येत असेल; पण आमच्यासारख्या मुलांना मोठ्या माणसांचं वागणं समजत नाही. शक्तिशाली देश युद्ध व्हावेत म्हणून प्रयत्न करताना दिसत आहेत; पण भांडणाऱ्या देशांत शांतता नांदावी म्हणून काहीच का करत नाहीत? बंदुका, बॉम्ब देण्यापेक्षा पुस्तकं देणं त्यांना अवघड का वाटतं? रणगाडे बांधणं त्यांना सोपं वाटावं, मात्र शाळा बांधणं कठीण व्हावं?

आम्ही एकविसाव्या शतकात राहतो. हे आधुनिक जग आहे. आमचा विश्वास आहे की, या काळात कोणतीही गोष्ट अशक्य कोटीतली नाही. आम्ही चंद्रावर पोहोचत आहोत. लवकरच दुसऱ्या ग्रहावर उतरू. अशा एकविसाव्या शतकात आम्ही निर्धार करावयास हवा की, सर्वांसाठी चांगल्या शिक्षणाचं आमचं स्वप्न साकार होऊ शकेल.

याकरिता समता, न्याय आणि शांतता सर्वांना मिळो. यात राजकीय व्यक्ती, सर्व क्षेत्रातील नेते यांचा सहभागाचा वाटा असणार आहे. यात मी, तुम्ही असणार आहात आणि आपणा सर्वांचं ते कर्तव्य आहे.

चला तर बंधूंनो, आपण सुरू करूया. आता वाट बघायची नाही. जगभरातील माझ्या भाऊ-बहीण असलेल्या मुलांना हाक देते. उठा! तयार व्हा! आणि कामाला लागा!

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

'आपलंच नाही राहिलं धड' असं म्हणून
अंथरूण घालून सांगत बसल्या एकमेकींचे
रात्रभर खंडले नाही डोळ्यांचे पाणी
कसं सांगू पोरी, तुपला बाप मेल्यापासून
मह्या वनवासाची कहाणी
पहाटे उठून निघाली
तिनं काहीच मागितलं नाही
'लेकरं वाट पहात असतील,
मला जाऊ दे बाई!'
थांब त्याला इचारते, माय म्हणताच
गळ्यात पडून 'तुला मही आण, त्याला नको सांगू काही
करमत नव्हतं वाटलं तुला भेटावं
म्हणून आले होते बाई'
तेव्हा माय म्हणाली
'अगं, सड्या हातानं कशी जात असं म्हणून
तिनं पदरात बांधून दिली आंब्याची कोय
लाव रानात, जाईल उन्हाळा
उद्या लेकरांना होईल सावलीची सोय'
मोडला उन्हाळा, पुढं आडमाप पडला पाऊस
कोयीचं झालं झाड, जगल्या इच्छा; उरली हौस
आता बारमाही आंब्याचा वानोळा माहेरी पाठविताना
तिची अमृताची माय डोळ्यांत गलबलून येते
पोटच्या पोरीला वाटी लावताना
त्याच आंब्याच्या कोया
तिच्या पदरगाठीत बांधून देते.

(अवकळा)

■ ■ ■

B.Com I (Sem I)

१६. कबीर

– *लोकनाथ यशवंत*

परिचय : लोकनाथ यशवंत रायपुरे (१९५६)

आंबेडकरी जाणिवांची अभिव्यक्ती करणारे कवी व अनुवादक. समाज व संस्कृतीच्या विविध रूपांचा शोध घेऊ पाहणारी वृत्ती त्यांच्या कवितेतून अभिव्यक्त होते.

'आता होऊन जाऊ द्या!', 'आणि शेवटी काय झाले?' व 'पुन्हा चाल करू या!' हे कवितासंग्रह प्रसिद्ध.

साधी व अर्थवाही रचना हे त्यांच्या काव्यलेखनाचे विशेष.

कवी मन्सूर एजाज जोश यांच्या 'आवाज़े जरस' या काव्यसंग्रहाचा त्यांनी केलेला 'जेरबंद' हा मराठी अनुवाद.

इंग्रजी, हिंदी व रशियन भाषांतून त्यांच्या अनेक कवितांचे अनुवाद प्रसिद्ध.

किरण मेश्राम यांनी अनुवादित केलेल्या 'आता होऊन जाऊ द्या!' या कवितासंग्रहाच्या 'ऐलान' या हिंदी अनुवादासाठी साहित्य अकादमीचा पुरस्कार. याशिवाय महाराष्ट्र शासनाच्या पुरस्कारासह दमाणी पुरस्कार व अस्मितादर्श वाङ्मय पुरस्कार प्राप्त.

प्रस्तुत कविता ही एक आत्मचिंतनपर कविता असून समाजव्यवस्थेविरुद्धचा संताप व चीड त्यातून व्यक्त झाली आहे.

कबीर,
आपण जगण्यासाठी संपूर्ण नालायक आहोत
हे या व्यवस्थेने सिद्ध केले आहे पूर्वीच.

▭ ▭

मेणाच्या मनांना
जगाच्या भट्टीत भविष्य नाही,
हे दगडी सत्य नागवं पोरही सहज सांगते आपल्याला.

▭ ▭

कबीर,
आपण जगाच्या ज्या सुरेख कल्पना डोळ्यांच्या बाहुलीत रंगविल्या
त्या थट्टेचा विषय झाल्या आहेत खुलेआम.

▭ ▭

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

B.Com II (sem 4)

विभाग-क (कविता)

१. एक आम्ही असे निघालो-

– नारायण सुर्वे

परिचय : नारायण सुर्वे (१९२६-२०१०)

लहानपणापासून कवीच्या वाट्याला अत्यंत खडतर जीवन आले. अनाथ म्हणून जन्म. पुढे गंगाराम सुर्वे यांनी त्यांचे पालनपोषण केले. जीवनाशी झुंज, हॉटेलमध्ये वेटर, कापडगिरणीत डाफर, शाळेत शिपाई व पुढे शिक्षक म्हणून त्यांनी काम केले.

'ऐसा गा मी ब्रह्म', 'जाहीरनामा', 'माझे विद्यापीठ', 'सनद', 'नव्या माणसाचे आगमन' हे त्यांचे गाजलेले काव्यसंग्रह होत. साहित्यातील योगदानासाठी १९९८ साली त्यांना 'पद्मश्री' पुरस्काराने गौरविण्यात आले. १९९५ मध्ये परभणी येथे भरलेल्या अ. भा. मराठी साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद त्यांनी भूषविले. संघर्षमय जीवनातील अनुभव, कठोर आत्मपरीक्षण यामुळे त्यांच्या कवितेला वेगळी धार असल्याचे दिसते.

प्रस्तुत कवितेतून कवीच्या वाट्याला आलेले जीवनानुभव प्रत्ययकारीरित्या प्रकट झालेले आहेत.

दर वळणावर आम्ही नवे मुक्काम करीत गेलो
एकाच जागी स्थिरावणे आम्हाला जमलेच नाही.

जोडलेले घर सोडताना ताकमेढ हळहळली
आम्हीही पाणावलो; उंबऱ्यात अडखळलो नाही.

स्वतःलाच शोधण्यात अर्धी उमर हरवून गेलो
स्वतःकडून लाखदा वळलो; तरीही आढळलो नाही.

असे आम्ही पुरे भणंग, झांजरवेळी वळताना...
बसावेसे वाटले, बसलो; उठताच, बसलो नाही.

प्रत्येक रात्र आत्म्याशी चर्चा करण्यात घालविली
एक आम्हीच असे निघालो; बेइमान झालो नाही.

२. झुंज

– सुरेश भट

परिचय : सुरेश भट (१९३२-२००३)

मराठीतील अग्रगण्य कवी आणि गीतकार. त्यांनी मराठी भाषेत गझल हा काव्यप्रकार रुजविला. त्यांच्या गझलेने साऱ्या महाराष्ट्राला वेड लावले. मृदुता, गेयता आणि तारुण्यसुलभ प्रणयभावनेचा आविष्कारही त्यांच्या काव्यलेखनाची वैशिष्ट्ये आहेत. त्यांच्या कवितेतून व्यक्त होणारी अन्यायाविषयीची चीड आणि माणुसकीची चाड महत्त्वाची आहे. त्यांची कविता सर्वसामान्य माणसाची होती. त्यामुळे रसिकांच्या हृदयाला हे शब्द थेट भिडायचे. मराठी भाषेच्या वैभवाचा त्यांना सार्थ अभिमान होता.

'रूपगंधा', 'रंग माझा वेगळा', 'एल्गार', 'झंझावात', 'सप्तरंग' इ. त्यांचे काव्यसंग्रह प्रकाशित आहेत. गडचिरोली येथे भरलेल्या विदर्भ साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद त्यांनी भूषविले होते.

प्रस्तुत कवितेतून माणसाची जगण्याविषयीची झुंज प्रकट झालेली आहे.

हारण्याची खंत नाही, हारणे जिंकून जाई
आजची ही झुंज नाही– ही उद्याची हातघाई

जिंकणाऱ्यांनाच आता वाटते भीती जयाची
हारणाऱ्यांनी न केली बंद केव्हाही लढाई

जे सुळी गेले तयांची झुंजती अद्याप स्वप्ने
(वाचण्यासाठीच आता जिंकणाऱ्यांची बढाई)

जिंकणाऱ्यालाच अंती आठवे भाषा तहाची
हारणाऱ्याची न थांबे हारतांनाही चढाई

लावती प्रत्येक वेळी जिंकणारे जाहिराती
वाढते प्रत्येक वेळी हारणाऱ्यांची धिटाई!

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

प्रत्येक व्यक्तीला, समुदायाला, समाजाला, प्रत्येक दिवशी मन लावून कष्ट करूनच हे गुण मिळवावे लागले आहेत.

अमेरिकेत जेट युग एका कारखान्यात बनवलेलं नाही. आपण बारकाईनं पाहिलं तर लक्षावधी अमेरिकनांनी, लक्षावधी कौशल्यं मिळवून, लक्षावधी निर्णय घेऊन हे युग तयार केलं. मी 'मी तयार केलं' हा शब्द हेतुपुरस्सर वापरीत आहे. लहान-मोठे असंख्य शोध, लहान-मोठे असंख्य निर्णय, लहान-मोठ्या अनेक संघटना या माणसांच्या कर्तबगारीच्या सूक्ष्म पण बळकट तंतूतून हे जेट युगातल्या प्रगतीचं जाळं विणलं गेलं आहे. यात रहस्य नाही, जादू नाही किंवा ईश्वरी देणगी नाही. यात फक्त मानवी बुद्धी आणि मानवी श्रम आहेत.

या जेट युगात राहताना म्हणूनच मानवाचं स्थान महत्त्वाचं आहे. मानवानं अनेक उद्योग केले, अनेक कर्तृत्वं गाजवली म्हणून हे युग आलं. या युगाच्या जन्मासाठी लागलेला पैसा हाही माणसानं आपल्या कष्टांतून मिळवला. माणूस जसं आपल्या हातानं सौंदर्य निर्माण करतो तसंच त्या सौंदर्याचा आस्वाद जगाला देताना इतरांच्या जीवनात समाधान निर्माण करतो. माणूस यंत्र निर्माण करतो तेव्हा दुसऱ्याला ते वापरायला देऊन वापरणाऱ्याच्या जीवनात श्रम वाचवण्याचं समाधान निर्माण करतो. या सर्वांचा उपयोग तो जास्तीत जास्त लोकांना देतो आणि जास्तीत जास्त लोक त्याचा मोबदला देतात. संपत्ती अशा मार्गानं मिळते. संपत्ती वाम मार्गानंच मिळत असते हे म्हणणं सर्वस्वी चूक आहे. माणूस आपल्या कर्तृत्वानं ती कमावीत असतो.

म्हणून सामाजिक रचनेत जेव्हा व्यक्तीच्या कर्तृत्वाला महत्त्व द्यावयाच्या ऐवजी सांप्रदायिकतेला, अनुयायित्वाच्या संख्याबळाला महत्त्व मिळतं तेव्हा त्या समाजातला माणूस स्वत:च्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास करू शकत नाही. कारण समाज त्याला तसं करू देत नाही.

ज्यांना असं वाटत असेल, की व्यक्तिगत आयुष्य संपन्न आणि सुखी करण्यासाठी कोणीतरी तयार केलेली एखादी योजना आपल्याला मिळावी आणि त्या योजनेप्रमाणं जाऊन आपण यशस्वी व्हावं, त्यांना मी म्हणेन, की हा मार्ग परावलंबनाचा आहे. ह्या मार्गानं हाती यश येत नाही. तुम्ही निरखून पाहा. तुम्हाला दिसेल की प्रत्येक यशस्वी जीवनामागं निश्चयांची व श्रमांची प्रेरणा असते. या गुणांना कुठल्याही साच्यात बसवता येत नाही आणि कोणत्याही कारखान्यात त्याचं उत्पादन होत नाही.

■ ■ ■

३. कर्मवीर आणि महाराष्ट्राची जडणघडण

– *गंगाधर पानतावणे*

परिचय : गंगाधर पानतावणे *(१९३७-२०१८)*

मराठीतील ज्येष्ठ लेखक, संशोधक, समीक्षक व आंबेडकरवादी विचारवंत. त्यांना अस्मितादर्श चळवळीचे जनक मानले जाते. साहित्य, समाजकार्य व शिक्षणक्षेत्रात त्यांनी मोलाचे कार्य केले. दलित साहित्याच्या क्षेत्रातील त्यांचे योगदान बहुमूल्य आहे. 'विद्रोहाचे पाणी पेटले आहे', 'मूल्यवेध', 'दलितांचे प्रबोधन', 'चैत्य', 'वादळाचे वंशज', 'प्रबोधनाच्या दिशा', 'हलगी', 'लोकरंग', 'साहित्य निर्मिती : चर्चा आणि चिकित्सा' आदी त्यांचे ग्रंथ प्रकाशित झालेले आहेत. 'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे निवडक लेख', 'अस्मितादर्श', 'दलित-ग्रामीण मराठी शब्दकोश' या ग्रंथाचे संपादन पानतावणे यांनी केले आहे. पहिल्या मराठी विश्व साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद त्यांनी भूषविले होते.

प्रस्तुत पाठातून त्यांनी कर्मवीर भाऊराव पाटील यांचे विचार व कार्य आधुनिक महाराष्ट्राच्या जडणघडणीसाठी किती मोलाचे ठरले, याचा परामर्श घेतला आहे.

म. जोतीराव फुले यांच्या सत्यशोधक चळवळीतील स्फुल्लिंग घेऊन नव्या समाजनिर्मितीच्या वास्तवाला जे सामोरे गेले, त्यांत कर्मवीर भाऊराव पाटील यांचे स्थान फार मोठे आहे. सत्यशोधक चळवळ आता क्षीणप्राय होत आहे. सत्तेच्या कोंदणात मढवू पाहण्यासाठी लोक आपल्या निष्ठांचाही बळी देत आहेत, असे दृश्य ज्या वेळी महाराष्ट्रात दिसू लागले अगदी त्या वेळी आपल्या कार्याने महाराष्ट्राचे नवे शिल्प उभारण्यासाठी कर्मवीरांनी रात्रीचा दिवस केला. असाध्य ते साध्य करण्यासाठी सायास केले. महाराष्ट्रात राजकीय आंदोलने होती. परंतु, त्यांत स्वतःला गुंतवून न घेता सामाजिक, सांस्कृतिक व शैक्षणिक हीच क्षेत्रे त्यांनी आपली मानली. या क्षेत्रातील जडणघडण म्हणजे महाराष्ट्राची नवी उभारणी होती. फुले-आंबेडकरांप्रमाणेच ते क्रियाशील व कृतिप्रवण होते. म्हणूनच त्यांना महाराष्ट्रात नव्या समाजनिर्मितीचा प्रयोग करता आला. मग हा प्रयोग म्हणून उरला नाही, तर ते एक वास्तवच झाले.

म. फुले यांच्या रूपाने महाराष्ट्राला नवा आशय प्राप्त झाला होता. अवरुद्ध व तुंबलेल्या समाजाला क्रांतीच्या प्रदेशात नेऊन त्यांना परिवर्तनाचा नवा अर्थ देण्यासाठी फुल्यांनी संघर्ष केला. 'विद्येविण सर्वस्वाचा नाश होतो' असे जीवनसूत्र रुजविताना फुल्यांना प्राचीन अवस्थेतील औधत्य आणि एकांगीपण सलत होते. त्यातूनच वंचितांना

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Baryapur, Dist. Amravati

B.Com II (Sem 3)

कोणती ना जात ज्यांची कोणता ना धर्म ज्यांना
दु:ख भिजले दोन अश्रू माणसांचे माणसांना
प्रार्थना त्यांना म्हणू या ओंजळीने काय द्यावे.
धुंडती आकाश जेथे त्या धुळीच्या माणसांना.

■ ■ ■

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

३. जगणे कठीण झाले

– अशोक थोरात

***परिचय : अशोक थोरात** (जन्म : १९५४)*

मराठीतील एक अग्रगण्य कवी. बदलत्या काळातील सामाजिक जाणिवांबरोबरच या कवितेतून प्रेमविषयक भाव व्यक्त होतो. 'वादळातल्या प्रवासात' हा काव्यसंग्रह प्रकाशित. याशिवाय विविध दैनिक, साप्ताहिके व दिवाळी अंकातून त्यांची कविता प्रकाशित झालेली आहे. अनेक साहित्य संमेलनांमध्ये त्यांचा निमंत्रित कवी म्हणून सहभाग असतो. १९७६ पासून आकाशवाणी नागपूर व औरंगाबाद येथून कविता व मुलाखती प्रसारित. अविष्कार, शब्द, काव्यसंवर्धन पत्रिका, ग्रंथसंगत इ. अनियतकालिकांचे संस्थापक. विविध दैनिके, मासिके व दिवाळी अंकातून त्यांचे सातत्याने लेखन. महाराष्ट्र शासनाचा बहिणाबाई पुरस्कार, विदर्भ साहित्य संघाचा नवोदित साहित्य पुरस्कार इ. पुरस्कारांनी त्यांना सन्मानित करण्यात आले आहे.

प्रस्तुत कवितेतून आंतरिक प्रेमामुळे मनाची होणारी घुसमट अभिव्यक्त झालेली आहे.

आता मुक्यामुक्याने जगणे कठीण झाले
हृदयातले कधीचे आवाज क्षीण झाले

समजून फूल तुजला काट्यास प्रिय झालो
येऊ नये असे हे वाट्यास दिन आले

अजुनी मला कुठे तू नाकारले परंतु,
माझेच शब्द आता का अर्थहीन झाले

सांगू पुन्हा कशाला माझे जुनेच दु:ख
हुंदके तसेच अजुनी अश्रू नवीन आले

विसरूनी दु:ख सारे हसलो तसा कितीदा
खोटे मला परंतु रडता कधी न आले

कळले मला असे की जुळले तुझेही आता
माझेही ते इरादे स्वप्नी विलीन झाले.

■ ■ ■

B.Com II (Sem3)

त्यानुसार वागणं व विचार करणं म्हणजे नैतिकता. असा विचार व आचार करण्याची संवेदनशक्ती म्हणजेच नीती, नीतिशास्त्र आचार-विचारांचे संकेत म्हणा, नियम म्हणा, आदेश म्हणा हे सर्व निर्माण करते.

पूर्वी नीतिशास्त्राला धर्मकल्पनांचे अधिष्ठान होते. वाईट कृत्य केले किंवा चुकीचे कार्य केले, तर माणसाला पाप लागते, अशी सामान्यतः लोकांची श्रद्धा होती. सदाचार, सद्वर्तन यांचा संबंध धर्माने धार्मिक-आध्यात्मिक फलितांशी जोडला. नीतीचे हे धार्मिक अधिष्ठान मध्ययुगात किंवा मध्यमयुगापर्यंत फार प्रभावी होते, साफल्याचे धनी होते.

आधुनिक काळात धर्मप्रभाव ओसरला, त्या केवळ धर्माच्या धाकाखाली व धार्मिक श्रद्धेपोटी समाजातील आत्मवंचक व परवंचक नैतिकता टिकून राहिली. श्रेष्ठ-कनिष्ठतेची जाणीव, श्रेणीबद्धता, अस्पृश्यता, पुरुषवर्चस्व व स्त्रीदास्य यांसारख्या अमानुष सामाजिक-व्यक्तिगत वर्तनाने, खरेतर धर्माभिमुख नैतिकतेचे पालन केले असले, तरी अखेरपक्षी त्यांच्यामुळेच समाजाची नैतिक अधोगतीही झाली.

आधुनिकता, आधुनिकतावाद, इहवाद, व्यक्तिवाद यांसारख्या नव्या मूल्यांनी रूढी-नीतिमत्तेला हादरे देऊन ती खिळखिळी केली. नवी मानवकेंद्रित नीती व नीतिशास्त्र पुढे आले आणि या इहवादी नीतिशास्त्राला समाजाने यथाकाल मान्यता दिली.

परमतसहिष्णुतेचे श्रेष्ठ नीतिमूल्य असलेल्या आपल्या लोकशाही समाजात आपले संविधान व त्यातील तरतुदी यांनी आपल्या इहवादी नीतिशास्त्राला अधिष्ठान प्राप्त करून दिले. हे अधिष्ठान मध्ययुगीन धार्मिक अधिष्ठानाइतकेच महत्त्वाचे व प्रभावी होते. तथापि, इहवादी नीतिशास्त्रालाही मानवी इतिहासाच्या एका टप्प्यावर पराभवास सामोरे जावे लागले. तो टप्पा म्हणजे, विसावे शतक! दोन महायुद्धे, ज्यूंचे शिरकाण, अणुबॉम्बचे हल्ले, म. गांधींची हत्या, शीतयुद्ध, त्या शीतयुद्धात अमेरिकेचा झालेला विजय, जागतिकीकरणाची नवी लाट व त्या लाटेवर स्वार झालेले उदारीकरण, खाजगीकरण, यातून जन्मलेला मोकाट-अनिर्बंध व्यक्तिवाद आणि नव्या भांडवलशाहीचा प्रभाव, इत्यादींमुळे सत्ता व पैसा, सत्ता व हिंसाचार, सत्ता व भ्रष्टाचार यांची अमानुष समीकरणे जन्मास आली.

संविधान व त्यानुरूप सिद्ध झालेली कायदा-सुव्यवस्थेची तत्त्वे, न्यायालयांची कर्तव्ये यांच्या नैतिक प्रभावाला उत्तरोत्तर क्षीण करण्याचे, अप्रस्तुत ठरवण्याचे आणि त्यांचा धाक व दरारा नाकाम करण्याचे काम त्या समीकरणांनी केले. विज्ञान व तंत्रविद्या हे सध्याचे युगधर्म स्वभावतः मूल्यनिरपेक्ष असले, तरी त्यामागेही विवेकनिष्ठा

आहे आणि त्यांचे अस्तित्व नीतिमूल्ये मानणाऱ्या समाजातच असल्याने तेही नीतिनिरपेक्ष राहू शकत नाहीत. हे जर खरे असेल, तर सध्याच्या निष्प्रभ झालेल्या नैतिकतेचे व अप्रस्तुत बनलेल्या नीतिशास्त्राचे प्रश्न किती गुंतागुंतीचे आहेत, हे लक्षात येईल.

मला व्यक्तिशः या अंधारातून वाट सापडत नाही, एवढे खरे!

वरवर साधा वाटणारा पण जटिल असा यक्षप्रश्न म्हणजे- नैतिक प्रबोधनाचा, समाजातील नीतिमूल्यांच्या अभिसरणाचा कृती कार्यक्रम कोणता ?

या यक्षप्रश्नाचे उत्तर देणे कठीण आहे; कारण एकेकाळी धर्मसंस्था व धर्मगुरू, संत-महंत, आई-बाप व वडीलधारे कुटुंबीय, शाळा व शिक्षक, विचारप्रणाल्या, शासक व प्रशासक, कायदेमंडळे व न्यायसंस्था यांसारखे नीतिकारक व नीतिप्रसारक घटक समाजात होते. ते सर्व आता नाहीत. सगळे धर्म सोडून धंदा करू लागले.

सध्याच्या या नैतिकदृष्ट्या निराधार, अगतिक, लावारीस समाजाकडे बघता मला माटेमास्तरांच्या 'बन्सीधर, तू आता कुठे रे जाशील?' या चटका लावणाऱ्या करुण कथेची आठवण येते. बन्सीधर जत्रेत हरवतो, नंतर क्रमाने त्याला वडील व आई भेटतात; पण दोहोंनीही विवाहबाह्य संसार थाटलेला असतो. ही बन्सीधराची शोकात्मिका आहे. निराधार मुलगा व नैतिकदृष्ट्या निराधार समाज! म्हणून कळवळून प्रश्न विचारावासा वाटतो, समाजा- तू आता कुठे रे जाशील?

■ ■ ■

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Ta. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

B.Com III (Sem 5)

३. माती

– शोभा रोकडे

परिचय : शोभा चंद्रभान रोकडे (जन्म : १९६३)

इंदिराबाई मेघे महिला महाविद्यालय, अमरावती येथे मराठी विषयाच्या सहयोगी प्राध्यापक म्हणून कार्यरत. स्त्री-पुरुष एकात्म जाणिवेच्या विपुल अभंगरचना करणाऱ्या नव्वदोत्तरी साहित्यातील महत्त्वाच्या कवयित्री. 'सांजभूल', 'संभ्रमसावल्या', 'तू निरंतर माझ्यातून', 'धुक्यात विरलेले आर्त', 'भेटी लागी जिवा', 'सूर्याची मशाल-बाप माझा' हे कवितासंग्रह; 'चित्रलिपी' तसेच कुष्ठरोग्यांवरील साहित्य चिकित्सेचे पाच समीक्षाग्रंथ, एकांकिका, चरित्रात्मक लेखन इत्यादी त्यांचे स्वतंत्र ग्रंथ प्रकाशित असून, 'बाई समजून घेताना', 'मराठी पत्रकारिता : बिंब-प्रतिबिंब' या ग्रंथांचे त्यांनी संपादन केले आहे. त्यांची 'तुझ्या भेटीसाठी' ही ध्वनिमुद्रिकासुद्धा निघाली आहे. त्रिपुरा राज्यातील अगरतला येथील राष्ट्रीय लेखक संमेलनात व केंद्रीय प्रसारण मंत्रालयातर्फे आकाशवाणीद्वारा इंदोर येथे आयोजित राष्ट्रीय बहुभाषिक संमेलनात महाराष्ट्राचे प्रतिनिधित्व त्यांनी केले आहे. त्यांच्या कवितासंग्रहांना महाराष्ट्रातील नामवंत पुरस्कार तसेच सामाजिक कार्यासाठी महाराष्ट्र शासनाचा 'पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी होळकर' पुरस्कार प्राप्त असून त्यांना महिला चळवळींमधील कार्याची दखल घेऊन आजवर अनेक पुरस्कार व मानसन्मानाने गौरविण्यात आले आहे.

प्रस्तुत कवितेतून मातीचे माहात्म्य सांगतानाच माती आणि माता यांच्या जगण्याचे समांतर संदर्भ अधोरेखित केले आहे.

माती... कोंबाचं गर्भाशय
पाण्याचा शांत तळ
ग्रीष्मात भेगाळते
पावसाच्या धारा झेलते
बीजाचं दान स्वीकारते
अन् अंकुराला प्रसवते माती
माती गुलाल होते
माती चिखल होते
माती जपून ठेवते
पाऊलखुणा...

वारा येईपर्यंत
माती कधीच नाही उडत
उडते फक्त बंडखोर धूळ
माती पराक्रमाचा
गौरवटिळा होते... पळपुट्यांच्या पाठीशी लागते
माती होते भाद्रपदात गणपती
आश्विनात शारदा, दुर्गा, उंदीर
अन् राक्षसही
विसर्जनात ती सोडून देते
अंगी आलेलं देवपण
नि तळाशी जाऊन बसते
धीरगंभीर डोहाच्या
दिवाळीच्या दिव्यासाठी
स्वत:ला भाजून घेते माती
माती काठ होऊन नदीला सावरते
अन् माठ होऊन तृष्णेलाही
माती... पोट फाडून जीवन देते माणसाला
अन् जीव गेला की
पोटातही घेते माणसाला
मातीच सांभाळते...
दगडाचे कठोरपण
पाण्याचे ममत्व
भूकंपाचे, वादळाचे पिसाळलेपण
मातीच घेते पदरात सगळ्यांना...
सगळ्यांची माय होऊन...

■ ■ ■

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

व्यापलेला आहे. या पृष्ठभागाचे चार प्रदेश असे, अंश, गज, सिम-वाळवंटी आणि गवताळरानी प्रदेश आहेत.

वीसेक किंवा पन्नास हजार वर्षांपूर्वी मानवसमूह तेव्हा उदरनिर्वाहासाठी योग्य वसतिस्थाने शोधत भटकत होते. आपल्या प्रजातीचे वंशसातत्य टिकवण्यासाठी किंवहुना आत्मसंरक्षणाखातर, छोट्या समूहांनी अन्य छोट्या समूहांशी मिलन करण्याचा निर्णय घेतला. वंशसंकर आणि समूहसंकरातून आदिमसमाज निर्माण झाले. त्यांची प्रजा वाढली, त्यांची सामूहिक शक्ती वाढली. त्यांचे कौशल्य वाढले. त्यांच्यातली विविधता वाढता-वाढता आदिसंस्कृती उदयाला आल्या. एकाच क्षेत्रात वसती करून त्यांनी आदिसत्ताव्यवस्थेचा पाया रचला. प्रदेशनिष्ठ संस्कृतींचे मूळ अशाप्रकारे आपल्या वसतिस्थानावरला आपला सामूहिक हक्क पुकारण्यात आहे. समूहाच्या स्वायत्ततेच्या सरहद्दी इतर समूहांना जाणवून देण्यासाठी आहेत. आधुनिक 'राष्ट्रवादा'च्या बुडाशी ही मालकी हक्क पुकारण्याची आदिम रीत आहे. खाजगी घरावर, मालमत्तेवर, पतिपत्नीवर, मुलाबाळांवर अधिकार गाजवताना किंवा हक्क सांगताना आपण कळतनकळत या आदिम परंपरेला अनुसरत असू.

वसतिस्थानाच्या जमिनीवर आणि पाण्याच्या पुरवठ्यावर तेथील मानवसमूह हक्क सांगतो खरा; पण कोणत्याही समूहात पाण्यावरला समान हक्क किंवा पाण्याच्या समान वाट्यावरला हक्क मान्य केला जात नाही. त्या बाबतीत कमालीची विषमता आणि राजरोस अन्यायच दिसून येतो.

माणसे, पशुपक्षी आणि वनस्पती एकाच प्रदेशात राहताना त्या प्रदेशातले उपलब्ध पाणी पितात. या पाण्याचे वाटप शहाणपणाने करायचे, तर प्रत्येकाची मूलभूत गरज आणि वाट्याला येणाऱ्या पाण्याचे प्रमाण यांचा मेळ घालावा लागेल. औद्योगिक समाजात खाणी आणि कारखानेसुद्धा पाणी 'पितात'. शिवाय माणसे, खाणी, कारखाने, यंत्रे ही सगळी मिळून या सार्वजनिक किंबहुना पर्यावरण व्यवस्थेला सामाईक अशा उपलब्ध पाण्याला गढूळ आणि प्रदूषित करून त्याला निरुपयोगी बनवतात, त्याचे काय?

नद्या, खाड्या आणि समुद्र प्रदूषित होतात तेव्हा जलनिष्ठ प्रजाती नष्ट होऊ लागतात. मासे मरतात आणि मासेमारी करणारे कोळी आपले निर्वाहाचे साधन गमावतात. प्रदूषित मत्स्याहारामुळे जलसंपत्तीवर आजही व्यापारी चाचेगिरी चालते. कारण आपापल्या सागरी सरहद्दीपलीकडचे महासागर सर्व राष्ट्रांना खुलेच आहेत.

कोणत्या प्रदेशात कोणते पीक घ्यावे, हा प्रश्न जागतिकीकरणामुळे आता निरनिराळा आलेला आहे. कुटुंबात वाटेकरी वाढले की, चुलत-चुलत भावांना जमिनीचा आणि पाण्याचा वाटा कमी-कमी होत जातो. संयुक्त कुटुंबे विभक्त होत जातात. हा नियम खेड्गावापासून गाव्यापर्यंत, गाव्यापासून राष्ट्रापर्यंत आणि राष्ट्रापासून जगापर्यंत लागू होतो. लोकसंख्येच्या स्थलांतरांचा इतिहास पाहिला तर असे दिसेल की, मानवी वंश आणि समूह सातत्याने स्थलांतर करत आहेत. मागणारांची गर्दी कुठल्याही व्यवस्थेला प्रमाणाबाहेर झेपत नाही. गर्दी जमण्याचे आणि विखुरण्याचे नियम, जे एलियास कानेट्टी या महान विचारवंताने दाखवून दिले, हेच पाण्याच्या व्यवस्थापनाला लागू पडतात. पाण्याची तहान कोणत्याही समाजाला, संस्कृतीला, राष्ट्रसत्तेला उद्ध्वस्त करू शकते.

तहानेचाच महापूर झाला, तर मानवी व्यवस्थांमध्ये प्रलय होऊन जाईल! आज आपण जी पिके घेतो, ती त्या-त्या प्रदेशातली मूळची पिके नाहीत. 'पीक' मानवनिर्मित आहे, कारण 'शेती'च मुळी मानवनिर्मित आहे. माणसांप्रमाणेच मासे, प्राणी आणि वनस्पती यांची इतिहासात सतत स्थलांतरे झालेली आहेत आणि ही स्थलांतरे जागतिकीकरणाच्या अविरत प्रक्रियेचे टप्पे आहेत.

उपलब्ध पाण्याचे मूल्य ध्यानात न घेता शेती करणे अवैधानिक आणि घातक ठरेल. रोपे, बीजे किंवा जैव ऊती आयात करून आपण आपापल्या प्रदेशातली शेती जागतिक आर्थिक स्पर्धेत यशस्वी करू शकतो. मात्र, हे करताना पाण्याच्या स्रोतांच्या पुनरुज्जीवनाचाही आपल्याला दीर्घकालीन विचार करावा लागेल. नियोजनाची लक्ष्ये आणि दिशा बदलाव्या लागतील. पाणी हे प्रादेशिक भांडवल आहे, हे सर्वांच्या मनावर पक्के बिंबवावे लागेल. उद्योगधंदे आणि सधन शेतकरी किंवा प्राधिकरणे आणि बहुराष्ट्रीय महाकंपन्या यांच्या पाण्याच्या वापरावर सार्वजनिक अंकुश ठेवावा लागेल.

सध्याच्या राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय राजकारणात मूठभर महासत्तांच्या आणि राष्ट्रसत्तांच्या मूठभर महाकंपन्यांच्या आणि बाजारपेठांच्या ताब्यात जमीन, पाणी आणि हवा आहे. संयुक्त राष्ट्रसंघासारखे जागतिक राष्ट्रमंडळसुद्धा या मूठभरांची मिरास मर्यादित करू शकत नाही. आपल्या राजकीय पक्षांनासुद्धा पाण्यासारख्या बाळबोध आणि मूलभूत गरजेला आपल्या कार्यक्रमात अग्रस्थान देण्याची अक्कल नाही.

यामुळे आपल्या तोंडचे पाणी पळाले नाही, तर नवलच!

■ ■ ■

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

B.Com III (Sem 6)

घरटे उडते वादळात
बिळा-वारुळात पाणी शिरते
कोणती मुंगी कोणतं पाखरू
म्हणून आत्महत्या करते

प्रतिकूल परिस्थितीतही वाघ
लाचारीने जगत नाही
शिकार मिळाली नाही म्हणून
कधीच अनुदान मागत नाही

घरकुलासाठी मुंगी
करत नाही अर्ज
स्वतःच उभारते वारूळ
कोण देतो गृहकर्ज

राब राब राबून बैल
कमावून धन देतात
सांगा बरं कुणाकडून
ते निवृत्तिवेतन घेतात

कास्तकाराची जात आपली
आपणही हे शिकलं पाहिजे
पिंपळाच्या रोपासारखं
पाषाणावर टिकलं पाहिजे

घाबरू नको कर्जाला
भय व चिंता फासावर टांग
जीव एवढा स्वस्त नाही
सावकाराला ठणकावून सांग

काळ्या आईचा लेक कधी
संकटापुढे झुकला का
कितीही तापला सूर्य तरी
समुद्र कधी सुकला का

निर्धाराच्या वाटेवर
टाक निर्भीडपणे पाय
तू फक्त विश्वास ठेव
पुन्हा सुगी देईल धरणी माय

निर्धाराने जिंकू आपण
पुन्हा यशाचा गड
आयुष्याची लढाई
फक्त हिमतीने लढ

■ ■ ■

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

B.Com III (Sem 6)

डॉक्टर किंवा समाजातली जबाबदारी मंडळी या गोष्टींचा फारसा विचार करताना दिसत नाही. धार्मिक संस्थानवर गेल्यावर हातावर असे गंडे, धागेदोरे बांधले जातात, वाईट नजर, संकट किंवा अरिष्ट टळावे, हाच यांचा मुख्य उद्देश असतो. अनेक तीर्थस्थानावरून परतणाऱ्या भाविकांचे रस्त्यात अपघात होतात, त्यात मृत्युमुखी पडणाऱ्या असंख्य भाविकांच्या हातावर असे गंडे, धागे-दोरे असतात, हे नेमके आपल्या निरीक्षणातून सुटते. कोणताही गंडा, धागा-दोरा तुमच्या आयुष्याचे संकटापासून रक्षण करू शकत नाही, हे सत्य असताना आपण निव्वळ एखाद्या काल्पनिक गोष्टींच्या मागे सतत धावत असतो. अनेकदा अंधानुकरण करीत असतो, हे लक्षात घ्यायला हवे.

धागेदोरे मंत्रून देण्याचा ग्रामीण भागात मोठा प्रघात आहे, मात्र त्या केवळ आपल्या समजुती आहेत, यापलीकडे त्यांना काहीही अस्तित्व नाही, हे ठासून सांगण्याची हिंमत कुणी करीत नाही. विविध ठिकाणी मिळणारे विविध प्रकारचे ताईत यांच्यातही कोणत्याही प्रकारची शक्ती नसते, हे आपण कधीतरी लक्षात घेतले पाहिजे. मनाचे सूचना घेण्याचे सामर्थ्य प्रचंड असते. एखादी सूचना आपल्या मनाने स्वीकारली की त्या पद्धतीने आपण वागायला लागतो, त्यात पुढे चांगले परिणाम आले तर त्याचे श्रेय अशा कर्मकांडांना दिले जाते, प्रत्यक्षात हे सगळे सामर्थ्य प्रत्येकाच्या मनाचे असते. संकटांपासून संरक्षण करण्याची ताकद जगातल्या कोणत्याही गंडे, धागे-दोरे किंवा ताईत यांच्यात असू शकत नाही. यात थोडेसे जरी तथ्य आढळले असते, तर त्याचा उत्तम उपयोग आपल्या संरक्षणयंत्रणेला करून घेता आला असता. त्यांनी भारतीय सैन्यात अशा ताईत, धाग्यांसाठी स्वतंत्र विभाग उभारला असता. शस्त्रे, दारूगोळा, कठोर प्रशिक्षण, सराव, कोट्यवधी रुपयांचे बजेट यांची भानगड एकदाची संपली असती. असे झाले असते तर जगाच्या पाठीवर भारतीय लष्कर सर्वात मजबूत आणि सुरक्षित समजले गेले असते, परंतु वस्तुस्थिती नेमकी काय आहे याकडे आपण आणखी किती काळ कानाडोळा करणार आहोत, याचा विचार करायला हवा.

गंडे, धागे-दोरे, ताईत यांच्यामागे आपण स्वीकारलेली प्रभावी सूचना काम करीत असते, जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात सूचना अतिशय मोलाचे काम करीत असतात. आपण आतून स्वतःला जसे समजतो तसेच घडत जातो, हे आजचे मानसशास्त्र सांगते. अशा प्रकारची तत्सम उपाययोजना आपले मनोबल काहीकाळ वाढविण्यात मदत करीत असल्या तरी कायम तसे मानणे हा आत्मघात होय, याचा आपल्याला विसर पडतो, हे अधिक घातक समजले पाहिजे. ज्या पेशव्यांचे सामर्थ्य प्रचंड होते, त्यांचा घात अशाच प्रकारच्या कर्मकांडांनी केला, हा इतिहास आपण विसरत असू तर आपल्या मदतीला आकाशातील कुणी बाप येणार आहे हे दिवास्वप्न आहे, हे

बघण्याचे दिवस केव्हाच संपले आहेत, हे आपल्या मेंदूवर कायम कोरण्याची गरज निर्माण झाली आहे.

खरोखरच गंडे, धागे-दोरे, ताईत आपले रक्षण करण्यात सक्षम असते, तर आपले प्रगत आरोग्य विज्ञान, कोट्यवधी रुपयांच्या मशिनरी किंवा नवनव्या टेस्ट, औषधे, शस्त्रक्रिया यांची गरजच पडली नसती. युरोपात यावर मोठ्या प्रमाणावर संशोधन झाले आहे, त्यालाही आता दोनशे वर्षांचा काळ लोटला आहे. चावून चोथा झालेल्या विषयांना आपण आणखी किती दिवस कवटाळत बसणार आहोत, याचा विचार एकदा करण्याची गरज आहे. एकविसाव्या शतकात देहाने जगणारी माणसं मनाने पुराणकाळात जगत असतील तर गंडे, धागे-दोरे, ताईत ज्यांच्या अर्थप्राप्तीची प्रतीके आहेत, त्यांच्या हातात आपले जीवन देण्यात कोणता शहाणपणा आहे? याचा विचार आपल्याला करावा लागेल. माणूस विज्ञानाचे आविष्कार वापरायला लागला, परंतु त्याच्या पारंपरिक मेंदू-संस्कारातून वैज्ञानिकदृष्टी हद्दपार झाल्याचे दिसते, हे आपल्या सामूहिक बौद्धिक दारिद्र्याचे लक्षण म्हटले पाहिजे. असले बौद्धिक मागासलेपण घेऊन आम्हाला महासत्ता व्हायचे असेल तर या जन्मात ते पूर्ण होणार नाही, हेही समजून घ्यायला हवे. गंडे, धागे-दोरे, ताईत हे वरकरणी निरुपद्रवी दिसणारी कर्मकांडे असली, तरी त्यातून माणसाची कर्तृत्वशक्ती संपण्याची चिन्हे स्पष्टपणे दिसायला लागतात. कोणतीतरी शक्ती आपले रक्षण करते हे एकदा मान्य केले की, स्वतः काहीतरी प्रयत्न करावे लागतात याचा आपल्याला विसर पडतो, हीच आपल्या अधोगतीची सुरुवात असते...

■ ■ ■

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

B.A.ICsem I)
MLT

डाबरीतून पाणी काढून आणते. पैशाची त धारच लागली त्याच्या हाती. गावातली सम्दी पगारदार नोकरशाही घेतली त्यानं ....'

'त्याले कारण राघोजी शेवाळेचे गबदुल्ले बैल हैत भौ ! लदलद मासाचे. धक्का सन करत नाईत ....'

'नाईतं त्या पिराच्या उरफोड्या चढावून देवराव बापूचा ट्रॅक्टर चढून येत नाई लवकर. कापरं भरते त्याले. चढताना डरॉव डरॉव करते; तहानल्या बेंडकीवाणी. तिथून त्याचे बैल पाणी वढून आणतात ....'

'म्याबी एकदा त्योच इचार केला .... म्हणलं आपूनबी पाणी इकायचा धंदा करू .... पण नाई रेटलं मपल्या बैलाले. पिराचा चाराणे चढ चढला आसंल नसंल .... पटकन एक बैल मुटके मारताना खाली बसला. अन् दुसरा बेल्डी तुटून पायाच्या फऱ्यातून उखळला... मंग तिथंच टाकी खाली करावं लागली. अन् लंगडा बैल घेऊन बोंबलत यावं लागलं. त्यो बैल आजूनबी सुदरून नाई राह्यला.' सांगताना किशोर माळोदे उदास झाला.

'आता माह्याबी बैलाची तशीच गत व्हती कानू बाप्पा एखांद्या दिवशी .... ' असं म्हणताना राघोजी शेवाळे मनातल्या मनात खोल खोल कोरडी विहीर झाला.

'त्या एकडांग्याच्या पाझर तलावावर गढूळ पाणी तुंबेल हाये. ते तरी एक बरं हाये. वरपाय कामी येते ढोरायले .... '

'पण ते तरी आजूक किती दिवस पुरणार हाये ? ते आटल्यावर मंग कसंच व्हावं ? गारमाळात हौद हाये. पण तिथी बैलं पाणी पाजायले न्यावं त वावरातले कामं कधी करावं .... दोन कोसावर बैलं नेण्या आणण्यातच दिवस सरून जायाचा ....'

'मंग वावरातले कामं करायचेच नाई आता ....'

'अन् वावरं पडीत पाडायचे .... फाशा घेऊन मरायचं ....'

'ते जावू द्या .... आणीक पुढं या सरकारी कर्मचाऱ्यायचा परताप आयका .... पेपर पुढो म्हन्ते, सध्या या गावातली पाणी पुरवठ्याची तातडीची कामे हाती घ्यायची आवश्यकता असताना, पदाधिकारी यांच्या सुस्त कारभारामुळे या कामांना अद्याप सुरुवात झालेली नाई. गेलेला प्रस्ताव त्रुटी अभावी दोन दोन वेळा परत येतो ....'

'घ्या आता .... सरकार देते. पण हे अधिकारी योजना लोकायजवळ आणून देत नाई. मंधातल्या मंधातच आसा घोळ घालून ठेवतात. आता आपलं एवढं मोठं पंधरा हजार लोकवस्तीचं गाव. पण हाये काई ताळामेळ ? एवढ्या मोठ्या गावात दोन्नच हापशा कामाच्या .... त्याह्यचाबी दंडा मारून मारून छातीचा फुगा फुटायची पाळी येते. हात गळून येतात. अन् हांडक्या मडक्यात धार कशी पडते, ती पहावं, त तिच्यापेक्षा दोन वर्षाचं लेकरू जोऱ्यानं मुतते ....'

'त्या भुईतलं पाणी तरी किती दिवस पुरणार हाये ? समद्या नसा आखडून घेतल्या

भुईच्या, जागजागी हापशा अन् इहिरी झाल्या. आता समजा, एखांद्या माणसाच्या आंगातून सम्द रगत काढून घेतलं. त त्याच्या आंगात कुठून रगत येणार .... त्यो माणूस तसाच वाळून खंगर होणार. तसे ह्या भुईच्या पोटातून वाह्यणारे पाण्याचे नळ. म्हन्जे तिच्या नसा. त्या माणसानं जागजागी कापून घेतल्या. पाणी वर वरपून घेतलं. त पाणी तरी कुठून येणार हाये भुईच्या पोटात ? का चुकलं ?' असं सगळ्यांकडे पाहत, आपल्या मांडीवर थोपटत, नंदू आळशी म्हणाला.

हा पाईंड बरोबर हाये साला. ज्यो पहावं त्यो वलिती करायची म्हन्ते .... इहिरी खंदते. मोटारी बसवते. गहू, हरबऱ्याच्या घाती हिवाळा सरायच्या आतच जमिनीच्या पोटातलं सम्दं पाणी वरपून घेतल्या जाते.' तात्याला मुद्दा पटला होता.

'काय आमच्या जमान्यात बरसाती व्हायच्या, पंधरा पंधरा दिवस वळाण्या व्हत नव्हत्या. त्याच्यानं औतंफाटे बंद रहायचे पंधरा दिवस ....'

'आमच्या लहाणपणी आम्ही ओंजुळीनं पाणी प्यायचो. वसंतराव पाटलाच्या शेवडीवाल्या पट्टीत. अन् आता त्याच शेवडीवाल्या पट्टीत जिभीनं चाटायले पाणी सापडत नाई ....'

'पण याचं कारण काय असावं ?' शिवराम मामाने विचारलं. तसा नंदू आळशी ओरडला.

'पातळी ऽऽ पाण्याची पातळी खोल गेली .... दुसरं काय ? बोलू बोलू नल्डा कोल्डा पल्डा इच्यामिनी .... पाणी बलवा हो होगेबुवा तांब्याभर ....'

असं नंदू आळशी कपाळावरचा घाम पुसत म्हणाला. तर त्याचं बोलणं ऐकून होगे आगीचा चटका दिल्यासारखा दचकला.

'ते नाई जमनार हो भटजीबुवा .... वाटलं त जेवून जा आमच्या घरून. पण पाणी नका मांगु गिलासभरबी .... पाणीच नाई घरात. आमीच त तहान लागली की एका एका घोटात नल्डा अन् होठ वल्ले करून आल्यावाणी करतो .... पारगं पारगं नंबर लावून बस्ती आमची सून गोंधणीजवळच्या हापशीवर. त्याच्यानं ती राखणंच आसती पाण्यावर. तुमाले काय सांगावं, आंघोळीचं सोडा .... वल्या फडक्यानं आंग पुसायलेबी पाणी नाई म्हणती ती .... '

असं होगे आपल्या घरचं, पाण्याचं सांगतच होता, तर त्याच्या वाड्यात एकदम कल्लोळ उठला. भगवान होगेची बायको तिच्या बारक्या पोराला बुकलत होती. मारता मारताच कर्कश आवाजात बोलत होती. आणि तिच्या हातातलं बारकं पोरगं मानेवर सुरी ठेवून कापणं सुरू असावं, तसं कर्कश ओरडत होतं. हिसडा-हिसडी करून ते मायच्या हातातून सुटलं. अन् दुकानापुढे धापाळत आलं. मरणाचं भेदरलं होतं. त्याच्या मागे

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati
Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

B. A-II (Sem I)

(अ) माझ्या मना बन दगड

हा रस्ता अटळ आहे!
अन्नाशिवाय, कपड्याशिवाय,
ज्ञानाशिवाय, मानाशिवाय.
कुडकुडणारे हे जीव
पाहूं नको! डोळे शीव!
नको पाहूं जिणें भकास;
ऐन रात्रीं होतील भास;
छातीमध्यें अडेल श्वास.
विसर यांना, दाब कढ;
माझ्या मना बन दगड

हा रस्ता अटळ आहे!
ऐकूं नको हा आक्रोश,
तुझ्या गळ्याला पडेल शोष.
कानांवरती हात धर,
त्यांतूनही येतील स्वर.
म्हणून म्हणतों ओत शिसें;
संभाळ, संभाळ, लागेल पिसें!
रडणाऱ्या, रडशील किती?
झुरणाऱ्या- झुरशील किती?
पिचणाऱ्या, पिचशील किती?
ऐकूं नको असला टाहो
माझ्या मना दगड हो!

हा रस्ता अटळ आहे!
येथेंच असतात निशाचर
जागोजाग रस्त्यावर.
असतात नाचत काळोखांत;

हंसतात विचकुन काळे दांत;
आणि म्हणतात, "कर हिंमत;
आत्मा वीक, उचल किंमत!
माणूस मिथ्या, सोनें सत्य;
स्मरा त्याला, स्मरा नित्य."
भिशील ऐकून असले वेद;
बन दगड, नको खेद!

बन दगड आजपासून;
काय अडेल तुझ्यावांचून;
गालावरचें खारें पाणी
पिऊन काय जगेल कोणी?
काय तुझे हे नि:श्वास
मरणाऱ्यांना देतील श्वास?
आणि दु:ख छातीफोडें
देईल त्यांना सूख थोडें?
आहे दु:ख तेंच फार;
माझ्या मना कर विचार;
कर विचार : हस रगड;
माझ्या मना बन दगड!

हा रस्ता अटळ आहे!
अटळ आहे घाण सारी;
अटळ आहे ही शिसारी.
एक वेळ अशी येईल
घाणीचेंच खत होईल?
अन्यायाचीं सारीं शितें
उठतिल पुन्हां, होतील भुतें.

या सोन्याचे बनतील सूळ!
सुळीं जाईल सारें कूळ.

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

आई : तिला मी अशा ठिकाणी पाठवलंय जिथे तिला कसलाही त्रास होणार नाही.
नेत्रा : पण कुठे?
आई : वसईला – गंगूताई वृद्ध महिलाश्रमात!
मंदार : काय!!!
वीणा : काय!!!!
आई : तुम्हाला एवढं दचकायला काय झालं? त्या आश्रमाच्या व्यवस्थापनात माझ्या ओळखीचे काही लोक आहेत. तिची उत्तम सोय होईल तिथे. मी चिठी दिलीय तिला.
मंदार : पण तो आश्रम तर—
आई : काय झालं त्या आश्रमाला?
मंदार : ती जागा विकली त्या मालकाने—
आई : विकली नाही. विकणार आहे. पण त्याला तशी ती विकता येणार नाही... कुणाला तशी विकत घेता येणार नाही. 'आम्ही त्यांच्या घरासमोर आंदोलन करू' असं त्या संस्थेच्या एका कार्यकर्त्याने आजच मला सांगितलं.
मंदार : (वीणाला) बघितलंस... झाला ना घोटाळा?
आई : कसला घोटाळा?... काय बोलतोयस मंदार तू?
मंदार : आई ती जागा... मी विकत घेतलीय...
आई : तू?
मंदार : हो. आजच ॲग्रीमेंट झालं!
आई : (सुन्न) काय सांगतोयस काय तू हे! मंदार... मला न विचारता... काय उद्देश काय होता तुझा?
मंदार : आम्हाला त्या जागेवर बंगला बांधायचाय!
आई : (गोंधळून) बंगला बांधायचाय? त्या आश्रमाच्या जागेवर? कधी ठरवलंत हे? मला का नाही विचारलंत?
वीणा : तुम्हाला काय विचारायचं?
आई : वीणा! कुणाशी बोलतेयस तू? माझ्या परवानगीशिवाय कुठलीही गोष्ट केलेली मला खपत नाही, हे तुला चांगलं ठाऊक आहे! मंदार, तू काय चालवलंयस हे? माझ्या आज्ञेबाहेर ह्यापूर्वी कधी गेला नव्हतास तू!
मंदार : अग, तुला सांगणारच होतो.
आई : कधी? ॲग्रीमेंट झाल्यानंतर?
मंदार : सॉरी!
आई : सॉरी काय! फाडून टाक ते ॲग्रीमेंट आत्ताच्या आत्ता.

[तो बॅग उचकतो.]
वीणा : थांबा हो! खबरदार ते ॲग्रीमेंट फाडलंत तर!
आई : मंदार, काय सांगितलं मी तुला? फाड ते ॲग्रीमेंट! तो आश्रम माझ्या देखरेखीखाली बांधला गेला होता! एके काळी मी माझं रक्त आटवलंय तो आश्रम स्थापन करण्यासाठी! आता त्याचं जर काही बरंवाईट होणारच असेल तर ते माझ्या मुलाकडून मी कदापिही होऊ देणार नाही. फाड ते ॲग्रीमेंट! आपल्याला नकोय ती जागा!
वीणा : पण मला हवीय.
आई : वीणा! (थरथर कापू लागते)
पपा : पण मला कळत नाही, तुला एवढं चिडायला काय झालं? घेतली त्यांनी ती जागा विकत म्हणून काय आकाश कोसळणार आहे? मी पाहिलाय तो आश्रम. आश्रम कसला, एक चारखणी जुनाट झोपडं आहे झालं! तिथल्या म्हाताऱ्यांच्या हातात काठ्या नसतील इतके खांब लागलेयत त्या झोपडीला. मंदार, तू केलंस ते योग्यच केलंस. गो अहेड! ते खोपटं पाडून एक झकास मॉडर्न डिझाइनचा बंगला बांधून टाक. उद्घाटन मात्र मी करणार – माझ्या रिटायर्ड मित्रांबरोबर...
[मंदारचं त्यांच्या बोलण्याकडे लक्ष नाहीय. आईच्या डोळ्यांत त्याला आश्चर्य, भीती, राग इत्यादी सगळ्या भावना दाटून आलेल्या दिसतात.]
मंदार : (शरमेने) आई, प्लीज मला समजून घे.. अग, मी हे...
आई : मंदार... तू... तूसुद्धा इतरांच्या वळणावर गेलास? तूसुद्धा लबाड निघालास?
नेत्रा : म्हणजे लबाडी काही फक्त आम्ही नाही केलेली!
वीणा : ह्यात कसली आलीय लबाडी? बंगला काही आम्ही स्वत:करताच बांधणार नाही आहोत! सगळ्यांसाठीच असेल तो. स्वत:करता घेतात तो दोन रुमचा फ्लॅट... बँकेच्या हौसिंग सोसायटीत.
नंदन : वहिनी, प्लीज...
वीणा : प्लीज, वगैरे तिला – तुमच्या बायकोला म्हणा, भाऊजी. तिनेच मला आधी डिवचलं. बरं का आई, आम्ही वसईला जागा घेणार आहोत म्हणून तुम्हाला एवढा राग आला. पण तुमच्या धाकट्या सुनेने पार्ल्याच्या एका हौसिंग सोसायटीत पैसे भरलेयत हे कुठे तुम्हाला ठाऊक आहे?
आई : (आणि एक धक्का) नंदन, हे खरं आहे?
[तो गप्प. तिला घेरी आल्यासारखी होते.]
मंदार : आई...
आई : हात लावू नकोस मला... तुम्ही दोघंही... मी... एवढं तुमच्यासाठी करून...

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

B.A.I(sem I)

(क) मोडलेल्या माणसांचे दुःख ओले झेलताना

मोडलेल्या माणसांचे दुःख ओले झेलताना
त्या अनाथांच्या उशाला दीप लावू झोपतांना.

वाहताना भार त्यांचा जाहले गणगोत त्यांचे
कोणते नाते कळेना बांधले आयुष्यभरचे
दुःख भिजले वेचतांना झोपले काट्यांवरी जे
आपुल्या साऱ्या सुखांचा जाळ पोटी जाळतांना.

माणसांची श्वापदे लावून बसलेली कवाडे
हे पवाडे गात फिरले झोपड्यांच्या गल्बतांना
जातिधर्माची महत्ता बंद जेथे राजरस्ता
फाटक्या बाहीवरी जे झुंजले सूर्यास्त असता.

कोणती ना जात ज्यांची कोणता ना धर्म ज्यांना
दुःख भिजले दोन अश्रू माणसांचे माणसांना
प्रार्थना त्यांना म्हणू ह्या ओंजळीने काय द्यावे.
धुंडती आकाश जेथे त्या धुळीच्या माणसांना.

■ ■ ■

१२.
विठ्ठल वाघ

■

परिचय : विठ्ठल वाघ (जन्म : १९४५)

विठ्ठल भिकाजी वाघ हे वऱ्हाडी कवी म्हणून प्रसिद्ध आहेत. त्यांचे 'कपाशीची चंद्रफुले', 'काया मातीत मातीत', 'गावशीव', 'पंढरीच्या वाटेवर', 'पाऊसपाणी', 'साय', 'वृषभ सूक्त' इत्यादी कवितासंग्रह व 'डेबू' ही गाडगे बाबांच्या जीवनावर आधारित कादंबरी प्रकाशित आहे. त्यांच्या 'काया मातीत मातीत' या संग्रहाला प्रियदर्शिनी पारितोषिक तसेच 'पाऊसपाणी' या संग्रहाला केशवसुत पुरस्कार मिळाला आहे. त्यांनी अनेक चित्रपटांसाठी पटकथा व गीतलेखन केले आहे. या कार्यासाठीही त्यांना अनेक पुरस्कार मिळालेले आहेत.

औंध साहित्य संमेलन, महात्मा फुले प्रबोधन मराठी साहित्य संमेलन, कामगार साहित्य संमेलन, बोली साहित्य संमेलन, विदर्भ साहित्य संमेलन, कृषी साहित्य संमेलन अशा अनेक साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद त्यांनी भूषविले आहे.

कवी विठ्ठल वाघ यांनी अमरावती, अकोला, बुलडाणा, जळगाव व औरंगाबाद या पाच जिल्ह्यातून पायी हिंडून काव्ययात्रेतून समाजप्रबोधन केले आहे. अमेरिका, कॅनडा या देशांमध्ये विठ्ठल वाघ यांच्या काव्यगायनाचे कार्यक्रम संपन्न झाले आहेत. यावरून त्यांनी मराठी कविता साता समुद्रापार पोहचवली हे लक्षात येते.

महाराष्ट्र शासनाच्या साहित्य आणि संस्कृती मंडळाने बोलीभाषेतील शब्दांचा संग्रह वाढविण्यासाठी पुढाकार घेतल्यानंतर प्रत्येक विद्यापीठाच्या आसपासच्या जिल्ह्यातील बोलीभाषेतील शब्दांचा संग्रह करण्याचे काम सुरू केले. त्यासाठी विद्यापीठाने डॉ. विठ्ठल वाघ यांची नेमणूक केली होती. वाघ यांनी ३३ तालुक्यांचा दौरा करून काही म्हणी व शब्द संकलित करून समर्थपणे ही जबाबदारी पार पाडली. विठ्ठल वाघ यांच्या कवितेतून ग्रामजीवनाचे विविध विषय चित्रित झाले आहेत.

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

B-A-II (Sem IV) ०

आतून काही शूर लोक गेले आणि त्यांनी या कपटमार्गाने ट्रॉयमध्ये प्रवेश मिळवला आणि ट्रॉय पडलं.''

''म्हणजे कपटमार्गाने शत्रूच्या गोटात निर्धास्त प्रवेश मिळविण्याच्या साधनाला 'ट्रोजन हॉर्स' म्हणतात ना?'' टॉमने विचारले. त्याचे तात्पुरते तरी समाधान झालेले दिसले. ''पण सगळी गोष्ट सांगितली पाहिजे बरं का.''

''जरूर! उद्याच सांगेन.'' डॉ. फ्लेमिंग यांचे मन अकारण उद्विग्न झाले होते आणि निराळ्याच मार्गाने धावू लागले होते. ते भरभर ऑफिसकडे गेले.

USF च्या मुख्य 'कॉन्फरन्स रूम'मध्ये प्रतिनिधींची सभा भरली होती. अध्यक्ष बोलत होते, इतक्यात डॉ. फ्लेमिंग तरातरा आत शिरले.

''या डॉ. फ्लेमिंग. अभिनंदन! तुमच्या तोडग्यामुळे आपल्याला पायोनियर-१० परत मिळालं. नाहीतर आपण बिचाऱ्याला बाहेरच जाळून टाकलं असतं,'' अध्यक्ष उद्गारले. ''आता आम्ही त्याला सन्मानाने परत पृथ्वीवर आणणार आहोत.''

''थांबा. तुम्ही माझं ऐकलंत त्याबद्दल आभारी आहे; पण आणखी थोडं ऐकाल तर जास्त आभारी होईल.हे यान पृथ्वीवर आणण्यापूर्वी त्यांची संपूर्ण चाचणी घेणं आवश्यक आहे. ज्यांनी हे पाठवलं ते आपले मित्र असतीलच असं नाही.'' – डॉ. फ्लेमिंग.

''पण तुम्ही स्वत: आणि तुमच्या सहकाऱ्यांनी यांत्रिक उपाय वापरून गुप्तांनी पाठवलेल्या सर्व फोटोंची चाचणी घेतली. त्यात काहीही वेगळं आढळलं नाही,'' अध्यक्ष म्हणाले. ''तरीपण तुम्हांला आणखी फोटो पाहिजे असल्यास सांगा. गुप्ता अजून यानाभोवती घिरट्या घालतोय.''

''नाही, वेगळी चाचणी आवश्यक आहे आणि मी तुमची परवानगी घेण्यापूर्वीच त्याची व्यवस्था केलीय. कारण वेळ मोलाचा आहे. पायोनियर-१० जवळ येत आहे.'' अध्यक्षांकडे पाहत फ्लेमिंग पुढे म्हणाले, ''नुकतीच तयार झालेली इलेक्ट्रॉन बीम फोटोग्राफीची उपकरणं घेऊन मी टाकेनोला तिकडे पाठवलं आहे SS-6 वरून.''

''पण त्यातून वेगळं काय दिसणार? फोटो घेण्यासाठी प्रकाशाऐवजी इलेक्ट्रॉन्स वापरायचे इतकंच.'' एक प्रतिनिधी म्हणाले.

''तसं झालं तर मी पायोनियर-१० हा खराखुरा समजेन. नाही तर...''

''नाहीतर काय?''

''तो 'ट्रोजन हॉर्स' आहे याबद्दल माझी खात्री होईल,'' डॉ. फ्लेमिंग मिस्कीलपणे म्हणाले. ग्रीक पुराणकथा त्यांच्या श्रोत्यांना अवगत नसल्याने त्यांच्या चेहऱ्यावर कुतूहल होते.

इतक्यात अध्यक्षांसमोरचा फोन वाजला. त्यांनी रिसीव्हर कानाला लावून काही ऐकले आणि फोन जागेवर ठेवला. ते शांतपणे उद्गारले.

''मित्रहो, टाकेनोचा संदेश आला. त्याने इलेक्ट्रॉन बीम फोटोग्राफीने पुष्कळ फोटो घेतले, पण ते सर्व फोटो कोरे आले!''

सर्वांचे डोळे फ्लेमिंगकडे वळले.

''माझा अंदाज खरा ठरला म्हणायचा! ते यान आपण पाठवलेलं नव्हे. ती एक प्रतिकृती आहे, पण अँटिमॅटरची! त्याभोवती कसलं तरी आवरण असावं, त्यामुळे त्याच्या आसपासच्या मॅटरशी संबंध येत नाही. हे आवरण कसं केलं असेल ते आपल्या तंत्रज्ञानाला अजून माहीत नाही. पण तसं आवरण तयार करून त्यात मूळ यानाची प्रतिकृती करून पाठवणं हे ज्यांना शक्य आहे ते तंत्रशास्त्रात आपल्या किती पुढे गेलेले आहेत याची कल्पना करावी. प्रकाशाला मॅटर आणि अँटिमॅटर समान तऱ्हेने वागवतात, म्हणून आपल्याला यानाचे आत-बाहेरचे फोटो व्यवस्थित घेता आले. पण इलेक्ट्रॉन बीमला ह्या आवरणातून प्रवेश मिळाला नाही. म्हणून त्याने घेतलेले फोटो ब्लँक आले. इलेक्ट्रॉन मॅटरचे असतात....''

मित्र हो, हे यान मित्रत्वाच्या भावनेने खचित आलेलं नाही. तुम्ही त्याचं पृथ्वीवर स्वागत करताना स्वत:चा नाश केला असतात. ते यान उघडलं की मॅटर आणि अँटिमॅटरचा संसर्ग घडून प्रचंड ऊर्जा निर्माण झाली असती - जिच्यापुढे आपली अण्वस्त्रांची ऊर्जा अगदीच तुटपुंजी पडली असती,'' डॉ. फ्लेमिंग म्हणाले.

''मग ह्या यानाचा नाश कसा करायचा?''

''ते अवघड नाही. आपण अंतराळातच रिमोट कंट्रोलने हे यान उघडू आणि त्यावर मॅटरचा वर्षाव करू. मात्र हे फार विलंब न करता केले पाहिजे.''

ठरल्याप्रमाणे सर्व घडले. तोतया यानाचा, नकली पायोनियर-१० चा नाश होताना झालेला प्रचंड स्फोट पृथ्वीवरून भर दिवसा दिसला. सुदैवाने त्याचे दुष्परिणाम जाणवले नाहीत.

''सुटलो बुवा! पृथ्वीला वाचवल्याबद्दल धन्यवाद, डॉ. फ्लेमिंग!'' USF चे अध्यक्ष उद्गारले.

पण डॉ. फ्लेमिंग यांची मुद्रा सचिंत होती. अनर्थ टळला खरा, पण ही मिळालेली उसंत तात्पुरती आहे याची जाणीव त्यांना अस्वस्थ करीत होती. ■ ■ ■

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

B.A-II (Sem 4) MLT

'द्विजगोरक्षण' या लीळेत सर्वज्ञ गोसावी हेच कसे साक्षात श्रीकृष्ण आहेत याचा प्रत्यय जसा ब्राह्मणास येतो तशीच प्रचिती आपणासही येते.

'ऐ हे रे : सामान्य पुरुख नव्हती : साक्षात श्रीकृष्णु : '

मग हा अनुभव पत्नीस सांगतांना तो म्हणतो, 'पैलू आमचीया गाइ राखे तो साक्षात श्रीकृष्णुः' यावरून भक्तांमध्येच नव्हे तर सामान्य लोकांमध्ये देखील ते साक्षात श्रीकृष्ण असल्याची श्रद्धा होती.

सर्व प्रकारच्या विद्या आणि कला त्यांना आत्मसात होत्या. अलौकिक अद्‌भुत असे त्यांचे बहुआयामी व्यक्तिमत्त्व होते. मेहकर वेथील बोणेबाईच्या कुटीत आलेल्या चोराला त्यांचे विराटदर्शन झाल्याने तो भयग्रस्त होवून पळाला. सर्वज्ञ चमत्कारांचा आधार फार क्वचित घेतात. कारण चमत्कारांचा ते स्वतः तिटकारा करतात. चांगदेवाच्या देवळात हजेरी लावण्यासाठी आलेल्या कलावंत-कलावंतीणींचा ताफा त्यांच्याकडे वेधला जातो. त्या त्या कलावंतांनी आपल्या कलांचे कौशल्य त्यांच्या समोर सादर केले, परंतु नृत्य करतांना नृत्यांगनेचा, ताल पदन्यास चुकला तेव्हा सर्वज्ञांच्या संकेत जाणून नृत्यांगना म्हणाली, ' जी जी जाणेवीण कळा मावळलीया जी : जाणेवीण कळा पोरटीया जालीया जीः आजी कळेचे माहेर भेटले : गोसावी सकळ विद्येचे माहेर' असे सर्वज्ञ कलाविद होते. आपल्या प्रत्ययाला येणाऱ्या ह्या लीळा म्हणजे ईश्वरीय व्यक्तित्वाच्या अगणित लीळांपैकी थोड्याफार प्रकाश शलाका आहेत. 'हत्तीचा दृष्टांत' याचा बोध देतो. आंधळ्यांनी हत्तीचा एकेक अवयव पाहून तोच हत्ती असल्याचा निर्वाळा दिला. वस्तुतः हे सर्व अवयव मिळूनच हत्ती असतो. आपण अनुभवतो त्या ईश्वराच्या सर्व शक्ती नाहीत तर साऱ्या शक्तींनी जो युक्त असतो तो परमेश्वर असतो. तात्पर्य म्हणजे 'लीळाचरित्र' या ग्रंथातील लीळा-कथा ईश्वरीय शक्तीच्या अनेक पैलूंपैकी काही पैलू आहेत.

सर्वज्ञांचे प्रबोधन कार्य

महाराष्ट्र ही प्रबोधनकारांची भूमी आहे. लोकाभिमुख सर्वज्ञांपासून तर लोकसंत गाडगेबाबापर्यंत समाज प्रबोधनाची लोकगंगा वाहती आहे. श्री चक्रधर स्वामी स्वतः ईश्वरीय अवतारी पुरुष असूनही ते सामान्यातील सामान्य आणि असामान्यातील असामान्य होते याची जाणीव प्रत्येक लीळेतून आपणास होते. सर्वज्ञ जसे प्रबोधनकार होते तसेत ते कृतीशील समाजसुधारक होते..... त्यांचे

विचार काळाच्या कसे पुढे होते, याची कल्पना आपणास 'उमाइनमस्कारे आंगुठा लावणे' या कथारूप लीळेवरून सहज येते.

वस्तुतः स्त्रियांचा मासिकधर्म हा एक नैसर्गिक शरीर धर्म आहे. स्वच्छता पाळणे ही गोष्ट वेगळी, पण विटाळ पाळणे किंवा मानणे ही गोष्ट निरर्थक असल्याचे जेव्हा ते सूचित करतात तेव्हा त्यांच्या क्रांतीकारी विचारांनी आपण अवाक् होतो. ते महान असे कृतीशील प्रबोधनकार होते याची मनोमन खात्री पटते.

उमाइसा विटाळशी असतांना दाराच्या कोपऱ्यात बसली होती. आपण अस्पर्श आहोत या खी सुलभ जाणिवेनुसार तिने दुरुनच सर्वज्ञांना नमस्कार केला तेव्हा त्यांनी मुद्दाम तिच्या कपाळास अंगठा लावला आणि 'बाइः या अंगठ्याला विटाळ केला' असा त्यांनी लटका आरोप केला. आता या अंगठ्याला पवित्र करण्यासाठी तीर्थस्थळी न्यावे लागणार असे सर्वज्ञ नागदेवाचार्यांना म्हणाले.

भांबावलेली उमाइसा म्हणाली, 'जीः जी : बीटाळू हे काइ जीः ?

सर्वज्ञे म्हणीतले : बाइ : यें नवद्वारे :

जैसी नाकी शेंबुड ये : डोळेया चीपडी एति :

कानां मळू ये : तोंडा थुंका ये : गुह्यद्वारा मळ एति :

तैसी ही एकी धातु स्रवे :'

आणि मासिक स्राव हा विटाळ नाही तर तो एक शरीरधर्म आहे हे चटकन उमाइसाला कळले आणि म्हणाली:-

'ना : जी : तरि आजिलागौनि न धरी जी :'

साध्या सरळ पद्धतीने लोकभाषेतून केलेले हे प्रबोधन अंजनासारखे गुणकारी ठरले.

महानुभाव पंथातील ग्रंथकार हे संस्कृतचे पंडित आणि विदग्ध कवी होते. पण त्यांना मराठीतच लेखन करण्याचा आदेश आद्य आचार्य नागदेवाचार्यांनी दिला. कारण ते सर्वज्ञांचा लोकाभिमुख दृष्टीकोण जाणून होते.

तत्त्वज्ञ श्री चक्रधर स्वामी :-

भगवान श्रीकृष्ण जसे चक्रवर्ती असूनही महान तत्त्वज्ञ होते; दर्शनकार होते तसेच गोसावी चक्रधर -चक्रपाणी तर होतेच पण ते तत्त्वज्ञही होते. त्यांच्या असंख्य सूत्रांमधून हे तत्त्वज्ञान आढळते. सर्वज्ञांच्या मुखी जी सूत्रे आली त्यांचे संकलन- संपादन केसोबासांनी 'सूत्रपाठ' या ग्रंथात केले, अशी १२५५ सूत्रे या ग्रंथात आढळतात.

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

अक्षर घटवण्यासाठी त्याला आता हातात पाटी-पेन्सिल घ्यायची गरज नसते. पण आपल्या विद्यार्थ्यांला शिकवण्यासाठी तो स्वत: हातात पाटी घेतो. त्या मुलापुढे स्वत: पाटीवर लिहितो. हे लिहिणे स्वत:साठी नसते. त्या मुलासाठी असते. त्याने शिकावे म्हणून असते. संतांचे जगातील कार्य असेच असते, असे तुकाराम म्हणतात. पंतोजी जसा स्वत: अक्षरे लिहून विद्यार्थ्यांला लिहिण्याचा धडा देतो, तसे संत स्वत: कार्य करून लोकांना कार्याचा धडा देतात. या उदाहरणाला जोडून त्यांनी दिलेले आईचे उदाहरणही अत्यंत प्रभावी आहे. आईला स्वत:ला चालता येत असूनही ती जाणीवपूर्वक मुलाच्या पावलांबरोबर छोटी छोटी पावले टाकते. मुलाला 'तुझा तू चालायला शीक' असे म्हणून तो चालायला शिकणार नाही. 'तुझा तू लिहायला शीक' असे म्हणून तो लिहायला शिकणार नाही. म्हणून हे सगळे करायचे. समाजातील भोळी-भावडी, सर्वसामान्य माणसेही या मुलासारखीच असतात. म्हणूनच, त्यांनी जसे वागावे अशी संतांची इच्छा असते, तसे ते स्वत: वागतात आणि लोकांपुढे आदर्श ठेवतात. संत होऊ इच्छिणाऱ्या व्यक्तीने अशा रीतीने आपल्या आचरणाने लोकांना धडा घालून दिला पाहिजे, हेच तुकारामांनी या अभंगातून सूचित केले आहे. त्यांनी कर्जखते बुडवली आणि आपल्या आचरणाने लोकांपुढे नैतिकतेचा आदर्श ठेवला, याचा अर्थ हाच होता.

४३ जे का रंजले गांजले । त्यासि म्हणे जो आपुले ।।१।।
तो चि साधु ओळखावा । देव तेथे चि जाणावा ।।२।।
मृदु सबाह्य नवनीत । तैसे सज्जनाचे चित्त ।।३।।
ज्यासि आपंगिता नाही । त्यासि धरी जो हृदयीं ।।४।।
दया करणे जे पुत्रासी । ते चि दासा आणि दासी ।।५।।
तुका म्हणे सांगू किती? । तो चि भगवंताची मूर्ती ।।६।।

(अ.क्र.३४७)

मानव्याची उदात्ततम अवस्था म्हणजे ईश्वर, ही धारणा तुकारामांनी वारंवार व्यक्त केली आहे. याविषयीच्या त्यांच्या या विख्यात अभंगाचा आशय पुढीलप्रमाणे आहे, ''रंजल्या-गांजल्या लोकांना जो 'आपले' म्हणतो, तोच खरा साधू असल्याचे जाणावे आणि देव त्याच्याजवळच, त्याच्यामध्येच राहतो, हे ध्यानात घ्यावे. लोणी जसे आतही आणि बाहेरही मऊ असते, तसेच सज्जनाचे मन अंतर्बाह्य मृदूच असते. मी तुम्हांला सांगू तरी किती? ज्याला कोणी सांभाळणारे नाही अशा

माणसाला जो हृदयाशी धरतो आणि आपल्या पुत्रावर जे प्रेम करायचे तेच स्वत:च्या दासावर आणि दासीवरही करायचे असे वागतो, तोच भगवंताची मूर्ती होय.''

तुकारामांचा केवळ हा एक अभंग पाहिला, तरी त्यांची ईश्वराची संकल्पना काय होती, हे स्पष्ट होऊन जाते. विशेष म्हणजे त्यांची साधुत्वाची व देवत्वाची कसोटी एकच असल्यामुळे त्यांच्या दृष्टीने साधुत्व व ईश्वरत्व एकरूपच आहे, तादात्म्य पावलेले आहे. त्यांनी लावलेली ही कसोटी कोणत्याही प्रकारच्या धर्मग्रंथाच्या प्रामाण्याशी जोडलेली नाही, की आणखी कोणत्याही प्रकारच्या चाकोरीबद्ध धार्मिक विचारप्रणालीमध्ये जखडलेली नाही. त्यांनी लावलेली कसोटी ही नि:संदिग्धपणे इहलोकीच्या माणूसकीशी जोडलेली आहे. समतेच्या आणि न्यायाच्या तत्त्वावर अधिष्ठित आहे. जे प्रेम आपल्या पुत्रावर करायचे, तेच दासदासींवरही करायचे, ही भगवंत बनण्याची कसोटी समतेच्या अत्युच्च अधिष्ठानावर उभी आहे, हे अगदी उघड आहे. जेथे दया, क्षमा आणि शांती असते तेथे देवाची वसती असते, देव धावत धावत अशा घरात पोचतो आणि तेथेच जागा पकडून राहतो, या अर्थाचा त्यांचा अभंग, सदाचरण हीच देवत्वाची कसोटी असल्याचे सांगतो.

४४ काय वाणू आता? न पुरे हे वाणी । मस्तक चरणीं ठेवीतसे ।।१।।
थोरीव सांडिली आपुली परिसें । नेणे सिवो कैसे लोखंडासी ।।२।।
जगाच्या कल्याणा संतांच्या विभूति । देह कष्टविती उपकारें ।।३।।
भूतांची दया हे भांडवल संतां । आपुली ममता नाही देहीं ।।४।।
तुका म्हणे सुख पराविया सुखें । अमृत हे मुखें स्रवतसे ।।५।।

(अ.क्र.१५१०)

लोकांचे कल्याण करण्यासाठी प्रसंगी स्वत:कडे कमीपणा घेऊन संत त्यांच्यावर उपकार करीत असतात. हा त्यांचा स्वभावधर्मच असतो. सर्वसामान्य माणसे सामान्यत: आधी स्वत:च्या हिताचा विचार करतात आणि मग जमल्यास इतरांना थोडीबहुत मदत करतात. अनेकांना मात्र तसे करण्याची इच्छाही होत नाही. सामान्य माणसे आणि संत यांच्यामध्ये असे अंतर असते. संतांचा हा स्वभाव तुकारामांच्या मनाला भिडला आहे. म्हणूनच ते त्यांच्या विचारांचे, आचरणाचे,

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

B.A II (Sem 4)

हे कुठून आले कपडे ? जगताप, तुरुकमाने जरा चांगलेच पोरं होते. त्यांनी म्हटले हे जरूर रंगलेले कपडे यांनी घेतलेत. मी नाही हो म्हणत 'हो' म्हणालो त्यांना हे सारं पाहून वाईट तर वाटलंच पण चांगले धुऊन घेऊन वापरतोय म्हणून बरेही वाटले. तेव्हापासून ते माझ्या आणखी जवळ आले व मला केव्हाही काही नसले की देयाला लागले.

त्या वाड्यात राहणाऱ्यांपैकी जवळपास प्रत्येक जण आपापल्या परीने कष्ट करून पदवीधर होऊन चांगले जीवन जगताहे पण ज्या माणसांचे मी चांगले भरलेले, टाकून दिलेले कपडे धुऊन वापरले व माझी इज्जत झाकली तो मला पदवीधर न होता तेव्हा मजा मारल्यामुळे का कोणास ठाऊक आता प्राथमिक शाळेत चाकरी करताना कालपरवाला भेटल्यामुळे बड्या गिरणीजवळ भेटल्याचा आनंद झाला पण तेवढेच वाईटही वाटले त्याला तसे पाहून. याचा अर्थ असा नव्हे की मी फार मोठा झालोय व त्याला कमी लेखतो पण मित्र थोडासा पुढे जायला हवा होता एवढेच काय ते वाटते.

***

उंटावरचा प्रवास

काल परवाची गोष्ट आहे ही. काल परवा म्हणजे नोव्हेंबरच्या १ तारखेला गावाकडे जाण्याचा बेत केला नि निघालो जायाला. रात्री औरंगाबाद ते उदगीर एस.टी. ने.

जवळ जवळ महाराष्ट्रभर निदान मराठवाड्यात तर पावसाचा थेंब नव्हता. गेल्या दोन-तीन महिन्यांपासून. गाडी शहागड ते अंबडला येताच थोडा फार पाऊस पडला आणि आम्हाला खूपसा आनंद झाला. आमची कल्पनाशक्ती औरंगाबादच्या हरसूल तलावाची पातळी वाढवू लागली. बीड सोडताच गाडीचा ब्रेक डाऊन झाला. तब्बल दोन तास. नंतर अंबाजोगाई ओलांडून निघाली गाडी अहमदपुराकडे व अहमदपुरला जवळ जवळ दोन अडीचच्या दरम्यान आलो व थोडा वेळ थांबली. मी तेव्हा इकडे तिकडे नजर फिरविली तर त्या काळोखातही बराचसा फरक दिसून येत होता.

अहमदपूरबद्दल मला आकर्षण वाटतं याच कारण म्हणजे मी तेथे त्या सरकारी शाळेचा विद्यार्थी होतो. आज त्याला जवळजवळ बारा वर्षे लोटाताहेत. त्यावेळेचे अहमदपूर व आजचे अहमदपूर यामधील चमत्कारिक अंतर पाहून मनाला थोडा विस्मयच वाटला. तेव्हा काहीच नव्हतं. आता तिथे मोठमोठ्या आधुनिक इमारती, दुरुस्त अशा सडका, रस्ते, आडत दुकाने, कॉलेज व एस.टी. चे भव्य नसले तरी टुमदार असे बसस्थानक. हे सारे काही नवीनच.

हं हं म्हणता अहमदपूर ओलांडून गाडी शिरूर ताजबंद सोडून केव्हा उदगीरच्या रस्त्याला लागली हे काही कळलेच नाही. कारण रात्रभरची झोप व सारखा अधूनमधून अहमदपूरचाच विचार. लेट झालेली गाडी मेकप करून कशी का व्हईना आली एकदाची उदगीरला. अगदी सकाळी सहाला बसस्थानकाकडे न जाता अलीकडे लोक उतरू लागले. काही लोक सूतगिरणीजवळ तर काही आर्यनिवास हॉटेलजवळ उतरले. आम्हीही बसस्थानकाकडे जाण्याचा विचार सोडून उतरलो जनरल हॉस्पिटलच्याजवळ. कुठे जावे हा विचार मनात होताच. पण ताडकन विचार सुचला नि घेतली रिक्षा व गेला माधव भुत्ताळेच्या घरी. रेल्वेस्टेशनजवळ लिंबाच्या झाडाजवळ

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

B.A III (sem 5)

हे ऐकल्यावर इनामदाराने चमकून तिच्याकडे निरखून पाहिले. आंबुजानला दिवस गेले आहेत याची त्याला खात्री पटली. चिंताक्रांत होऊन तो तिच्याकडे बराच वेळ बघत उभा राहिला. विचार करीत थांबला.

मग एकाएकी त्याने महादाला हाक मारली,

'महाद्या भडव्या–'

––आणि चिलीम बाजूला ठेवून पळत आत आलेल्या महादाला उद्देशून तो लांबूनच ओरडून म्हणाला,

'महादा, आत्ताच्या आत्ता तालुक्याला जा आणि एक बाई डॉक्टर ताबडतोब घेऊन ये !'

❄

१२.

माझ्या बापाची पेंड

कोंबडी आरवायची थांबली होती. थंडीने खुडुक होऊन बसलेली बाहेर होती. आणि आता दाणे टिपीत उकिरड्यावर तुरूतुरू हिंडत होती. दिवसा थोडासा वर आला होता. शाळेचा गजर लांबून ऐकू येत होता. गजर म्हणजे पहिली घंटा. म्हणजे शाळा सुरू व्हायला आता अगदी थोडा वेळ होता.

आई घरात चुलीपाशी बसली होती आणि काटवटात पीठ घेऊन मळत होती. बा चिलीम ओढत होता. चिलमीखालची मळकी चिंधी पुन्हा पुन्हा नीट करत होता. चिलमीचा विस्तु मोठा मजेशीर फुलत होता.

मी दप्तरात शाळेची बुके भरीत होतो.

पाटी घालून दप्तर बांधल्यावर मी आईकडे गेलो. तिच्याभोवती नाचत म्हणालो,

'आयो, मला भुका लागल्यात ग. खायला दे.' पण आईने माझ्याकडे ढुंकूनसुद्धा बघितले नाही. पीठ मळून मळून तिचे हात पांढरेफेक झाले होते. काकणांना सुद्धा पीठ चिकटलेले होते. आपला हात तसाच वर उगारून ती म्हणाली,

'उजाडला का दीस तुला ? चल, चालता हो. साळंला उशीर हुईल. आल्यावर भाकरी खा. जा, ऊठ. नीघ.'

मी तोंड वेडेवाकडे केले. कपाळाला आठ्या घातल्या. हा अपमान सहन करणे अशक्य होते. सामोपचाराने काम भागत नाही तर ! ठीक आहे. मग आवाज धारदार केला. म्हणालो,

'बघ हां–तुझा इस्तुच इझवतो.'

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Ta. Daryapur, Dist. Amravati

3.A III (Sem 5)
MLT

साहित्याची निर्मितिप्रक्रिया

म. सु. पाटील

निर्मिती करणे याचा साधा अर्थ, आतापर्यंत अस्तित्वात नसलेली वस्तू अस्तित्वात आणणे. ही वस्तू ज्ञानेंद्रियांनी आकळण्यासारखी मूर्त स्वरूपाची असेल वा केवळ कल्पनाशक्तीने जाणण्यासारखी अमूर्त स्वरूपाची असेल. या दृष्टीने कोणतेही चित्र, शिल्प, नृत्य, नाटक; कोणतीही कविता, कादंबरी वा कथा या गोष्टी जशा निर्माण केलेल्या असतात त्याप्रमाणे न्यूटनचा गुरुत्वाकर्षणाचा सिद्धान्त, आईनस्टाइनचा सापेक्षतावादाचा सिद्धान्त, शंकराचार्य यांचा अद्वैतवाद वा ज्ञानदेवांचा चिद्‌विलासवाद या गोष्टीही निर्मिती या नावाला पात्र ठरतात. माणसाला आपले मनुष्यत्व निर्मिती करण्यामध्ये अनुभवाला येते. केवळ मनुष्ययोनीमध्ये आपण जन्माला आलो म्हणून आपण माणूस ठरत नाही. निर्मिती करण्याच्या प्रक्रियेमध्ये आपणांस आपले मनुष्यत्व प्राप्त करून घ्यावे लागते. काही असामान्य प्रकृतीचे लोक अनेक प्रकारच्या कलाकृती निर्माण करीत असतात, नवीन नवीन वैज्ञानिक शोध लावीत असतात; नवीन नवीन तत्त्वज्ञानांची उभारणी करीत असतात किंवा नवे नवे विचार मांडीत असतात. सामान्य माणसाला अशी निर्मिती करता येत नसली तरी त्याच्या ठिकाणी निर्मितीची शक्ती नसते असे नाही. एके काळी तो माती, पाणी, दगड असे सुटे सुटे, विखुरलेले पदार्थ एकत्र करून स्वत:चे घर स्वत:च्या कल्पनेप्रमाणे बांधीत होता. जमिनीची मशागत करून स्वत:ला लागणारे धान्य तो स्वत: पिकवीत होता. त्यासाठी लागणारी वेगवेगळ्या प्रकारची अवजारे त्याने शोधली. आजही हा प्रकार थोड्याफार प्रमाणात खेडेगावात चालू आहे. अशा प्रकारची कृती करताना माणूस त्याच्या बाह्य जगामध्ये जशी एक वस्तू रचून अस्तित्वात आणीत असतो त्याचवेळी तो आपल्या अंतरंगामध्ये आपल्या भावभावनांची, इच्छांची, किंबहुना आपल्या मनाची त्या वस्तूला अनुरूप अशी नवी रचना करीत असतो. माणसाच्या मनाची नवी रचना आणि बाहेरील सुटे सुटे पदार्थ एकत्र करून तयार केलेली नवी वस्तू या दोन्ही गोष्टी एकाच वेळी घडत असतात.

प्रत्येक नवी वस्तू तयार करताना माणसाच्या मनाची नवी रचना आकाराला येत असते. यालाच आपण माणसाच्या मनुष्यत्वाचा विकास असे म्हणतो. माणूस आपल्या भोवतालची परिस्थिती जशी आहे त्या स्वरूपात न स्वीकारता तिच्यामध्ये सतत बदल करीत आलेला आहे, तिची पुनर्रचना करीत आलेला आहे. आणि असा बदल करताना, पुनर्रचना करताना स्वत: बदलत गेला आहे, स्वत:ला रचीत

गेला आहे. एक नवी वस्तू प्रत्यक्षात आणण्याची, आपल्या परिस्थितीची पुनर्रचना करण्याची आणि त्याबरोबर स्वत:ला नव्याने रचण्याची कृती ही माणसाला सतत आनंददायक वाटत आलेली आहे. या आनंदात परिस्थितीच्या पलीकडे जाण्याचा, तिच्या मर्यादा, बंधने ओलांडण्याचा भाग जसा बराच असतो, त्याप्रमाणे स्वत:च्या मर्यादा ओलांडून पलीकडे जाण्याचा, स्वत:चीच नवी ओळख करून घेण्याचा भागही मोठा असतो. अमुक एक वस्तू निर्माण करी पर्यंत ती गोष्ट निर्माण करण्याची कुवत आपल्यात होती हे माणसाला कधी कळत नाही. तिची जाणीव ती कृती करताना होते. ही त्याला स्वत:चीच होणारी नवी ओळख होय. निर्मितीची क्षेत्रे विज्ञान, तत्त्वज्ञान, तंत्रज्ञान वगैरे अनेक असली तरी अशी ओळख कलावंताला कलानिर्मितीमध्ये सर्वांत अधिक होते. याचे कारण वरील क्षेत्रांतील निर्मितीमध्ये केवळ बुद्धीच्या व्यापाराला जसे प्राधान्य असते तसे कलानिर्मितीमध्ये घडत नाही. कलानिर्मितीत मनाच्या सगळ्या शक्ती क्रियाशील होतात. त्यामुळे त्या निर्मितीत आनंदही अधिक आहे.

यापुढे आपण कलानिर्मितीच्या संदर्भात साहित्यनिर्मितीचा विचार करणार आहोत. आज निर्मितीच्या आनंदाला माणूस पारखा होत चाललेला आहे. आजचे युग हे निर्मितीपेक्षा उत्पादनाचे युग आहे. नव्या नव्या वैज्ञानिक शोधांबरोबर नवे नवे तंत्रज्ञान आले. हे शोध आणि तंत्रज्ञान मानवाची निर्मितीच होय. पण त्याचा उपयोग करून झालेल्या औद्योगिकीकरणामुळे मोठे मोठे कारखाने अस्तित्वात आले. त्यांत मोठी मोठी यंत्रे बसवली गेली. आणि माणूस त्या यंत्रांचा एक विस्तारित भाग म्हणून यांत्रिक कामे करू लागला. साधे कापड घेतले तरी स्थूलपणे बोलायचे तर, शेतकऱ्याने एका ठिकाणी पिकवलेला कापूस दुसऱ्या ठिकाणी पिंजला जातो; तिसऱ्या ठिकाणी त्याचे सूत तयार होते; चवथ्या ठिकाणी त्याला ताण्याचा आकार प्राप्त होतो; पाचव्या ठिकाणी त्याला खळ दिली जाते आणि सहाव्या ठिकाणी कापड विणले गेलेले दिसते. यात मानवी कृती फार अल्प असते. धागा तुटला तर तो सांधणे यापेक्षा माणूस अधिक काही करत नाही. पहिल्या कृतीखेरीज साऱ्या कृती यंत्राने होत असतात. त्यामुळे हे मी तयार केलेले कापड असे काही यंत्रावर काम करणाऱ्या माणसाला वाटत नाही. त्यामुळे हे पुस्तकाचे एकादे मुखपृष्ठ पाहून जसे काही लोक ते कोणत्या चित्रकाराचे आहे हे ताबडतोब ओळखतात, अमुक कविता ही बालकवींची किंवा मर्ढेकरांची किंवा पु. शि. रेगे यांची हे काही रसिक केवळ कविता ऐकून जसे अचूक जाणतात, तसे ते कापड अमुक विणकराचे असे काही कोणाला जाणवत नाही. याचे कारण, निर्मिती ही एका व्यक्तीच्या मनाने केलेली असते, त्या व्यक्तीच्या मनाचा ठसा त्याच्या निर्मितीवर उमटलेला असतो; म्हणूनच ज्ञानेश्वरी लिहिणारे ज्ञानदेव आणि अभंग

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

दुरीताचे तिमिर जावो...

B.A III (Sem 6) MCQ

डॉ. कार्व्हरांची आता सत्तरी उलटली होती. नाही म्हटलं तरी टस्कीगीत येऊन चाळीस वर्षं झाली होती. वयाबरोबर कामाचा व्यापही वाढला होता. पण अजूनही पहाटे चारलाच उठून, झाडीतून हिंडून येणं थांबलं नव्हतं.

त्यांना येणाऱ्या पत्रांचा वेग एवढा वाढला होता की पत्रव्यवहार सांभाळण्यासाठी, वेळेवारी उत्तरं देण्यासाठी दोन सेक्रेटरी दिवसभर गुंतलेले असायचे.

१९३४ साली अमेरिकेच्या कृषिखात्याने त्यांची आपल्या Mycology & Plant Disease Survey या विभागाचे सहसंचालक म्हणून नेमणूक केली. या नेमणुकीमुळे त्यांची फारच धावपळ होऊ लागली. त्यांच्या एकट्याच्याने काम रेटेना. मदतनिसाची गरज भासू लागली.

'गेल्या चाळीस वर्षांत तुम्ही पगारवाढ कधीच स्वीकारली नाहीत. पगारवाढ नको तर कमीत कमी हाताशी एखादा मदतनीस तरी घ्या,' असा संस्थेच्या अध्यक्षांनी, श्री. पॅटरसननी, आग्रह धरला. डॉ. कार्व्हरनीही विचार केला. या उभारलेल्या व्यापाची धुरा यशस्वीपणे वाहू शकणारा एखादा 'वारसदार' तयार करणं आवश्यक होतं. हुशार आणि तडफदार तरुण तयार करणं प्राप्त होतं.

नॉर्थ कॅरॉलिना येथील शेतीविषयाचे तरुण प्राध्यापक श्री. ऑस्टिन कर्टिस यांची मदतनीस म्हणून निवड करण्यात आली. या तरुणाला पाहताक्षणी डॉ. कार्व्हरना काय आवडलं असेल, तर त्याचे चलाख आणि खोल डोळे. असेच डोळे नीट 'बघू' शकतात. त्यांच्या या होऱ्याचं प्रत्यंतर त्यांना लवकरच आलं.

श्री. ऑस्टिन कर्टिस यांनी प्रयोगशाळेत 'मॅग्नोलिया'च्या बियांपासून रंग बनवला. या प्रयोगामागची आपल्या शिष्यवराची स्वतंत्र प्रज्ञा पाहून डॉ. कार्व्हर संतोषले. डॉ. कार्व्हर यांच्या प्रयोगशाळेच्या बंद दाराआड प्रथमच आणखी एक 'सत्यशोधक' सिद्ध झाला. □

आपल्या निरनिराळ्या कसोट्यांतून तावून-सुलाखून निघालेल्या अशा या शिष्याबद्दल डॉ. कार्व्हरना कौतुक होतं. कर्टिसच्या आई-वडिलांना पत्र पाठवून त्यांनी आपली भावना व्यक्त केली होती.

"माझा स्वत:चाही विश्वास बसला नसता इतका ऑस्टिन माझ्या आयुष्याचा आणि कार्याचा महत्त्वाचा भाग होऊन बसला आहे. तो बुद्धिमान आहे. सर्जनशील आहे. त्याची साथ मला लाभली, याचा मला आनंद वाटतो. त्याच्या येण्याने माझं आयुष्य नक्कीच वाढलं आहे."

गरीब बांधवांना वरदायी ठरणारं त्याच संशोधन [illegible]
अनेक प्रकारचे रंग कर्टिसने तयार केले. हे स्वस्त आणि मस्त रंग पुढे 'कॉटस ब्राऊन्स' [illegible]
ओळखले जाऊ लागले. त्याच्या या संशोधनाचा डॉ. कार्व्हर यांना फार अभिमान वाटे.

डॉ. कार्व्हर कर्टिसला 'बाळ' म्हणून हाक देत. इतर सहकारी त्यांच्यातील पिता-पुत्र संबंध जाणून कर्टिसला 'छोटा कार्व्हर' म्हणत.

आपल्यावर पुत्रवत प्रेम करणारा, आपली काळजी वाहणारा, आपल्या कार्याची धुरा समर्थपणे सांभाळणारा 'वारस'—एक डोळस शिष्य—त्यांना आयुष्याच्या अखेरीस लाभला होता.

एका काम करण्याच्या संधीखेरीज कर्टिसने त्यांच्याकडे अधिक काही मागितलं नव्हतं. ज्ञानार्जनासाठी सतत उत्सुक असलेला हा शिष्योत्तम त्यांना अत्यंत प्रिय होता. 'इतकी वर्षं आपण कर्टिसशिवाय कशी काढली' याचाच त्यांना अचंबा वाटे. त्यांच्या या मानसपुत्राने त्यांची अत्यंत आत्मीयतेने, प्रेमाने देखभाल केली.

डॉ. कार्व्हर यांची वृत्तपत्राद्वारे जगाला ओळख करून दिली ती या कर्टिसनेच. वेळोवेळी वृत्तपत्रकारांच्या परिषदा घेतल्या. त्यांत त्यांनी डॉ. कार्व्हरांच्या अनन्यसाधारण कार्याची तपशीलवार ओळख करून दिली.

काही वर्षांपूर्वी न्यू यॉर्कमधील मार्बल कॉलेजिएट चर्चमध्ये त्यांना व्याख्यानासाठी निमंत्रित करण्यात आलं होतं. ते म्हणाले होते,

"परमेश्वराने माणसाला बुद्धी दिली आहे, ज्ञान दिलं आहे, ते लोकांची सेवा करावी म्हणून..."

पुढे ते म्हणाले,

"माझ्या प्रयोगशाळेत पुस्तकं नसतात. ज्या वेळी काही नवीन जन्माला घालण्याची आवश्यकता असते तेव्हा मला आपोआप कल्पना सुचत जातात. काय करावं ते आतून कळतं."

त्यांच्या या विधानावर जगभरच्या वृत्तपत्रांनी काहूर उठवलं. 'डॉ. कार्व्हरांचं हे विधान त्यांच्यातील शास्त्रीय दृष्टिकोनाचा (वैज्ञानिक वृत्तीचा) अभाव दर्शवतं. खरा केमिस्ट कधी पुस्तकाला नगण्य समजत नाही आणि आपल्या यशाचं श्रेय स्वत:च्या आतल्या आवाजाला देत नाही.' ('न्यू यॉर्क टाइम्स'चा अग्रलेख.)

ह्या काहुराने डॉ. कार्व्हर व्यथित झाले. त्यांच्या विधानाचा विपरीत अर्थ लावण्यात आला होता. परमेश्वराच्या मदतीखेरीज आणि पुस्तकांच्या मार्गदर्शनाखेरीज संशोधन कधीच पूर्ण होत नाही. पण ज्या गोष्टी आधीच शोधण्यात आल्या होत्या, आधीच सिद्ध झाल्या होत्या, त्यांचा नव्यानं मागोवा घेण्यात काय अर्थ होता? ते सर्जनशील शास्त्रज्ञ होते. पूर्वी कधीच जे उजेडात आलं नव्हतं, ते त्यांना लोकांसमोर आणायचं होतं. जी गोष्ट यापूर्वी सिद्ध झालेली नव्हती तिची साधनं, तिचा मार्ग पुस्तकांत कसा काय सापडणार? मग जुने मार्ग चोखाळून काय फायदा? त्याचबरोबर हेही खरं होतं, की नवीन वाटा शोधण्याचं सामर्थ्य, बौद्धिक कुवत त्यांनी अभ्यासानेच मिळवली होती. काही नवीन घडवण्यास आवश्यक ते पूर्वज्ञान त्या विषयाच्या सखोल अभ्यासातूनच त्यांनी मिळवलं होतं. अशी पुस्तकं त्यांनी अभ्यासली नसती, तर त्यांना देवाच्या मार्गदर्शनाचा लाभ

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

भाषा संपादन करण्याचे सामर्थ्य असल्यामुळेच मानवाला भाषा शिकणे शक्य होते. माणूस आणि इतर प्राणी यांच्या भाषा संपादन-प्रक्रियेची तुलना केल्यानंतर हा मुद्दा अधिक स्पष्ट होईल.

(मानवी मेंदूमध्ये भाषा संपादन करण्याचे जे सामर्थ्य असते त्याला 'भाषिक क्षमता' असे म्हणतात.) या भाषिक क्षमतेमुळे वयाच्या पाचव्या वर्षांपर्यंत मूल मातृभाषा पूर्णपणे आत्मसात करते. पाचव्या वर्षी भाषा शिकण्याची क्रिया जवळ-जवळ पूर्ण झालेली असते. त्यानंतर मूल नवनवे शब्द मुख्यत्वे शिकत असते. वयाच्या सहाव्या वर्षांपर्यंत मुलाला भाषा शिकता आली नाही, तर पुढे त्याला निसर्गसुलभ सहज प्रक्रियेनुसार भाषा येत नाही, हे आता प्रयोगाने सिद्ध झाले आहे. भाषा न येणाऱ्या मुलाच्या मेंदूत भाषा संपादन करण्याची शक्तीच नसते. 'भाषिक क्षमता' ही निसर्गाने फक्त माणसालाच दिलेली देणगी आहे. तुम्ही घरात पाळलेल्या कुत्र्याच्या कानावर सतत मराठी भाषा पडत असते. पण कुत्रा मराठी बोलायला लागला असे दिसत नाही. तो कुत्र्याचीच भाषा वापरत असतो. कारण मानवेतर प्राण्यांच्या मेंदूत कानांवर पडलेली भाषा संपादन करण्याची शक्ती नसते. येथवर केलेल्या विवेचनावरून मानवेतर प्राण्यांची भाषा आणि माणसाची भाषा यांचे महत्त्वाचे वैशिष्ट्य आपल्याला सांगता येईल.) मानवेतर प्राण्यांची भाषा आनुवंशिक असते. ती त्यांना उपजतच येत असते. मानवी मेंदूची क्षमता अशी सीमित नसते. मानवी मेंदूमध्ये भाषा संपादन करण्याचे सामर्थ्य असते. या 'भाषिक क्षमते'च्या आधारे कानावर पडलेली भाषा मानवी मूल शिकत असे.

२. भाषेचे स्वरूप :

रेडिओ किंवा दूरदर्शनचा संच बाहेरून बघितला तर खूपच सुबक आणि आकर्षक दिसतो. पण मागच्या बाजूने तो उघडला की त्याच्यात वेगवेगळ्या खूपच गुंतागुंतीच्या रचना केलेल्या आहेत असे दिसते. भाषेचे स्वरूप असेच गुंतागुंतीचे असते. प्रत्येकाला स्वत:ची भाषा येत असल्यामुळे ती खूप सोपी आहे असे वाटत असते. पण कोणत्याही भाषेचे स्वरूप आपण समजावून घ्यायला लागलो की तिच्यात दूरदर्शन संचाप्रमाणे खूपच गुंतागुंतीच्या रचना आहेत असे लक्षात येते. भाषेतील वेगवेगळ्या स्वरूपाच्या रचना आता आपण विस्ताराने समजावून घेऊ. भाषेचे स्वरूप कसे असते ते त्यावरून स्पष्ट होईल.

ध्वनींच्या सानुक्रम रचना :

भाषा ध्वनींची बनलेली असते. पण मानवी भाषेत ध्वनी कधीही सुटा सुटा वापरला जात नाही. ध्वनींच्या रचना वापरल्या जातात. अ, र, ग, ज, स हे मराठी

भाषेतील काही ध्वनी आहेत. पण भाषेत ते सुटेपणाने कधीच वापरले जात नाहीत. सुट्या सुट्या ध्वनींना मानवी भाषेत अर्थसुद्धा नसतो. मराठीत हे ध्वनी इतर ध्वनींबरोबर रचना करून वापरले जातात. मगच त्यांना अर्थ प्राप्त होतो. उदाहरणार्थ 'रस' आणि 'जग' या रचना वरील ध्वनींपासून तयार करता येतात. भाषेत अशा रचना वापरल्या जातात.

ध्वनींच्या रचना कोणत्या अनुक्रमाने करायच्या याचे नियम त्या त्या भाषेत रूढीने ठरलेले असतात. विशिष्ट अनुक्रमाने केलेल्या रचनांना सानुक्रम रचना असे म्हणतात. क, म आणि ळ हे तीन ध्वनी याच क्रमाने आले तर त्यातून 'कमळ' ही अर्थपूर्ण रचना तयार होते. 'मकळ' या रचनेत ध्वनी तेच आहेत. पण त्यांचा अनुक्रम बदललेला आहे. या अनुक्रमाला मराठीमध्ये अर्थ नाही. हीच गोष्ट इंग्रजीच्या बाबतीतही दिसते. Pot हा अर्थपूर्ण अनुक्रम आहे. Otp या अनुक्रमाला इंग्रजी भाषेत अर्थ नाही.

ध्वनि-अर्थसंकेत :

ध्वनींची रचना केवळ सानुक्रम असून भागत नाही. भाषेमध्ये प्रत्येक सानुक्रम रचनेच्या मागे एक अर्थाचा संकेत असतो. 'कमळ' म्हणजे गुलाबी रंगाचे पाण्यात उमलणारे सुंदर फूल किंवा 'गाय' म्हणजे चार पाय, शेपूट, शिंगं असलेला दूध देणारा प्राणी - हे अर्थांचे संकेत 'कमळ' आणि 'गाय' या सानुक्रम रचनांच्या मागे आहेत. इथे एक लक्षात घ्यायला हवे की अनुक्रमाप्रमाणे अर्थाचे संकेतसुद्धा रूढीनेच ठरलेले असतात. सानुक्रम रचना आणि तिचा अर्थ यांच्यामध्ये कोणताही कार्यकारण संबंध नसतो. गाईला गायच का म्हणायचे, कमळ का नाही, याचे कोणतेही कारण आपण देऊ शकत नाही. फार तर आपण असे उत्तर देऊ शकू की 'गाईला गाय म्हणायची रूढी किंवा पद्धत मराठी भाषेत आहे म्हणून आम्ही गाईला गाय म्हणतो.' भाषा ही 'रूढी' आहे असे जेव्हा म्हटले जाते तेव्हा त्याच्यामागे हा अर्थ असतो. मराठीमध्ये 'कमळ' या रचनेमागे रूढीने दिलेला अर्थ आहे. म्हणून 'कमळ' हा मराठीतील शब्द ठरतो. 'मकळ' या रचनेमागे रूढीने दिलेला अर्थ नाही. म्हणून 'मकळ'चा समावेश मराठीच्या शब्दसंग्रहात होत नाही.

भाषेचे स्वरूप समजावून घेताना पुढील चार गोष्टी लक्षात ठेवायला हव्यात.

१) भाषा ध्वनींची बनलेली असते.

२) मानवी भाषेत सुटे ध्वनी वापरले जात नाहीत तर ध्वनींच्या रचना वापरल्या जातात.

३) भाषेतील ध्वनिरचना सानुक्रम असतात व त्यांच्यामागे अर्थसंकेत असतो.

४) रचनेचा अनुक्रम व तिच्यामागील अर्थसंकेत यादृच्छिक असतात; म्हणजे

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

ARTS-COMMERCE COLLEGE, YEODA

DEPARTMENT OF ENGLISH

HUMAN VALUES AND ETHICS

REFLECTED IN THE SYLLABI

SESSION 2018-19 TO 2022-23

	B.A. PART (I)	
Sr. No.	**Title of the Lesson/ Poem**	**Human Values Reflected**
	PROSE	
01	The Happy Prince – Oscar Wilde	Significance of Sacrifice
02	Education Provides A Solid Foundation – A.P.J. Abdul Kalam	Hard work, Perseverance
03	Speeches at the Parliament of World's Religions – Swami Vivekananda	Tolerance, Universal Harmony
04	The Responsibilities of Young Citizens – Lal Bahadur Shastri	The Responsibilities of Young Citizens
05	The Dispenser of Holy Water - Guy De Maupassant	Steadfast Faith and Willingness to fight Adverse Situations
06	A Career – R. K. Narayan	Importance of Struggle
07	In Sahyadri Hills, A Lesson In Humility – Sudha Murthy	Significance of Simplicity& Sacrifice

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Dr Anil M. Katrojwar
Head, Department of English
Arts, Commerce College,Yeoda

	POETRY	
08	Indian Weavers- Sarojini Naidu	Indianness
09	Success – Emily Dickinson	Value of Success and Pains of Defeat
10	A Psalm of Life – H.W. Longfellow	Value of life and Good Deeds
11	Leave This Chanting and Singing – Rabindranath Tagore	Patriotism, and all Several Human Values
12	On His Blindness – John Milton	Patience and Faith in God
13	The Lotus - Toru Dutt	The Quality of Equality and Consideration
14	The Quality of Mercy – William Shakespeare	Value of Mercy

Dr Anil M. Katrojwar
Head, Department of English
Arts, Commerce College, Yeoda

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

	B. A. PART (II)	
	PROSE	
01	India's Message To The World - Swami Vivekananda	Patriotism, Humanity, Spirituality
02	The Pleasures of Ignorance – Robert Lynd	Curiosity, Inquisitiveness
03	The Happy Prince –Oscar Wilde	Sympathy, Pity, Virtue of Charity and Sacrifice
04	The Three Questions –Leo Tolstoy	Caring, Peace, Goodness
05	On The Conduct of Life – William Hazlitt	Wisdom, Love, Sympathy, Morality
06	Why Are Beggars Despised? – George Orwell	Social Equality

	POETRY	
01	Sonnet 116- William Shakespeare	Power and Greatness of True Love
02	Dirge –James Shirley	Importance of Just Life and Goodness
03	Leisure –W. H. Davies	Significance of living life happily
04	A Baby Asleep After Pain – D. H. Lawrence	Value of Divinity
05	Where The Mind Is Without Fear – Rabindranath Tagore	Patriotism and several Human Values
06	A Lament – P. B. Shelley	Value of Life & Time
07	Love in A Life – Robert Browning	Futility of Desires & Goals human being constantly runs after
08	Up-Hill – Christina Rossetti	Goodness, Duty, and Sacrifice

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Dr Anil M. Katrojwar
Head, Department of English
Arts, Commerce College, Yeoda

	B. A. PART (III)	
	PROSE	
01	The Three Hermits – Leo Tolstoy	Humbleness and Sincerity
02	What Is Swaraj? M. K. Gandhi	Self-Rule, Passive Resistance and Self-Reliance
03	A Letter To His Son – Earl of Chesterfield	Patience, Truth, Politeness, Kindness, the Arts of Speaking and Pleasing
04	Quality – John Galsworthy	Dedication
05	The Open Window- Saki	The quality story-telling
06	Miss Brill – Katherine Mansfield	Respect for elders, Consideration
07	Socrates And The Schoolmaster – F. L. Brayne	Importance of Education, Health and Hygiene ,Dutifulness
	POETRY	
01	Bangle Sellers – Sarojini Naidu	Love and Sacrifice of an Indian Woman for her family
02	The Mountain And The Squirrel – R. W. Emerson	Equality for every creature
03	The Solitary Reaper – William Wordsworth	Melody of Music
04	Stay Calm – Grenville Kleiser	Value of Keeping Cool

Signature

Dr. Anil Katrojwar, (HoD)

Dr Anil M. Katrojwar
Head, Department of English
Arts, Commerce College, Yeoda

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Text

The glories of our blood and state a
Are shadows, not substantial things; b
There is no armour against fate; a
Death lays his icy hand on kings. b
Sceptre and crown c
Must tumble down c
And in the dust be equal made a
With the poor crooked scythe and spade. a

Some men with swords may reap the field
And plant fresh laurels where they kill,
But their strong nerves at last must yield;
They tame but one another still.
Early or late
They stoop to fate
And must give up their murmuring breath,
When they, pale captives, creep to death.

The garlands wither on your brow,
Then boast no more your mighty deeds;
Upon death's purple altar now
See where the victor-victim bleeds.
Your heads must come
To the cold tomb;
Only the actions of the just
Smell sweet and blossom in their dust.

- **The poem "Dirge" stresses on a just life and good deeds**

Dr. Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

and round her, touching the water with his wings, and making silver ripples. This was his courtship, and it lasted all through the summer.

'It is a ridiculous attachment', twittered the other Swallows, 'she has no money, and far too many relations;' and indeed the river was quite full of Reeds. Then when the autumn came, they all flew away.

After they had gone he felt lonely, and began to tire of his lady-love. 'She has no conversation,' he said, 'and I am afraid that she is a coquette, for she is always flirting with the wind.' And certainly, whenever the wind blew, the Reed made the most graceful curtsies. 'I admit that she is domestic,' he continued, 'but I love travelling, and my wife, consequently, should love travelling also.'

'Will you come away with me?' he said finally to her; but the Reed shook her head, she was so attached to her home.

'You have been trifling with me,' he cried, 'I am off to the Pyramids. Good-bye!' and he flew away.

All day long he flew, and at night-time he arrived at the city. 'Where shall I put up?' he said 'I hope the town has made preparations.'

Then he saw the statue on the tall column. 'I will put up there,' he cried; 'it is a fine position with plenty of fresh air.' So he alighted just between the feet of the Happy Prince.

'I have a golden bedroom,' he said softly to himself as he looked round, and he prepared to go to sleep; but just as he was putting his head under his wing, a large drop of water fell on him. 'What a curious thing!' he cried, 'there is not a single cloud in the sky, the stars are quite clear and bright, and yet it is raining. The climate in the north of Europe is really dreadful. The Reed used to like the rain, but that was merely her selfishness.'

remembers Reed

Then another drop fell.

The essay "The Happy Prince" reveals the values -sympathy, pity and sacrifice.

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

two others came out, and after having fed him, and dried his things, they helped him mend his boat.

'And what are they like?' asked the Bishop.

'One is a small man and his back is bent. He wears a priest's cassock and is very old; he must be more than a hundred, I should say. He is so old that the white of his beard is taking a greenish tinge, but he is always smiling, and his face is as bright as an angel's from heaven. The second is taller, but he also is very old. He wears a tattered, peasant coat. His beard is broad, and of a yellowish grey colour. He is a strong man. Before I had time to help him, he turned my boat over as if it were only a pail. He too, is kindly and cheerful. The third is tall, and has a beard as white as snow and reaching to his knees. He is stern, with over-hanging eyebrows; and he wears nothing but a mat tied round his waist.'

'And did they speak to you?' asked the Bishop.

'For the most part they did everything in silence and spoke but little even to one another. One of them would just give a glance, and the others would understand him. I asked the tallest whether they had lived there long. He frowned, and muttered something as if he were angry; but the oldest one took his hand and smiled, and then the tall one was quiet. The oldest one only said: "Have mercy upon us," and smiled.'

While the fisherman was talking, the ship had drawn nearer to the island.

'There, now you can see it plainly, if your Grace will please to look,' said the tradesman, pointing with his hand.

The Bishop looked, and now he really saw a dark streak which was the island. Having looked at it a while, he left the prow of the vessel, and going to the stern, asked the helmsman: 'What island is that?'

'That one,' replied the man, 'has no name. There are many such in this sea.'

The essay "The Three Hermits" narrates the human values, humbleness and sincerity.

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

Dr. Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati

nner

Among your graver company, I recommend (as I have done before) the Jesuits to you; whose learning and address will both please and improve you; inform yourself, as much as you can, of the history, policy, and practice of that society, from the time of its founder, Ignatius of Loyola, who was himself a madman. If you would know their morality, you will find it fully and admirably stated in 'Les Lettres d'un Provincial', by the famous Monsieur Pascal; and it is a book very well worth your reading.

Few people see what they see, or hear what they hear; that is, they see and hear so inattentively and superficially, that they are very little the better for what they do see and hear. This, I dare say, neither is, nor will be your case. You will understand, reflect upon, and consequently retain, what you see and hear.

You have still two years good, but no more, to form your character in the world decisively; for, within two months after your arrival in England, it will be finally and irrevocably determined, one way or another, in the opinion of the public. Devote, therefore, these two years to the pursuit of perfection; which ought to be everybody's object, though in some particulars unattainable; those who strive and labour the most, will come the nearest to it.

But, above all things, aim at it in the two important arts of speaking and pleasing; without them all your other talents are maimed and crippled. They are the wings upon which you must soar above other people; without them you will only crawl with the dull mass of mankind. Prepossess by your air, address, and manners; persuade by your tongue; and you will easily execute what your head has contrived.

I desire that you will send me very minute accounts from Rome, not of what you see, but, of who you see; of your pleasures and entertainments. Tell me what companies you frequent most, and how you are received.

"A Letter to His Son" reveals the value of time, patience, truth, belief, kindness.

Principal
Arts, Commerce College
Peoda, Dist.Amravati

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College

For to this land I owe whatever I possess, physical, mental, and spiritual; and if I have been successful in anything, the glory is yours, not mine. Mine alone are my weaknesses and failures, as they come through my inability of profiting by the mighty lessons with which this land surrounds one, even from his very birth.

And what a land! Whosoever stands on this sacred land, whether alien or a child of the soil, feels himself surrounded— unless his soul is degraded to the level of brute animals—by the living thoughts of the earth's best and purest sons, who have been working to raise the animal to the divine through centuries, whose beginning history fails to trace. The very air is full of the pulsations of spirituality. This land is sacred to philosophy, to ethics and spirituality, to all that tends to give a respite to man in his incessant struggle for the preservation of the animal to all training that makes man throw off the garment of brutality and stand revealed as the spirit immortal, the birthless, the deathless, the ever-blessed—the land where the cup of pleasure was full, and fuller has been the cup of misery, until here, first of all, man found out that it was all vanity; here, first of all in the prime of youth, in the lap of luxury, in the height of glory and plenitude of power, he broke through the fetters of delusion. Here, in this ocean of humanity, amidst the sharp interaction of strong currents of pleasure and pain, of strength and weakness, of wealth and poverty, of joy and sorrow, of smile and tear, of life and death, in the melting rhythm of eternal peace and calmness, arose the throne of renunciation! Here in this land, the great problems of life and death, of the thirst for life, and the vain mad struggles to preserve it only resulting in the accumulation of woes were first grappled with and solved—solved as they never were before and never will be hereafter; for here and here alone was discovered that even life itself is an evil, the shadow only of something which alone is real. This is the land where alone religion was practical and real, and here alone men and women plunged boldly in to

The extract "India's Message to the World" narrates human values like patriotism, spirituality and humanity.

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

Text

The glories of our blood and state a
Are shadows, not substantial things; b
There is no armour against fate; a
Death lays his icy hand on kings. b
Sceptre and crown c
Must tumble down c
And in the dust be equal made a
With the poor crooked scythe and spade. a

Some men with swords may reap the field
And plant fresh laurels where they kill,
But their strong nerves at last must yield;
They tame but one another still.
Early or late
They stoop to fate
And must give up their murmuring breath,
When they, pale captives, creep to death.

The garlands wither on your brow,
Then boast no more your mighty deeds;
Upon death's purple altar now
See where the victor-victim bleeds.
Your heads must come
To the cold tomb;
Only the actions of the just
Smell sweet and blossom in their dust.

The poem "Dirge" speaks about human beings' good deeds that will always be remembered.

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

Dr Anil M. Hatrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda Dist. Amravati

Text

Where the mind is without fear and the head is held high;
Where knowledge is free;
Where the world has not been broken up into fragments by n
domestic walls;
Where words come out from the depth of truth;
Where tireless striving stretches its arms towards perfection
Where the clear stream of reason has not lost its way in
dreary desert sand of dead habit;
Where the mind is led forward by thee into ever-widening th
and action—
Into that heaven of freedom, my Father, let my country awa

Comprehension

A. ***Answer the following questions, choosing from the opti below.***

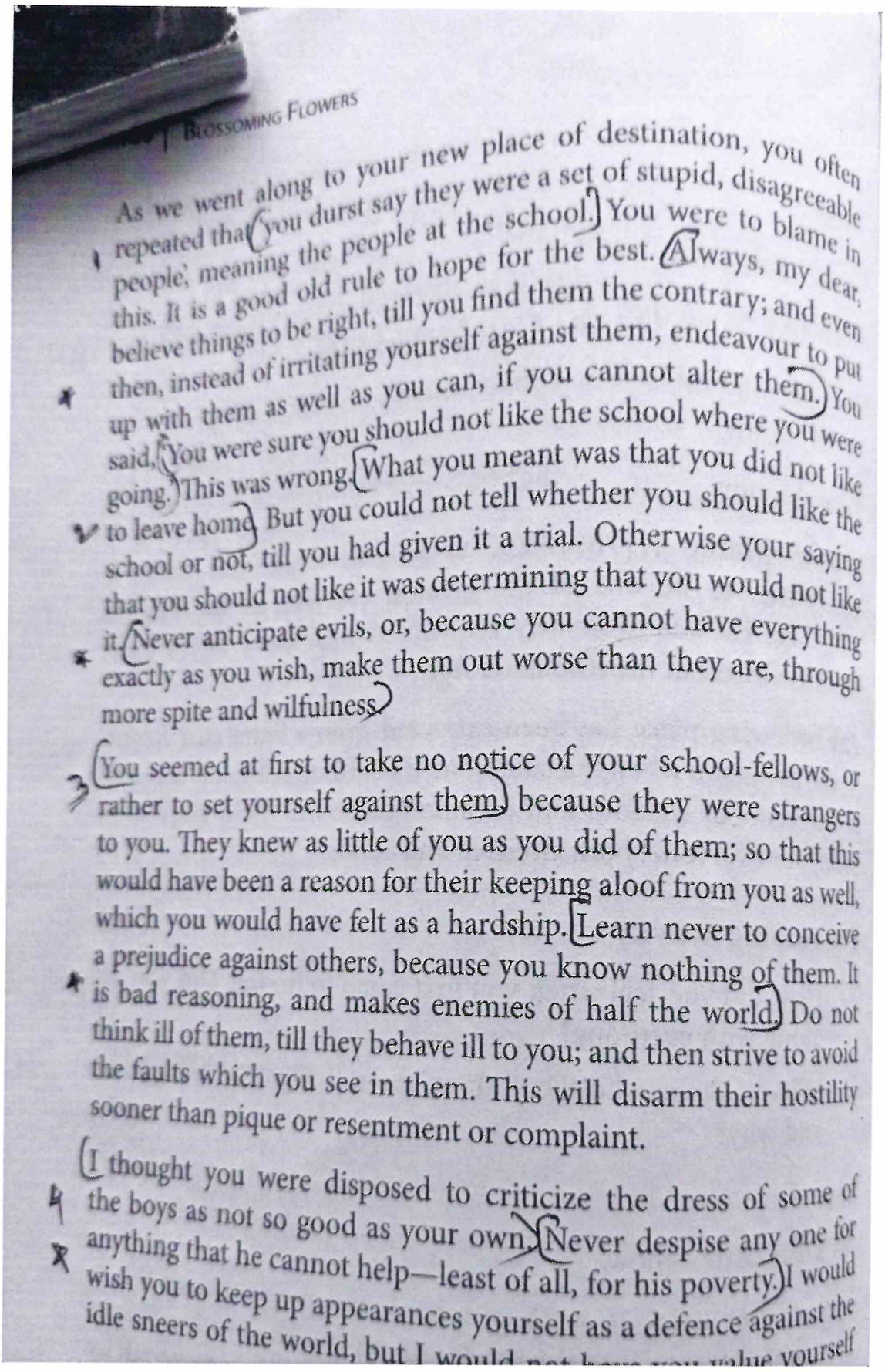
1. In the poem, the country is imagined as …
   a) heavenly
   b) free
   c) sleeping
   d) awake

In this poem, Tagore earnestly reveals the value of patriotism in general and all human values in particular.

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

Dr. Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda Dist. Amravati

Scanned with Oken Scanner

As we went along to your new place of destination, you often repeated that you durst say they were a set of stupid, disagreeable people, meaning the people at the school. You were to blame in this. It is a good old rule to hope for the best. Always, my dear, believe things to be right, till you find them the contrary; and even then, instead of irritating yourself against them, endeavour to put up with them as well as you can, if you cannot alter them. You said, You were sure you should not like the school where you were going. This was wrong. What you meant was that you did not like to leave home. But you could not tell whether you should like the school or not, till you had given it a trial. Otherwise your saying that you should not like it was determining that you would not like it. Never anticipate evils, or, because you cannot have everything exactly as you wish, make them out worse than they are, through more spite and wilfulness.

You seemed at first to take no notice of your school-fellows, or rather to set yourself against them, because they were strangers to you. They knew as little of you as you did of them; so that this would have been a reason for their keeping aloof from you as well, which you would have felt as a hardship. Learn never to conceive a prejudice against others, because you know nothing of them. It is bad reasoning, and makes enemies of half the world. Do not think ill of them, till they behave ill to you; and then strive to avoid the faults which you see in them. This will disarm their hostility sooner than pique or resentment or complaint.

I thought you were disposed to criticize the dress of some of the boys as not so good as your own. Never despise any one for anything that he cannot help—least of all, for his poverty. I would wish you to keep up appearances yourself as a defence against the idle sneers of the world, but I would not have you value yourself

The essay "On the Conduct of Life" focuses on the significance of wisdom, common sense, and equality.

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

SOCRATES: Yes, I do complain a lot, but then I see a lot of evil.

VILLAGER: Don't you ever see any good?

SOCRATES: Yes, plenty of good, but there is no need to talk about the good. It is good and it is going on, and I am very pleased to see it. After all, the doctor is a stranger to the strong and healthy; his work is with the diseased and weak.

VILLAGER: Yes, but if you don't occasionally keep an eye on the healthy and strong, perhaps they will become ill one day.

SOCRATES: Yes, I admit that too, and it reminds me that you people are beginning to forget your good customs and are dropping them, and are sticking only to the bad ones. You are quick enough, too, to pick up a bad custom, but very slow to pick up a good one. You took to smoking cigarettes like a duck takes to water, but what a job we had to make you dig pits for your refuse!

VILLAGER: Yes, good habits are difficult both to introduce and to stick to. Evil habits come almost instinctively, and the old good habits we are dropping very rapidly.

SOCRATES: Yes; in the old days the villager was abstemious and virtuous, but I think, with motors and trains and education, he is beginning to lose his old virtues and not only keep his old vices, but find a lot of new ones.

Just then the schoolmaster came up.

SOCRATES: Now, masterji, this is your job.

SCHOOLMASTER: What is this, O Socrates? I am hard-worked enough already with my monthly returns and all the new things I am expected to know and teach.

SOCRATES: Masterji, you are the guardian of the good old customs.

SCHOOLMASTER: Yet another job for me. Shall I be paid an allowance for this?

The lesson "Socrates and the Schoolmaster" focuses on the importance of dutifulness, Health and hygiene.

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

Some are meet for a maiden's wrist,
Silver and blue as the mountain mist,
Some are flushed like the buds that dream
On the tranquil brow of a woodland stream,
Some are aglow with the bloom that cleaves
To the limpid glory of new-born leaves.

Some are like fields of sunlit corn,
Meet for a bride on her bridal morn,
Some, like the flame of her marriage fire,
Or, rich with the hue of her heart's desire,
Tinkling, luminous, tender, and clear,
Like her bridal laughter and bridal tear.

Some are purple and gold-flecked grey
For she who has journeyed through life midway,
Whose hands have cherished, whose love has blest
And cradled fair sons on her faithful breast,
And serves her household in fruitful pride,
And worships the gods at her husband's side.

GLOSSARY

rainbow-tinted: glass that has the different colours of a rainbow
lustrous: shining; gleaming
meet: suitable
flushed: (here) glow or cause to glow with a warm light
tranquil: calm and soothing
cleaves: stays close to
limpid: clear, transparent
hue: shade, colour
luminous: shining, giving out light
gold-flecked: spotted with golden colour
blest: archaic spelling of 'blessed'

The poem "Bangle Sellers" focuses on the love and sacrifice of an Indian woman for her family.

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda Dist Amravati

Scanner

required young, bright engineers, hardworking and with an excellent academic background, etc.

At the bottom was a small line: "Lady candidates need not apply." I read it and was very upset. For the first time in my life I was up against gender discrimination.

Though I was not keen on taking up a job, I saw this as a challenge. I had done extremely well in academics, better than most of my male **peers**. Little did I know then that in real life academic excellence is not enough to be successful.

After reading the notice I went fuming to my room. I decided to inform the topmost person in Telco's management about the injustice the company was perpetrating. I got a postcard and started to write, but there was a problem: I did not know who headed Telco. I thought it must be one of the Tatas. I knew JRD Tata was the head of the Tata Group; I had seen his pictures in newspapers (actually, Sumant Moolgaokar was the company's chairman then).

I took the card, addressed it to JRD and started writing. To this day I remember clearly what I wrote. "The great Tatas have always been ***pioneers***. They are the people who started the basic infrastructure industries in India, such as iron and steel, chemicals, textiles and ***locomotives***. They have cared for higher education in India since 1900 and they were responsible for the establishment of the Indian Institute of Science. Fortunately, I study there. But I am surprised how a company such as Telco is discriminating on the basis of gender."

I posted the letter and forgot about it. Less than 10 days later, I received a telegram stating that I had to appear for an interview at Telco's Pune facility at the company's expense.

I was taken aback by the telegram. My hostel mates told me I should use the opportunity to go to Pune free of cost—and buy

---

peers: people of the same age, status and ability

pioneers: the first to explore, use or apply a new technique, invention, area, etc.

locomotives: steam or diesel powered vehicles used to pull trains and railway cars

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

Scanned with Oken Scanner

for the substandard work, but none of them impressed Prof Srinivasan. I finally pleaded for a month's time to complete the task. The professor looked at me for some time and said, "Today is Friday afternoon. I can give you three days' time. If I don't get the configuration drawing by Monday morning, your scholarship will be ***revoked***."

I was dumbstruck. The scholarship was my lifeline! I had to finish the task immediately. That whole night, I sat at the drawing board, skipping dinner. I took an hour's break to freshen up and eat a little food the next morning. On Sunday, I was very near completion when I heard someone enter my room. It was Prof. Srinivasan on his way back from the club, still in his tennis clothes. He had dropped in to see my progress. He examined my work, after which he patted my back affectionately, saying, "I knew I was putting you under great pressure with that impossible deadline. And honestly, I never expected you to perform so well!"

I also enjoyed extra-curricular work. While in MIT, I participated in an essay-writing competition organised by the Tamil Sangam (a literary society). I wrote an article, "Let us make our own aircraft", in Tamil. The article evoked much interest and I even won the competition. Tamil is my mother-tongue and a language that has hugely influenced me.

The most cherished memory from college, however, is related to Prof. Sponder. At the end of the final year, we were posing for a class photograph, which was part of the farewell ritual. All the graduating students had lined up in three rows, with the professors seated in the front. Suddenly, Prof Sponder got up and looked for me. I was standing in the third row.

"Come and sit with me in the front," he said. "You are my best student. I believe your hard work will help you heap honour on your teachers."

I was ***taken aback***; embarrassed by the praise, but honoured by the recognition. I moved forward slowly and sat with Prof Sponder for the photograph.

Here DR. APJ. Abdul Kalam appeals on the necessity of hard work

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda Dist Amravati

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda Dist Amravati

Scanned with Oken Scanner

Money is our madness, our vast collective madness.
And of course, if the ***multitude*** is mad
the individual carries his own grain of insanity around with him.

I doubt if any man living hands out a pound note without a
pang,
and a real ***tremor***, if he hands out a ten-pound note.

We quail, money makes us ***quail***.
It has got us down; we ***grovel*** before it in strange terror.
And no wonder, for money has a fearful cruel power among men.

But it is not money we are so terrified of,
it is the collective money-madness of mankind.
For mankind says with one voice: How much is he worth?
Has he no money? Then let him eat dirt, and go cold.—

And if I have no money, they will give me a little bread
so I do not die,
but they will make me eat dirt with it.
I shall have to eat dirt, I shall have to eat dirt
if I have no money.

It is that that I am frightened of.
And that fear can become a ***delirium***.
It is fear of my money-mad fellow-men.
We must have some money
to save us from eating dirt.
And this is all wrong.

---

multitude: the masses; stereotypically the uneducated and vulnerable ordinary people
pang: sharp intense pain or distress
tremor: a shaking or trembling movement caused by fear
quail: tremble, lose heart
grovel: to behave in ...

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

Dr. Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati

Scanned with Oken Scanner

Text

Let me not to the marriage of true minds
Admit impediments; love is not love
Which alters when it alteration finds,
Or bends with the remover to remove.
O no, it is an ever-fixed mark,
That looks on tempests and is never shaken;
It is the star to every wand'ring bark,
Whose worth's unknown, although his height be taken.
Love's not Time's fool, though rosy lips and cheeks
Within his bending sickle's compass come;
Love alters not with his brief hours and weeks,
But bears it out even to the edge of doom.
(If this be error and upon me proved,
I never writ, nor no man ever loved.)

Let me not : may I never
impediments : obstacles (an echo from the Marriage Service in the B
Common Prayer, where the priest asks the assembly whether there
impediment, e.g. a previous alliance, to the marriage
alteration : refers to infidelity or to the effects of Time on physical be
Or ... remove : or ends when the partner goes away
mark : sea-mark by which ships could be guided
star to ... bark : True l...

In this famous poem Shakespeare talks about the greatness of true love

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

Money is our madness, our vast collective madness.
And of course, if the ***multitude*** is mad
the individual carries his own grain of insanity around with him.

I doubt if any man living hands out a pound note without a
pang,
and a real ***tremor***, if he hands out a ten-pound note.

We quail, money makes us ***quail***.
It has got us down; we ***grovel*** before it in strange terror.
And no wonder, for money has a fearful cruel power among men.

But it is not money we are so terrified of,
it is the collective money-madness of mankind.
For mankind says with one voice: How much is he worth?
Has he no money? Then let him eat dirt, and go cold.—

And if I have no money, they will give me a little bread
so I do not die,
but they will make me eat dirt with it.
I shall have to eat dirt, I shall have to eat dirt
if I have no money.

It is that that I am frightened of.
And that fear can become a ***delirium***.
It is fear of my money-mad fellow-men.
We must have some money
to save us from eating dirt.
And this is all wrong.

The poem " Money Madness" narrates unnecessary greed of human being for money.

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

friends back in Rameswaram, I had ***acquired*** a practical ***bent of mind***.

My good fortune with teachers continued at St. Joseph's College. Rev. Father T. N. Sequeira taught us English and was also our hostel warden. We were about a hundred boys living in the three-storeyed hostel building and Father Sequeira's energy and patience were amazing. He was very ***considerate***, taking care of the smallest requirements of his students.

I stayed on the St. Joseph's campus for four years. I had two roommates—one, an orthodox Iyengar Brahmin from Srirangam, and the other, a Syrian Christian from Kerala. The three of us had a wonderful time together. I vividly remember an incident from those days. We had invited our Catholic ***Rector***, Rev. Father Kalathil, for lunch one Sunday. The menu included ***choice*** preparations from our diverse backgrounds. The result was rather unexpected, and the Rector was ***lavish*** in his praise. We enjoyed every moment with Father Kalathil, who participated in our unsophisticated conversation with enthusiasm.

When I was in my final year at St. Joseph's, I acquired a taste for English literature and Philosophy. I began to read the great classics—Tolstoy, Scott and Hardy were special favourites even though it was not easy to relate to their ***exotic*** setting. It was also around this time that I developed a keen interest in Physics.

After my Intermediate exam, I joined the B.Sc. course at St. Joseph's College. At the time, I had no knowledge of other avenues of higher education or of professional courses. It was only after I passed out of college that I realised that Physics, though fascinating, was not my subject. I needed to take up Engineering to realise my dreams—and should have done this straight after

---

"Education Provides a Solid Foundation" reveals values like Honesty, Perseverance and sincerity.

Dr Anil M. Katrojwar
Co-ordinator
NAAC
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati

Principal
Arts, Commerce College
Yeoda, Dist.Amravati

Scanned with Oken Scanner

Arts – Commerce College Yeoda

List and description of Cource which address the professional curriculam Human values, Environment and sustainability into the curriculam

SESSION 2018-19 To 2022-23

Cource	Subject	Name of the cource /paper	Professional Ethics	Human Values	Environment and sustainability
B.A.I	Sociology	Introduction to sociology:1 Introduction to Sociology:2 Skill Enhancement Module "Personality Development" "Women Empowerment"	Yes	Yes	Yes
B.A.II	Sociology	Indian Social Problems : 1 Indian Social Problems : 2	_	Yes	Yes
B.A.III	Sociology	Social Anthropology 1 Social Anthropology 2	Yes	Yes	Yes

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Sant Gadgebaba Amravati University

B. A. First Year : Semester - I

Introduction to Sociology

Unit-I

A) **Sociology** : Its Meaning, Nature & Scope of Sociology

B) Subject Matter of Sociology, Relationship of Sociology with other Social Science, Anthropology, History, Political Science & Economic

Unit-II

A) Sociological Perspective :
   1) Structural Functional
   2) Dialectic

* Organizational & Personal

B) Sociology as a Applied Science :
   1) Sociology & Social Problems
   2) Sociology & Social Policy
   3) Sociology & Development
   4) Sociology & Professions.

* Humanistic Orientation

Unit-III **Basic Concept :**

A) Society : Meaning & Characteristics

B) Community : Meaning & Characteristics

C) Social Group : Meaning of Types of Groups

D) Social Structure : Meaning & Elements

* Significance of society

Unit-IV

A) Status & Role

B) Social Institution : Meaning & Characteristics

C) Social Norms : Meaning & Characteristics, Importance of Norms

D) Value : Meaning & Importance

* Significance of Social Norms & value.

Unit-V **Social Control :**

A) Meaning of Social Control

B) Type of Social Control

C) Means of Social Control

* Social control

Social Conformity & Deviation

A) Meaning & Causes of Conformity

B) Meaning & Causes of Deviation

Unit-VI Skill Enhancement Module

"Personality Development"

* Innovative Personality

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Sant Gadgebaba Amravati University
Syllabus
Sociology
B. A. : Semester - II
Introduction to Sociology

Unit : 1 Individual & Society

(A) Culture : Meaning and Characteristics, Elements of Culture, Ethnocentrism

(B) Socialisation : Meaning and Stages, Agencies of Socialisation.

* Introduction of culture / Human Socialisat

Unit : 2 Social Institution : 1

(A) Family : Meaning, Characteristics & Functions of Family.

(B) Marriage : Meaning and Characteristics, Origin of Marriage, Changing Nature of Marriage.

* Building of Society

Unit : 3 Social Instituion : 2

(A) Religion : Meaning & Functions of Religion, Origin of Religion.

(B) Political System : Meaning of Political System, Concept of Domination and Type of Authority.

Unit : 4 Social Movement :

(A) Meaning & Characteristics of Social Movement.

(B) Type of Social Movement. * Social change

(C) Origin & Causes of Social Movement.

Unit : 5 Social Stratification & Social Change :

(A) Meaning of Social Stratification, Function & Significance.

(B) Meaning of Social Change, Factors of Social Change.

(C) Types of Social Change.

Unit:6 Skill Enhancement Module
"Women Empowerment"
* Progress of Women

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

anslated
and / or

SANT GADGE BABA AMRAVATI UNIVERSITY

Syllabus for B. A. II

Semester - III

Social Problems in India

Unit - I :

(A) Meaning of Social Problems, Nature of Social Problems, (A) Perspectives of Social Problems : (1) Disorganization (2) Anomie & Valuation Perspective.

* Humanistic Orientation

Unit - II : Familiar Problems :

(A) Dowry : Meaning of Dowry, Causes of Dowry, Effect of Dowry

(B) Domestic Violence against Women

(C) Divorce : Causes of Divorce, Social Implications Related Legal Provision Effect of Divorce of Women

* Human Right

Unit - III : Population Problems in India :

(A) Characteristics of Indian Population, Population Explosion in India.
Characteristics of Population Explosion.

(B) Causes of Popualtion, Effect of Population Explosion.

(C) Population Policy in India.

* Importance of Ecological Environme

Unit - IV : Rural Contemporary in India :

(A) Migration : Its Causes & Consequences

(B) Unemployment : Causes & Consequences

(C) Farmers Sucidie & its Impact on Family.

* Social Welfare

Unit - V : Problems of Alcoholism :

(A) Meaning of Alcoholism, Causes of Alcoholism, Effect of Alcoholism on Family.

(B) Drug Addiction : Nature & Impact of Drugs Abuse.

(C) Causes of Effects of Drug Addiction.

* Health Awareness

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Sant Gadge Baba Amravati University

Sociology

Syllabus

B.A. Semester - IV

Social Problems in India

Unit - I : Current Social Problems in India :

(A) Meaning, Definition & Types of Corruption.

(B) Factors Inducing Corruption.

(C) Measures to Check Corruption.

* Importance Morality in Life

Unit - II : Problems of Terrorism & White Collar Crime :

(A) Meaning of Terrorism, Historical Background of Terrorism, Characteristics of Terrorism.

(B) Causes of Terrorism in India.

* Human co-existence

Unit-III : Problems of Weaker Section in India :

(A) Problems of Scheduled Caste in India, Causes and Solution.

(B) Problems of Scheduled Tribe in India, Causes and Solution.

* Human Welfare

Unit - IV : Problems Relating to Urbanization :

(A) Slum : Meaning, Causes of Slum, Remedy of Slum.

(B) Crime : Meaning, Causes, Measures for Reforming Criminals.

(C) Juvenile Diligence : Meaning, Causes, Reformation of Delinquents.

* परोपकारी दृष्टिकोन (Philanthropy Perspective)

Unit - V : Intolerance, Riot and Crime :

(A) Caste, Religious & Cultural Intolerance.

(B) Communal Riots, Caste & Ethnic Conflict.

(C) Violence and Crime against Women & the Marginalized.

* Dignity

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

SANT GADGE BABA AMRAVATI UNIVERSITY

Syllabus for B. A. Final

Semester - V

Social Anthropology

Unit - I : Introduction to Social Anthropology :

(A) Meaning & Definition of Social Anthropology
(B) Why we Study Primitive Society ?
(C) Characteristics of Primitive Society
(D) Relation of Social Anthropology with other Social Science i) Sociology, ii) Economics, iii) History, iv) Psychology & v) Political Science.
(E) Importance of Sociology Anthropology in India

* National Integration

Unit - II : Methods of Social Anthropology :

(A) Field Method : Importance of Field Method Role of Researcher in Field Method
(B) Historidal Method, Comparative Method & Functional Method
(C) Importnace of Tribal in Social Anthropology.
(D) Historical background of Tribal Study.

* Diversity

Unit - III : Tribal Society in India :

(A) Geographical Distribution of Indian tribes.
(B) Racial Classifications of Indian Tribes.
(C) Linguistic Classification of India Tribe.

* Humanity Approach

Unit - IV : Tribal Religion :

(A) Meaning & Definition of Tribal Religion
(B) Theories of the Origin of the Religion
(C) Beliefs & Rituals
(D) Definitoin of Magic, Types of Magic
(E) Shaman & Priests.

* Integrated Approach to Live

Unit - V : Tribal Economics :

(A) Classification of Tribal Economy.
(B) Meaning & Characteristics of Tribal Economy.
(C) Economic Life in Indian Tribal.

* Broadview of About Humanity

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Sant Gadge Baba Amravati University

Syllabus

B.A. Semester - VI

Social Anthropology
(Sociology)

Unit - I : Tribal Social Life :

a) **Marriage**
- (i) Meaning & Characteristics of Marriage
- (ii) Origin of Marriage : Types of Marriage
- (iii) Ways of Acquiring Mates in Tribal Society

Unit - II : a) **Family** * Importance of Brotherhood
- (i) Definition, Elements & Characteristics of Family
- ii) Theories of Origin of Family : Types of Family

b) **Clan :**
- (i) Meaning & Types of Clan
- (ii) Characteristics of Clan and Functions of Clan

Unit - III : a) **Totemism :** * Importance of Family Value
- (i) Meaning & Characteristics of Totemism
- (ii) Theories of Origin of Totem
- (iii) Importance of Totem

b) **Dormitory System :**
- i) Daily Llife of Dormitory
- ii) Functions of Dormitory
- iii) Origin of Dormitory
- iv) Present Position of Dormitory

Unit - IV : Tribal Problems : * Importance of Family Background and History
- a) Poverty & Indebtedness
- b) Land Alienation and Agrarian Issues
- c) Illiteracy & Exploitation

Unit - V : Tribal Development : * Importance of Literacy
- a) Tribal Development Approaches : Isolation, Assimilation, Integration
- b) Tribal Development Policies : Land, Education & Health
- c) Obstacles to the Tribal Development

* Importance of Health and Education

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Arts Commerce College Yeoda Dist.Amravati

Department of Economics

Session -2022-2023

List and description of course which address the Professional Ethics, Gender Human Value Environment and Sustainability into the Curriculum.

Class	Year	Semester	Subject	Name of the Course/Paper	Professional Ethics	Gender	Human Values	Enviornment and Sustainability
B.A.	First Year	Sem I	Economics	Micro Economics Sill Enhancement Module(SEM.) Agriculture Market Structure	Yes	Yes	Yes	Yes
		Sem II		Eonomics of Maharashtra Skill Enhancement Module (SEM) Agro-based Industries	Yes	Yes	Yes	Yes
B.A.	Second Year	Sem III	Economics	Macro Maharashtra	Yes	Yes	Yes	Yes
		Sem IV		Banking	Yes	Yes	Yes	Yes
B.A.	Third Year	Sem V	E conomics	Indian Economy	Yes	Yes	Yes	Yes
		Sem VI		Demography	Yes	Yes	Yes	Yes

Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College
Yeoda, Dist. Amravati

Arts, Commerce College Yeoda Dist Amravati

Dr. S.D.Sawarkar
Head,Deepartment of Economic
Arts,Commerce,College Yeoda
Tq.Daryapur Dist.Amravati

Arts Commerce College Yeoda Dist.Amravati

Department of Economics

Session -2021-2022

List and description of Course which address the Professional Ethics, Gender Human Value Environment and Sustainability into the Curriculum.

Class	Year	Semester	Subject	Name of the Course/Paper	Professional Ethics	Gender	Human Values	Envioronment and Sustainability
B.A.	First Year	Sem I	Economics	Micro Economics	Yes	Yes	Yes	Yes
		Sem II		Economy of Maharashtra	Yes	Yes	Yes	Yes
B.A.	Second Year	Sem III	Economics	Macro Economics	Yes	Yes	Yes	Yes
		Sem IV		Banking	Yes	Yes	Yes	Yes
B.A.	Third Year	Sem V	Economics	Endian Economy	Yes	Yes	Yes	Yes
		Sem VI		Deography	Yes	Yes	Yes	Yes

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Arts, Commerce College, Yeoda

Dr. S.D.Sawarkar
Head,Deepartment of Economics
Arts,Commerce,College Yeoda
Tq.Daryapur Dist.Amravati

Arts Commerce College Yeoda Dist.A nravati

Department of Economics

Session -2019-2020

List and description of Course which address the Professional Ethics, Gender Human Value

Environment and Sustainability into the Curriculum.

Class	Year	Semester	Subject	Name of the Course/Paper	Professional Ethics	Gender	Human Values	Envioronment and Sustainability
B.A.	First Year	Sem I	Economics	Micro Economics	Yes	Yes	Yes	Yes
		Sem II		Economy of Maharashtra	Yes	Yes	Yes	Yes
B.A.	Second Year	Sem III	Economics	Macro Economics	Yes	Yes	Yes	Yes
		Sem IV		Banking	Yes	Yes	Yes	Yes
B.A.	Third Year	Sem V	Economics	Endian Economy	Yes	Yes	Yes	Yes
		Sem VI		Deography	Yes	Yes	Yes	Yes

Dr. S.D.Sawarkar
Head,Deepartment of Economics
Arts,Commerce,College Yeoda
Tq.Daryapur Dist.Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts-Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Arts-Commerce College Yeoda Dist.Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Department of Economics

Session -2018-2019

List and description of Course which address the Professional Ethics, Gender Human Value Environment and Sustainability into the Curriculum.

Class	Year	Semester	Subject	Name of the Course/Paper	Professional Ethics	Gender	Human Values	Envioronment and Sustainability
B.A.	First Year	Sem I	Economics	Micro Economics	Yes	Yes	Yes	Yes
		Sem II		Economy of Maharashtra	Yes	Yes	Yes	Yes
B.A.	Second Year	Sem III	Economics	Macro Economics	Yes	Yes	Yes	Yes
		Sem IV		Banking	Yes	Yes	Yes	Yes
B.A.	Third Year	Annual Pattern	Economics	Development and Environmental Economics	Yes	Yes	Yes	Yes

Arts,Commerce College,Yeoda Dist.Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts, Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Dr. S.D.Sawarkar
Head,Deepartment of Economics
Arts,Commerce,College Yeoda
Tq.Daryapur Dist.Amravati

जनविकास शिक्षण संस्था येवदा द्वारा संचालित

कला वाणिज्य महाविद्यालय, येवदा

ता. दर्यापूर जि. अमरावती

- अर्थशास्त्र विभाग -

अर्थशास्त्र विषयातील मानवी मूल्य

2018-19 To 2022-23

बी ए भाग १ सेमिस्टर १ ले

१) अर्थशास्त्र हा विषय मानवी जीवनाशी निगडित सर्व आर्थिक बाबी अभ्यास असणारी एक ज्ञानशाखा आहे.

२) मानवाच्या अनंत गरजा आणि त्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी असणारी मर्यादित साधने याचा मेळ घालताना आर्थिक प्रश्न निर्माण होतात ते प्रश्न सोडविण्यासाठी करण्यात येणाऱ्या प्रयत्नाचा अभ्यास केला जातो.

३) मागणीतील बदल आणि किमतीतील बदल यातील सहसंबंध ओळखता येतो.

४) बाजारपेठा चे प्रकार आणि कार्यपद्धती अभ्यासले जाते.

५) एकाच प्रकारच्या वस्तू आणि सेवेच्या वेगवेगळ्या किमती आकारणी म्हणजे मूल्य भेदन कसे केले जाते ते समजून येते.

बी ए भाग १ सेमिस्टर २ रे

१) महाराष्ट्राच्या अर्थव्यवस्थेचे ऐतिहासिक व भौगोलिक स्वरूप लक्षात येते

२) महाराष्ट्रातील नैसर्गिक साधन संपत्ती बद्दल माहिती मिळते.

३) महाराष्ट्रातील लोकसंख्येचे शहरीकरण/नागरीकरण कसे घडून येते याची माहिती प्राप्त होते.

४) विदर्भाची अर्थव्यवस्था अभ्यासता येते

५) विदर्भातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येची कारणे अभ्यासली जातात.

बी ए भाग २ सेमिस्टर ३ रे

१) पैसा आणि त्याचे प्रकार अभ्यासले जातात.

२) वस्तूचे मूल्य आणि पैशाचे मुले यातील सहसंबंध ओळखता येतो.

३) बाजारपेठेतील तेजी आणि मंदी त्याची कारणे आणि परिणाम अभ्यासले जातात.

४) देशातील रोजगार वाढीचे सिद्धांत अभ्यासता येतात.

५) आंतरराष्ट्रीय व्यापार कसा घडून येतो हे अभ्यासले जाते.

बी ए भाग २ सेमिस्टर ४ थे

१) बँक म्हणजे काय ? आणि बँकेचे प्रकार अभ्यासता येतात.

२) बँकेची प्रत्यय निर्मिती म्हणजेच कर्ज वाटप कसे केले जाते हे समजून येते.

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts Commerce College, Yeoda

Arts, Commerce College, Yeoda

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati

३) केंद्रीय बँक म्हणजेच रिझर्व बँक ऑफ इंडियाची कार्यपद्धती व तिचे अर्थ व्यवस्थेवरील नियंत्रण अभ्यासले जाते.

४) बँकांमधील आधुनिक सेवा उदा. अढ्च्, ठढञ्ड, ए-बँकिंग इत्यादी बद्दल माहिती मिळते.

५) आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील वित्तीय संस्थेचे ज्ञान मिळते.

बी ए भाग ३ सेमिस्टर ५ वे

१) भारतीय अर्थव्यवस्थेची वैशिष्ट्ये अभ्यासता येतात.

२) आर्थिक नियोजनाची माहिती मिळते.

३) ती उत्पादकता कमी का आहे.

४) औद्योगिक धोरणातील बदल अभ्यासले जातात

५) विदेशी व्यापार दिशा व रचना माहिती होते

६) पर्यावरण संरक्षण व प्रदूषण नियंत्रण याचा अभ्यास होतो

बी ए भाग ३ सेमिस्टर ६ वे

१) लोकसंख्या शास्त्र अर्थ आणि व्याप्ती स्पष्ट होते.

२) जन्मदर आणि मृत्युदर याचे परिणाम अभ्यासले जातात.

३) लोकसंख्येचे स्थलांतर कसे घडून येते हे माहिती होते.

४) लोकसंख्येचे नागरीकरण का घडून येते हे माहिती होते.

५) लोकसंख्या आणि विकास यांच्या समस्या व धोरण अभ्यासले जाते.

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख

प्रा. डॉ. एस. डी. सावरकर

Dr. S.D.Sawarkar
Head,Deepartment of Economics
Arts,Commerce,College Yeoda
Tq.Daryapur Dist.Amravati

Arts, Commerce College, Yeoda Dist Amravati

Coordinator
Internal Quality Assurance Cell
Arts-Commerce College, Yeoda
Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Principal
Arts-Commerce College,
Yeoda, Dist. Amravati